

**ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΩΝ ΑΤΟΜΩΝ
ΠΟΥ ΚΙΝΔΥΝΕΥΟΥΝ ΑΠΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ
ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ**

**ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΩΝ
ΑΤΟΜΩΝ ΠΟΥ ΚΙΝΔΥΝΕΥΟΥΝ ΑΠΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ: Η
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΤΣΙΓΓΑΝΩΝ**

στο πλαίσιο του Έργου:

**«Μελέτη, Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Προγραμμάτων ΣΕΠ σε Επίπεδο
Σχολικής Μονάδας και Κέντρου ΣΕΠ για Άτομα με Ειδικές Ανάγκες και
Άτομα Κοινωνικώς Αποκλεισμένα»**

της Ενέργειας 1.1.ε.

«Επαγγελματικός Προσανατολισμός»

ΕΠΕΑΕΚ – 2^ο ΚΠΣ

Φορέας Υλοποίησης: **Παιδαγωγικό Ινστιτούτο**

Ανάδοχος Φορέας: **ΙΕΚΕΠ (ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΚΑΙ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ)**

Υπεύθυνος Ενέργειας: Στέφανος Τζέπογλου

Υπεύθυνη Έργου: Δέσποινα Σιδηροπούλου

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΙΟΣ 2000

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΦΟΡΕΑΣ: ΙΕΚΕΠ (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικού και Επαγγελματικού Προσανατολισμού)

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΓΟΥ: Πηνελόπη Σταθακοπούλου

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΕΡΓΟΥ: Αρετή Καραμανιάν

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ: Πηνελόπη Σταθακοπούλου, Αρετή Καραμανιάν, Ελένη Τσιάρα & Σταυρούλα Κοφινά

ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΜΕΛΕΤΗΣ: Πηνελόπη Σταθακοπούλου, Αρετή Καραμανιάν, Γεωργία Παύλου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Γεωργία Παύλου

Διάρκεια Εργασιών για την παράδοση του έργου: 12 μήνες

(ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΓΡΑΦΕΙΣΑ ΣΥΜΒΑΣΗ)

[Ημερομηνία έναρξης: 19/4/1999 Ημερομηνία λήξης: 19/4/2000]

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ.....	7
Η δομή της μελέτης	8
Δυσκολίες στη συλλογή υλικού.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.....	10
A. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ	13
Τα χαρακτηριστικά της ομάδας των τσιγγάνων.....	13
Δημογραφικά στοιχεία / Σύνθεση του πληθυσμού	14
Ιστορικά στοιχεία.....	15
Κοινωνικά – πολιτισμικά χαρακτηριστικά.....	16
Οικονομική Οργάνωση.....	19
Η εκπαίδευση των τσιγγάνων της Ελλάδας.....	22
Προγράμματα και μέτρα υποστήριξης της επαγγελματικής αποκατάστασης των νεαρών τσιγγάνων	24
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ	26
B. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ.....	28
I. Η εμπειρική διερεύνηση σε επίπεδο φορέων.....	29
Η μεθοδολογία και τα μέσα συλλογής στοιχείων	29
Παρουσίαση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν από τις συνεντεύξεις	30
1. Τα χαρακτηριστικά των φορέων και των εκπροσώπων τους.....	32
2. Τα χαρακτηριστικά της ομάδας στόχου.....	32
3. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη στην αγορά εργασίας.....	34
4. Ο ρόλος της οικογένειας στην επαγγελματική πορεία.....	36
5. Ο ρόλος του σχολείου.....	37
6. Ο ρόλος του ΣΕΠ	38
7. Οι προτάσεις των εκπροσώπων των φορέων.....	39
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ	44
II. Η εμπειρική διερεύνηση σε επίπεδο πληθυσμού – στόχου	47

Μελέτες ατομικών περιπτώσεων.....	47
Η μεθοδολογία και τα μέσα συλλογής στοιχείων	47
1. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ Κ.	48
2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Τ.	53
3. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΤΕΛΛΑΣ Σ.	58
4. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ Δ.	62
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ	68
Η ομαδική συζήτηση.....	69
Η μεθοδολογία και τα μέσα συλλογής στοιχείων	69
Η εκπαιδευτική τους πορεία	70
Η επαγγελματική τους πορεία	75
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ	77
Γ. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	80
Δ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι	89
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΦΟΡΕΩΝ.....	89
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ	90
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ ΣΕ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΦΟΡΕΩΝ	90
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ	102
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ	102

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας, που είναι και η επαχθέστερη συνέπεια, αλλά ταυτόχρονα και μια από τις κύριες αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού συγκαταλέγεται μεταξύ των προβλημάτων που απασχολούν όλο και περισσότερο την Ευρωπαϊκή Ένωση και τα Κράτη – Μέλη. Ο αποκλεισμός διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων τόσο από την αγορά εργασίας, όσο και ευρύτερα από τη συμμετοχή στο κοινωνικό γίνεσθαι, εντείνεται συνεχώς τις τελευταίες δεκαετίες. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα διαρκώς διευρυνόμενα φαινόμενα διάσπασης του ενεργού πληθυσμού (μεταξύ ενταγμένων και αποκλεισμένων από την αγορά εργασίας), ρατσισμού, ξενοφοβίας, εγκληματικότητας και φασιστικών εκδηλώσεων.

Στο πλαίσιο της πολιτικής ενίσχυσης των ομάδων που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό, η Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτει πόρους, με το Β' ΚΠΣ για να υλοποιηθεί, μέσω του ΥΠΕΠΘ – Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Πρόγραμμα ΕΠΕΑΕΚ, Ενέργεια 1.1.ε.: «Επαγγελματικός Προσανατολισμός», Έργο: «Μελέτη, Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Προγραμμάτων ΣΕΠ σε Επίπεδο Σχολικής Μονάδας και Κέντρου ΣΕΠ για Άτομα με Ειδικές Ανάγκες και Άτομα Κοινωνικά Αποκλεισμένα». Το έργο αυτό έχει ως αντικείμενο, μεταξύ άλλων, την εκπόνηση ερευνών και μελετών γύρω από τις ιδιαιτερότητες της προετοιμασίας και ένταξης στην εργασία των νέων ατόμων που ανήκουν σε κοινωνικά αποκλεισμένες πληθυσμιακές ομάδες.

Το έργο της υλοποίησης της εν λόγω μελέτης έχει αναλάβει το ΙΕΚΕΠ (Ινστιτούτο Εκπαιδευτικού και Επαγγελματικού Προσανατολισμού), με τη Σύμβαση που υπογράφηκε στις 19/4/99.

Η παρούσα μελέτη των νέων τσιγγάνων ως ομάδας που κινδυνεύει από κοινωνικό αποκλεισμό και φτώχεια, αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι θα συμβάλλει:

- Στην αποδοχή των ατόμων της συγκεκριμένης ομάδας από το κοινωνικό σύνολο.
- Στον αποτελεσματικότερο επαγγελματικό προσανατολισμό τους.
- Στην προετοιμασία και διευκόλυνση της πρόσβασής τους στην αγορά εργασίας (στην ένταξή τους στην παραγωγική διαδικασία).

Εκτιμάται, επίσης, ότι η μελέτη αυτή θα συμβάλλει:

- Στην καλύτερη πληροφόρηση για την παρούσα κατάσταση της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των νεαρών τσιγγάνων.
- Στην ευαισθητοποίηση, κατανόηση και ερμηνεία των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι τσιγγάνοι, ως ομάδα που απειλείται από κοινωνικό αποκλεισμό.
- Στην έναρξη μιας διαδικασίας προσαρμοστικότητας των ατόμων αυτών και προώθησης πολιτιστικών και κοινωνικών ανταλλαγών στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

- Στην καταπολέμηση της γενικότερης κοινωνικής απομόνωσης, που αντιμετωπίζουν τα ίδια τα άτομα αλλά και οι οικογένειές τους, ιδίως λόγω των πολιτιστικών, γλωσσικών και θρησκευτικών ιδιαιτεροτήτων της εν λόγω ομάδας.
- Σε μερική –τουλάχιστον- άρση των κοινωνικών διακρίσεων και προκαταλήψεων εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου.
- Στη μερική άρση των φαινομένων ημιαπασχόλησης ή ολοκληρωτικής έλλειψης απασχόλησης για τα άτομα αυτά, συμβάλλοντας στην καταπολέμηση του αποκλεισμού τους από την αγορά εργασίας.
- Σε αποτελεσματικότερη πιθανή συνεργασία των εργοδοτών, με τους τσιγγάνους, οι οποίοι αποτελούν μια ιδιαίτερα ευαίσθητη ομάδα, ανάμεσα σ' αυτές που απειλούνται από κοινωνικό αποκλεισμό.

Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση και καταγραφή των χαρακτηριστικών και δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι τσιγγάνοι που ζουν στην Ελλάδα, σχετικά με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Οι τσιγγάνοι αποτελούν πληθυσμιακή κατηγορία που θεωρείται κοινωνικά αποκλεισμένη από πολλές πλευρές και έχουν άμεση ανάγκη συμβουλευτικής στήριξης και καθοδήγησης για να μπορέσουν να ξεπεράσουν τα έντονα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και να εξασφαλίσουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας.

Οι **επιμέρους στόχοι** της μελέτης είναι:

1. Η διερεύνηση και καταγραφή των χαρακτηριστικών των τσιγγάνων.
2. Η διερεύνηση και καταγραφή των δυσκολιών και αναγκών για προετοιμασία και ένταξη στην αγορά εργασίας των τσιγγάνων.
3. Ο ρόλος της οικογένειας στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων.
4. Ο ρόλος του σχολείου στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων.
5. Ο ρόλος του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΣΕΠ) στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων.
6. Η διερεύνηση των προοπτικών (προτάσεις) για τη βελτίωση της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των τσιγγάνων.

Η **ομάδα-στόχος** της παρούσας μελέτης αναφέρεται σε παιδιά, εφήβους και νέους 15-25 ετών που ανήκουν στην τσιγγάνικη κοινότητα, και ζουν με τις οικογένειές τους σε περισσότερες από 38 περιοχές στην Ελλάδα, εγγεγραμμένοι ως μόνιμοι κάτοικοι κάποιων δήμων.

Η **μέθοδος** που χρησιμοποιήθηκε για την καταγραφή της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των τσιγγάνων, περιλαμβάνει δύο ερευνητικές φάσεις, αλληλοεξαρτώμενες και αλληλοσυμπληρούμενες.

- Η **πρώτη φάση** αφορά τη βιβλιογραφική διερεύνηση του θέματος.
- Η **δεύτερη φάση** αφορά την εμπειρική διερεύνησή του θέματος. Η εμπειρική διερεύνηση καλύπτει δύο επίπεδα:
  - α) την έρευνα σε επίπεδο **φορέων** και
  - β) την έρευνα σε επίπεδο **πληθυσμού-στόχου**.

Στο πρώτο επίπεδο, **στο επίπεδο των φορέων** των οποίων η δραστηριοποίηση σχετίζεται με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων, η διερεύνηση αφορά τις απόψεις **των εκπροσώπων των φορέων** για την παρεχόμενη επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων και τρόπους βελτίωσής τους. Η διερεύνηση πραγματοποιήθηκε με **συνεντεύξεις στους εκπροσώπους των φορέων**. Οι συνεντεύξεις δόθηκαν σε ειδικό συνεργάτη η οποία επιλέχθηκε με βάση την ειδικότητα και την εμπειρία της σε θέματα που αφορούν την τσιγγάνικη

μειονότητα και είναι η Τσιάρα Ελένη, κοινωνική λειτουργός με πλούσια εμπειρία στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των Τσιγγάνων.

Στο δεύτερο επίπεδο, **στο επίπεδο του πληθυσμού-στόχου**, η διερεύνηση αυτή αφορά τις απόψεις **των ίδιων των τσιγγάνων** για την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξή τους, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν σε αυτές και τις προσδοκίες τους για βελτίωση της υπάρχουσας κατάστασης. Η διερεύνηση αυτή περιλαμβάνει **τέσσερις μελέτες περιπτώσεων (case studies) και μία ομαδική συζήτηση (focus group)**.

Και στις δύο περιπτώσεις, πρόκειται για μία ποιοτική διερεύνηση, ο ποιοτικός χαρακτήρας της οποίας απορρέει από τη μικρή της εμβέλεια, από το γεγονός ότι οι πληθυσμοί-στόχοι επιλέγονται με ποιοτικά κριτήρια και από το ότι οι τεχνικές συλλογής στοιχείων που χρησιμοποιούνται είναι και αυτές ποιοτικές.

Η δομή της μελέτης

Η δομή, η οποία ακολουθείται στην παρουσίαση της μελέτης, είναι η εξής:

1. Πρόλογος
2. Η μεθοδολογία της ερευνητικής διαδικασίας
3. Εισαγωγικά
4. Βιβλιογραφική διερεύνηση
5. Εμπειρική διερεύνηση σε δύο επίπεδα:
  - α) σε επίπεδο **φορέων** (ποιοτική ανάλυση των συνεντεύξεων, που δόθηκαν από εκπροσώπους αρμοδίων φορέων)
  - β) σε επίπεδο **πληθυσμού-στόχου** (παρουσίαση και ποιοτική ανάλυση τεσσάρων ατομικών περιπτώσεων και μιας ομαδικής συζήτησης με τσιγγάνους)
6. Γενικά Συμπεράσματα
7. Προβληματισμοί - Προτάσεις
8. Βιβλιογραφικές πηγές
9. Παραρτήματα I, II & III

Δυσκολίες στη συλλογή υλικού

Οι δυσκολίες, που αντιμετωπίστηκαν στη διάρκεια της βιβλιογραφικής διερεύνησης του θέματος, είχαν να κάνουν κυρίως με την έλλειψη εξειδικευμένων μελετών όσον αφορά το θέμα της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των Τσιγγάνων,

καθώς και με την ανυπαρξία διαθέσιμων στοιχείων που να προέρχονται από μελέτες αξιολόγησης των κοινοτικών προγραμμάτων που απευθύνονται στην συγκεκριμένη ομάδα και στοχεύουν στην καταπολέμηση του αποκλεισμού της από την αγορά εργασίας.

Μία επίσης πολύ σημαντική επισήμανση αναφορικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν είναι η μεγάλη ανομοιογένεια των τσιγγάνικων πληθυσμών, η οποία διαμορφώνει ένα «μωσαϊκό» διαφορετικών ομάδων, γεωγραφικά διεσπαρμένων σε όλη την Ελλάδα. Η ανομοιογένεια αυτή και η έλλειψη επαρκών ερευνητικών δεδομένων για τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων, μας ανάγκασαν να προσεγγίσουμε συνολικά την ομάδα-στόχο και τα προβλήματά της, με αναφορά, όπου αυτό ήταν δυνατό, στις επιμέρους διαφοροποιήσεις.

Στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν, επιχειρήσαμε να δώσουμε μια εικόνα της ιδιαιτερότητας αυτής της ομάδας, με αναφορά στα ιδιαίτερα κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά της όσον αφορά στην εκπαίδευση και στην εργασία, καθώς και να επισημάνουμε την ανάγκη ενίσχυσης των ατόμων αυτών, μέσω των συστημάτων εκπαίδευσης, κατάρτισης και επαγγελματικού προσανατολισμού, ώστε να τους δοθεί η δυνατότητα να αντιληφθούν το δυναμικό τους και να το αξιοποιήσουν, συμμετέχοντας ισότιμα και ενεργά στις οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες της χώρας.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Δεν υπάρχει σαφής ορισμός της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού. Στη βιβλιογραφία ορίζεται κυρίως σε σχέση με την αποστέρηση βασικών κοινωνικών δικαιωμάτων σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η απασχόληση, η υγεία, η στέγαση ή σε σχέση με την έλλειψη πρόσβασης ατόμων ή ομάδων στους μηχανισμούς παραγωγής και διανομής πόρων, όπως η αγορά εργασίας, το κράτος (Καβουνίδη, 1996).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός περιγράφεται ως ένα πολυδιάστατο φαινόμενο, το οποίο δεν προσδιορίζεται μόνο με οικονομικούς όρους, όπως η φτώχεια και η ανεργία, αλλά κυρίως μέσα από τη διαπλοκή μιας σειράς διαδικασιών που αποκλείουν ένα μέρος του πληθυσμού από την ισότιμη συμμετοχή στην κοινωνική και οικονομική ζωή της κοινωνίας που ανήκει. Οι ομάδες αυτές δηλαδή, βιώνουν μια σειρά περιορισμών και αποστερήσεων όχι μόνο σε ένα τομέα της ζωής τους, αλλά σε πολλούς ταυτόχρονα, χωρίς να μπορούν να επωφεληθούν από τις συνθήκες γενικότερης ευημερίας.

«Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν σημαίνει μόνο ανεπαρκές εισόδημα. Υπερβαίνει ακόμα και τη συμμετοχή στην εργασιακή ζωή. Εκδηλώνεται σε τομείς όπως η στέγαση, η εκπαίδευση, η υγεία και η πρόσβαση στις υπηρεσίες» (Πράσινο βιβλίο για την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική, 1994).

Οι **συνέπειες του κοινωνικού αποκλεισμού** είναι επίσης πολυδιάστατες. Η παρατεταμένη χρονικά παραμονή σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού, εντείνει τον κίνδυνο δημιουργίας αποσταθεροποιητικών καταστάσεων καθώς αποδυναμώνονται οι παραγωγικές και δημιουργικές δυνάμεις των ατόμων ή ομάδων που πλήττονται από τις διάφορες μορφές αποστέρησης, αμβλύνονται οι ανισότητες μεταξύ αυτών που έχουν μία θέση στην κοινωνία και αυτών που βρίσκονται στο περιθώριο και αυξάνει η ανάγκη κρατικής αρωγής (επιδόματα), περιορίζοντας τη διάθεση πόρων σε επενδυτικά προγράμματα. Επίσης, η συνεχώς μεγαλύτερη απογοήτευση που προκαλεί ο αποκλεισμός από την συμμετοχή στο *κοινωνικό και οικονομικό γίνεσθαι*, μπορεί να οδηγήσει σε παθητικότητα, αίσθημα μειονεξίας, δυσπιστίας, σε ξενοφοβική συμπεριφορά ή σε παρασιτικές δραστηριότητες και ρατσιστικές εκδηλώσεις.

Τα άτομα και οι ομάδες που υφίστανται τον κοινωνικό αποκλεισμό, βιώνουν όχι μόνο τις επιπτώσεις της κοινωνικής ανισότητας, αλλά συχνά αποτελούν αντικείμενο διάκρισης, στιγματισμού και κοινωνικού εξοστρακισμού.

Η θέση στην αγορά εργασίας καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο διαβίωσης, την ποιότητα ζωής και γενικότερα το βιοτικό μας επίπεδο. Η ανεργία, στον αντίποδα, αν και θεωρείται φυσιολογικό φαινόμενο ως ένα βαθμό για την οικονομία της αγοράς, δεν παύει να αποτελεί μια πηγή αλλά και αποτέλεσμα της διαδικασίας του κοινωνικού αποκλεισμού (Ζαννής, 1999).

Ο αποκλεισμός από την αγορά εργασίας συνδέεται όχι μόνο με το φαινόμενο της ανεργίας και ειδικότερα της μακροχρόνιας ανεργίας, αλλά και με την έλλειψη ισότητας ευκαιριών στην εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση και τον επαγγελματικό προσανατολισμό.

Είναι γνωστό ότι οι σύγχρονες συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας προϋποθέτουν ολοένα και υψηλότερα επίπεδα εξειδίκευσης, καθώς η ανάπτυξη της νέας τεχνολογίας επέφερε νέες μορφές εργασίας και απαιτεί την προσαρμογή των ικανοτήτων στις νέες συνθήκες. Εξάλλου, η ταχύτητα των εξελίξεων στους διάφορους επαγγελματικούς τομείς, επιβάλλει την απόκτηση δεξιοτήτων ευελιξίας και προσαρμοστικότητας, την ανάγκη για συνεχή μάθηση και προσωπική ανάπτυξη. Επίσης ο κατακερματισμός των επαγγελματικών κλάδων σε επιμέρους ειδικότητες, ο κορεσμός και η φθίνουσα πορεία κάποιων επαγγελμάτων και οι συνεχώς μεταβαλλόμενες ανάγκες της αγοράς εργασίας απαιτούν πληροφόρηση, γνώση των συνθηκών και επαγγελματικό προσανατολισμό.

«Ο επαγγελματικός προσανατολισμός μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στην βελτίωση της αντιστοιχίας της προσφοράς με τη ζήτηση εργασίας, καλύτερη αξιοποίηση της εκπαίδευσης και των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης, μεγαλύτερη προσωπική ικανοποίηση των ατόμων από την εργασία τους και αποτελεσματικότερη απόδοσή τους» (Κολυβά και Κουτσαύτη, 1997).

Ιδιαίτερα για τις ομάδες που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, είτε γιατί εμποδίζονται να ασκήσουν τις επαγγελματικές τους δεξιότητες επειδή ανήκουν σε κάποια πληθυσμιακή ομάδα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα οι Τσιγγάνοι, είτε επειδή έχουν ανεπαρκή προσόντα και επαγγελματικά εφόδια ή δεν ξέρουν τον τρόπο να αναζητήσουν εργασία, ο επαγγελματικός προσανατολισμός μπορεί να βοηθήσει στην άρση των παραπάνω εμποδίων και να διευκολύνει την πρόσβαση στην αγορά εργασίας.

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι όταν ο επαγγελματικός προσανατολισμός απευθύνεται σε ομάδες με ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά όπως οι τσιγγάνοι, η όποια προσέγγιση, για να είναι αποτελεσματική, θα πρέπει πρώτα από όλα να λαμβάνει σοβαρά υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες και τα χαρακτηριστικά της ομάδας και να γίνεται με σεβασμό στην πολιτιστική της ταυτότητα. Τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας των τσιγγάνων οι οποίοι αποτελούν μια πληθυσμιακή κατηγορία που θεωρείται κοινωνικά αποκλεισμένη από πολλές πλευρές και αντιμετωπίζει έντονη προκατάληψη και στιγματισμό, θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη, αφού παραπέμπουν σε ένα διαφορετικό τρόπο ζωής και ιδεολογίας και υπό αυτή την έννοια σε επιλογές που ενδέχεται να μη συμβαδίζουν με τις απόψεις της κυρίαρχης κουλτούρας ή με τους όρους που αυτή θέτει για την κοινωνική ένταξη.

Σύμφωνα με τη Μουχελή (1996), ο κοινωνικός αποκλεισμός των τσιγγάνων θα πρέπει να εξετάζεται μέσα από την αλληλεπίδραση τους με την ευρύτερη κοινωνία. Έτσι, αυτό που παρατηρείται στην ελληνική πραγματικότητα, είναι η προσπάθεια αφομοίωσης των τσιγγάνων στα κυρίαρχα πρότυπα ή η εκδίωξη και η περιθωριοποίησή τους και από την άλλη μεριά, η προσπάθεια των τσιγγάνων να διατηρήσουν την ιδιαίτερη πολιτιστική τους ταυτότητα, μέσα από μία αμυντική συμπεριφορά, περιχαράκωση και εσωστρέφεια που αποκλείει με την σειρά της τα μέλη της ευρύτερης κοινωνίας. Ο κοινωνικός αποκλεισμός των τσιγγάνων συνδέεται κυρίως με τους τομείς της στέγασης, της εκπαίδευσης και της απασχόλησης, τομείς

που αποτελούν βασικά κοινωνικά δικαιώματα τα οποία θα έπρεπε να απολαμβάνουν ως Έλληνες πολίτες.

«Η συμμετοχή των Τσιγγάνων στα αγαθά αυτά, σχετίζεται με την επιθυμία τους για μια καλύτερη ποιότητα ζωής και δεν φαίνεται ασύμβατη με την ανάγκη διατήρησης της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους ταυτότητας» (Μουχελή, 1996, σ. 494).

A. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

Τα ερευνητικά δεδομένα της παρούσας μελέτης στηρίζονται, μερικώς, και σε στοιχεία που εντοπίστηκαν κατά τη βιβλιογραφική διερεύνηση, η οποία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της συνολικής μελέτης και αφορά τσιγγάνους που διαμένουν στη χώρα μας, και ειδικότερα για τα ζητήματα που σχετίζονται με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των νέων της ομάδας αυτής. Η μελέτη της βιβλιογραφίας σχετικά με τους τσιγγάνους αποσκοπεί:

α) Στην ανασκόπηση ιστορικών και κοινωνικών ερευνών, μελετών κτλ, που έχουν γίνει από ερευνητές για το θέμα αυτό.

β) Στη διευκρίνιση της διαφορετικότητας της ομάδας αυτής, ως προς ευρύτερους κοινωνικούς όρους.

γ) Στην καταγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ομάδας (καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία, οικογένεια, ήθη, έθιμα, οικονομική οργάνωση κτλ).

δ) Στην αναζήτηση του εκπαιδευτικού καθεστώτος, που ισχύει σήμερα για τους νέους της ομάδας αυτής.

ε) Στην αναζήτηση προγραμμάτων επαγγελματικού προσανατολισμού και κατάρτισης για τη συγκεκριμένη ομάδα.

Τα χαρακτηριστικά της ομάδας των τσιγγάνων

Για την εις βάθος μελέτη των δυσκολιών επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης της συγκεκριμένης ομάδας, είναι απαραίτητο να κατανοηθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ατόμων που ανήκουν στη τσιγγάνικη κοινωνία, στο πλαίσιο πάντα της ιστορίας, του πολιτισμού, της θρησκείας, του ρόλου της οικογένειας και της κοινότητάς τους σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής και οικονομικής τους ζωής.

Η αναγκαιότητα συγκέντρωσης και περιγραφής των χαρακτηριστικών των τσιγγάνων προκύπτει από την ιδιαιτερότητα της ομάδας ως προς την πολιτιστική έκφραση, το αξιακό σύστημα, το ιστορικό υπόβαθρο, την κοινωνική οργάνωση και γενικότερα το διαφορετικό τρόπο ζωής της, που παραπέμπει σε ένα διαφορετικό τρόπο σκέψης και νοοτροπίας.

Η γνώση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ομάδας θα μας βοηθήσει να αντιληφθούμε τον πολυδιάστατο χαρακτήρα και την πολυπλοκότητα των παραγόντων που διαμορφώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό των Τσιγγάνων και ειδικότερα τον αποκλεισμό τους από την αγορά εργασίας. Επίσης, τα χαρακτηριστικά αυτά θα πρέπει να καταγραφούν και να κατανοηθούν γιατί μέσα από την ανάλυση αυτή είναι δυνατό να εντοπιστούν και να προσδιοριστούν τα ιδιαίτερα εμπόδια και οι δυσκολίες καθώς και οι ανάγκες τους κατά τις φάσεις της επαγγελματικής ανάπτυξης, προετοιμασίας και ένταξής τους στην αγορά εργασίας.

Τα συμπεράσματα που θα προκύψουν θα μας δώσουν την δυνατότητα να κάνουμε προτάσεις για τους παράγοντες που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη στο σχεδιασμό δράσεων για την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των Τσιγγάνων στην αγορά εργασίας.

Δημογραφικά στοιχεία / Σύνθεση του πληθυσμού

Οι τσιγγάνοι που κατοικούν σήμερα στην Ευρώπη ανέρχονται σε 7.000.000 - 8.000.000 από τα οποία τα 2.000.000 περίπου βρίσκονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση¹. (Λάζος, 1995). Επίσημα στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των Τσιγγάνων που διαβιώνουν στην Ελλάδα δεν υπάρχουν. Σύμφωνα με στοιχεία του Συμβουλίου της Ευρώπης, αριθμούν 120.000, ενώ οι περισσότερες αναφορές από διεθνείς οργανώσεις που ασχολούνται με τους τσιγγάνους, τους ανεβάζουν στα 140.000 - 150.000 άτομα. Άλλες πηγές τους υπολογίζουν στις 250.000 - 300.000, ενώ οι εκπρόσωποι των Ελλήνων τσιγγάνων στις 450.000. Ιδιαίτερα μετά την εκχώρηση της Ελληνικής υπηκοότητας στους τσιγγάνους, αυτοί δεν εγγράφονται σε κανένα επίσημο στατιστικό δελτίο και ως εκ τούτου καθίσταται δύσκολος ο διαχωρισμός τους από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

Μέχρι το 1955 οι Έλληνες τσιγγάνοι δεν ήταν πολιτογραφημένοι σε κανένα μητρώο δήμου ή κοινότητας της χώρας. Χαρακτηρίζονταν ως "αλλοδαποί", "ακαθορίστου υπηκοότητας". Με την πολιτογράφηση, οι τσιγγάνοι θεωρήθηκαν πλέον Χριστιανοί Ορθόδοξοι - εκτός από τους Μουσουλμάνους τσιγγάνους της Θράκης - και ταυτόχρονα μόνιμοι κάτοικοι κάποιων δήμων. Οικογένειες τσιγγάνων διαμένουν σε περισσότερες από 38 περιοχές στην Ελλάδα: Βόρεια Πελοπόννησο, Θεσσαλία, Βόρειο Ελλάδα, Αιτωλοακαρνανία, και στην Αττική, στην Αγία Βαρβάρα, Μενίδι, Άνω Λιόσια, Ζεφύρι, Ελευσίνα, Μέγαρα, Χαλάνδρι, Σπάτα, Ρέντη και Δραπετσώνα².

Σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το Υπουργείο Υγείας και τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, το 72% ζει σε σπίτια, το 22,3% σε σκηνές, το 14,7% σε παράγκες και το 0,9% σε παλιά λεωφορεία³ (INTERFACE, 1994).

Σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 211 νοικοκυριών μόνο 16 φαίνονταν να έχουν κοινωνική ασφάλιση. Το 80% των ανδρών ασχολούνταν με το εμπόριο, ένα μικρό ποσοστό με χειρονακτικές εργασίες, ένα μεγαλύτερο με καλλιτεχνικά επαγγέλματα και κάποιες γυναίκες ζητιάνευαν⁴ (INTERFACE, 1994).

---

1. Σύμφωνα με αναφορά του εκπροσώπου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κ.Χ.Λάζου σε χαιρετισμό του σε διεθνές Συμπόσιο στην Αθήνα, 6-9 Απριλίου 1995, με θέμα: «Εκπαίδευση Τσιγγάνων - Ανάπτυξη Διδακτικού Υλικού».

2 .Βλ. «Information File», The current situation, INTERFACE Gypsies and Travellers 13 (1994).

3. Βλ. «Information File», The current situation, INTERFACE Gypsies and Travellers 13 (1994).

4. Βλ. «Information File», The current situation, INTERFACE Gypsies and Travellers 13 (1994).

Ιστορικά στοιχεία

Σύμφωνα με τις μελέτες που έχουν καταγραφεί οι τσιγγάνοι ξεκίνησαν την περιπλάνησή τους ανά τον κόσμο από το χώρο της Βορειοδυτικής Ινδίας τον 9^ο μ.Χ. αιώνα. Στο χάρτη των διαδρομών τους, ως σημαντικότεροι σταθμοί καταγράφονται οι χώρες της Μέσης Ανατολής, η Περσία, η Αρμενία και το Βυζάντιο.

Η ονομασία τσιγγάνος τους δόθηκε στο Βυζάντιο - όπου περνούν στις αρχές του 11^{ου} αιώνα - διότι τους ταύτισαν με τους αιρετικούς Χριστιανούς Αθιγγάνους, οι οποίοι ήταν γνωστοί για την ενασχόλησή τους με την μαγεία.

Στην Ελλάδα ζουν από τον 14^ο αιώνα και είναι γνωστοί επίσης και ως Γύφτοι (από μια περιοχή της Μεθώνης όπου κατοικούσαν και ονομαζόταν "Μικρή Αίγυπτος"). Αποκαλούνται επίσης και Κατσίβελοι, κυρίως στη Θεσσαλία και τη Δυτική Θράκη (από το ιταλικό *kattivus*: κακός, φαύλος). Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται ΡΟΜ (λέξη που προέρχεται είτε από το Βυζαντινό Ρωμαίοι ή Ρωμανία είτε είναι σανσκριτικής προέλευσης)⁵ και σε μια από τις διαλέκτους της Ρομανί, όπως ονομάζεται η γλώσσα των ΡΟΜ, σημαίνει άνθρωπος.

Η ιστορική τους διαδρομή έχει συνδεθεί με διακρίσεις και διώξεις⁶ εις βάρος τους, με μύθους και προκαταλήψεις, γύρω από την ζωή και την κουλτούρα τους, οι οποίες πολλές φορές καλλιεργούνταν και από τους ίδιους, επιδιώκοντας να προστατευτούν και να επιβιώσουν σε ένα περιβάλλον εχθρικό και απορριπτικό⁷.

Στην προσπάθειά τους αυτή, ανέπτυξαν εκπληκτικούς μηχανισμούς αυτοάμυνας, βασιζόμενοι στην προσαρμοστική τους ικανότητα, αλλά περιφρουρώντας ταυτόχρονα την εσωτερική τους συγκρότηση και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά τους στοιχεία, ήθη, έθιμα, αξίες. Η στρατηγική αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη διατήρηση της συλλογικής τους ταυτότητας μέσα σε πολύ αντίξοες συνθήκες, αλλά ταυτόχρονα και την περιχαράκωση και περιθωριοποίησή τους.

Ακόμα και σήμερα οι τσιγγάνοι παραμένουν για τους μη-Τσιγγάνους ένας λαός άγνωστος, φορτισμένος είτε με τα αρνητικά στερεότυπα του βρώμικου, του πονηρού, του μάγου, του κλέφτη, ή στην καλύτερη περίπτωση με το φολκλορικό - ρομαντικό στερεότυπο που τους αποδίδει στοιχεία ανεξαρτησίας, ξεγνοιασιάς, ερωτισμού, αγάπης για τη ζωή, τη μουσική, τον χορό.

Οι αντιλήψεις αυτές και οι συνακόλουθες πρακτικές δράσης απέναντί τους, (διακριτική μεταχείριση, περιθωριοποίηση, κοινωνικός αποκλεισμός) έχουν ως φυσική συνέπεια τη διαιώνιση και αναπαραγωγή ενός φαύλου κύκλου

5. Βλ. Α. Μουχελή, «Τσιγγάνοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός», σελ.520. Φρ. ντε Βο Φολετιέ, «Όπου γης και πατρίδα τους», Courier σελ. 6.

6. Κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι Τσιγγάνοι ήταν από τις ομάδες που προσπάθησαν να εξολοθρευτούν οι Ναζί. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, πάνω από 500.000 Τσιγγάνοι έπεσαν θύματα της ναζιστικής θηριωδίας (Μ. Νόβιτς, 1984).

7. Κατά τη μακρά παραμονή τους στην Ελλάδα, οι Τσιγγάνοι παρατήρησαν ότι οι προσκυνητές που περνούσαν για να πάνε στους Αγίους Τόπους θεωρούνταν προνομιούχοι ταξιδιώτες. Αργότερα, ταξιδεύοντας δυτικά, ισχυρίζονταν και οι ίδιοι ότι ήταν προσκυνητές. Βλ. Φρ. ντε Βο Φολετιέ, σελ.7.

αντιπαραθέσεων και αμοιβαίων προκαταλήψεων μεταξύ τσιγγάνων και μη-τσιγγάνων.

Ίσως η επιμονή των τσιγγάνων στη διατήρηση της φυλετικής τους καθαρότητας, επιλέγοντας την ενδογαμία απέναντι στην αφομοιωτική ένταξη, τη διαφορετικότητα όπως αυτή εκφράζεται από την ιδιαιτερότητα της γλώσσας, της ενδυμασίας, της πολιτιστικής έκφρασης και των μετακινήσεων, να μη γίνεται κατανοητή σε ένα κόσμο που τείνει να λειτουργεί με βάση την αρχή της ομογενοποίησης και της παγκοσμιοποίησης των κοινωνικών προτύπων.

Κοινωνικά – πολιτισμικά χαρακτηριστικά

1. Γλώσσα

Οι τσιγγάνοι είναι δίγλωσσοι, μιλούν τη Ρομανί, για τις εσωτερικές τους υποθέσεις και την Ελληνική για τις εξωτερικές ή εμπορικές συναλλαγές. Η ρομανί ή ροκανές, η γλώσσα των POM, - η οποία είναι προφορική γλώσσα, χωρίς γραπτό λόγο - ανήκει στη νεοϊνδική ομάδα και συγγενεύει με τα σανσκριτικά. Αποτελείται από πολλές διαλέκτους οι οποίες φανερώνουν τη διαφορετική πορεία των Τσιγγάνικων ομάδων, τη γεωγραφική τους εξάπλωση και τις επιρροές που δέχτηκαν από την παραμονή τους στους διάφορους τόπους, μέσα από την αλληλεπίδραση με τους ντόπιους πληθυσμούς.

«Το ότι η γλώσσα αποτελεί το κλειδί για την ταυτότητα ενός λαού, αληθεύει ιδιαίτερα στην περίπτωση των POM (ή τσιγγάνων). Διασκορπισμένοι σ' ολόκληρο τον κόσμο, σε μια διασπορά που διαρκεί αιώνες, οι POM συνδέονται μόνο με την κοινή καταγωγή τους που την αποδεικνύει αδιάψευστα η γλώσσα τους. Η κοινή αυτή γλώσσα, που υποδιαιρείται σε τόσες διαλέκτους όσες και οι ομάδες των POM στις πέντε ηπείρους, φέρει τη σφραγίδα της περιπλάνησής τους και τους συνδέει με την Ινδία την πρώτη τους πατρίδα» (Σοράβια, 1984, σελ. 21).

Ιδιαίτερα σημαντική φαίνεται να είναι η επίδραση της Ελληνικής γλώσσας πάνω στη Ρομανί, όπως αποδεικνύει ο μεγάλος αριθμός λέξεων ελληνικής ρίζας, στις Ευρωπαϊκές διαλέκτους της Ρομανί. Για παράδειγμα, η λέξη drom (ROMANI = πορεία, ταξίδι) προέρχεται από την Ελληνική λέξη δρόμος. Σύμφωνα με τον γλωσσολόγο Βαγγέλη Μαρσέλο (Λυδάκη, 1998) δύο είναι οι βασικές κατηγορίες διαλέκτων της Ρομανί στην Ελλάδα:

α. Διάλεκτοι Vlach: που ομιλούνται από τους Ρουμέληδες (που ζουν κυρίως στην Κάτω Αχαγιά), τους Φιλιππιτζήδες, τους Καλπαζάνους και τους Χαντούρηδες (που ζουν κυρίως στην Αγία Βαρβάρα), και

β. Διάλεκτοι Non Vlach: τις οποίες μιλούν τα Φιτισίρια και οι Χοραχανέ.

Η Ρομανί αποτελεί κριτήριο εθνικής συγγένειας και ταυτότητας, ενώ διαθέτει έναν εσωτερικό κώδικα επικοινωνίας, που λειτουργεί ως μέσο συνοχής της ομάδας και ως μηχανισμός άμυνας για τη διατήρηση της κουλτούρας των POM απέναντι στην ανταγωνιστική περιβάλλουσα κοινωνία των GAJE (μη-Τσιγγάνων).

2. Θρησκεία

Οι τσιγγάνοι στην Ελλάδα, στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι, ενώ ένα μικρό ποσοστό που κατοικεί κυρίως στην περιοχή της Δυτικής Θράκης είναι Μουσουλμάνοι.

Από τις θρησκευτικές γιορτές εξέχουσα σημασία δίνουν στην Κοίμηση της Θεοτόκου, το Δεκαπενταύγουστο. Στο πρόσωπο της Παναγίας αποδίδουν ιδιαίτερη λατρευτική αξία. Χαρακτηριστική είναι η πολυπληθής συμμετοχή των τσιγγάνων στο προσκύνημα στην Παναγία της Τήνου. Τα προσκυνήματα, προσφιλής εκδήλωση λατρευτικής έκφρασης για τους τσιγγάνους, συνδέονται άμεσα με το ταξίδι και είναι συστατικό στοιχείο του τσιγγάνικου πολιτισμού. Δεσπόζουσα, επίσης, θέση στις λατρευτικές προτιμήσεις των τσιγγάνων, κατέχει ο Αη-Γιώργης που γιορτάζεται και από τους μουσουλμάνους POM.

Αυτό που φαίνεται να χαρακτηρίζει τους τρόπους έκφρασης της θρησκευτικής πίστης των τσιγγάνων, είναι η διατήρηση των δικών τους πολιτισμικών στοιχείων, που παραπέμπουν σε μορφές λατρείας προχριστιανικών θρησκειών.

3. Κοινωνική οργάνωση

Σήμερα οι τσιγγάνοι που βρίσκονται στον Ελληνικό χώρο διακρίνονται σε διάφορες ομάδες ανάλογα με:

α. το είδος της εγκατάστασης και τη συχνότητα των μετακινήσεων: εγκατεστημένοι, ημι-εγκατεστημένοι, νομάδες ή σκηνίτες.

β. το βαθμό ένταξής τους στις κοινωνίες που ζουν: Ερλία, ονομάζονται οι εγκατεστημένοι και ως ένα βαθμό ενταγμένοι τσιγγάνοι και Φιτσίρια, οι νομάδες και ημι-εγκατεστημένοι (τσαντηρόγυφτοι).

γ. το θρήσκευμα: Μουσουλμάνοι (Χοραχανέ Ρομά) και Χριστιανοί.

δ. τη γενεαλογική καταγωγή: Νταλιπαίοι, Αριφαίοι, Αμέτηδες κ.ά.

ε. τη γεωγραφική περιοχή από την οποία προέρχονται π.χ. Σταμπούλια από την περιοχή της Κωνσταντινούπολης **ή την χώρα προέλευσης π.χ.** Ρουμανόγυφτοι, Τουρκόγυφτοι κλπ.

Σε όλες τις τσιγγάνικες ομάδες η **συγγένεια** αποτελεί τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης. Οι συγγενικές σχέσεις προσδιορίζονται μέσα από τις φάρες ή τα γένη οι οποίες είναι πατρογραμμικές ομάδες καταγωγής που περιλαμβάνουν τρεις με τέσσερις γενιές.

Ανάμεσα στα μέλη μίας **φάρας** υπάρχει ισχυρή συσπείρωση και αλληλεγγύη αλλά και κοινωνικός έλεγχος, ένα σύστημα εσωτερικής συγκρότησης που καθορίζει επαγγελματικές και γαμήλιες επιλογές, οικονομικές συνεργασίες – συμμαχίες και το μοντέλο εγκατάστασης. Τα μέλη μίας φάρας έχουν κοινή αντίληψη για την οριοθέτησή τους τόσο σε σχέση με άλλες φάρες, όσο και με την κοινωνία των μη-τσιγγάνων.

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της τσιγγάνικης κοινωνίας είναι η κινητικότητα (νομαδισμός, ημι-νομαδισμός), η ανεξαρτησία και η εξέλιξη, που βασίζεται σε

μεγάλο βαθμό στην ευελιξία, στην ικανότητα προσαρμογής στις συνθήκες της περιρρέουσας κοινωνίας καθώς και στην ικανότητα αφομοίωσης και ανασύνθεσης διαφορετικών στοιχείων με στόχο την κοινωνική και πολιτιστική επιβίωση.

Έτσι, παρά τις εσωτερικές αντιπαραθέσεις ανάμεσα στις φάρες και τις διαφοροποιήσεις στα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της κάθε υπό-ομάδας (Χριστιανοί - Μουσουλμάνοι, Έρληδες - Φιτσιρία), μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει κοινή αντίληψη, συλλογική ταυτότητα, κοινοί πολιτισμικοί κώδικες που τους ξεχωρίζουν από την κυρίαρχη ομάδα των μη-τσιγγάνων.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η **ενδογαμία**, η οποία συντελείται στο επίπεδο της φάρας και εξασφαλίζει τη συνοχή του δικτύου των συγγενών και τη διατήρηση της διαφοροποίησης σε σχέση με τις άλλες φάρες.

Ο **γάμος** - που συχνά αποτελεί το επιστέγασμα μιας κοινωνικής συμφωνίας, βάση της οποίας, ενδυναμώνονται οι δεσμοί συνεργασίας και αλληλεγγύης μεταξύ δύο εκτεταμένων οικογενειών - κατέχει εξέχουσα θέση στην κοινωνική συγκρότηση της τσιγγάνικης ομάδας και αυτό εκφράζεται με ένα ιδιαίτερο εθιμοτυπικό τελετουργικό, μέσω του οποίου τα κυρίαρχα πρότυπα της τσιγγάνικης κουλτούρας αναβιώνουν. Ο τσιγγάνικος γάμος συνήθως συνάπτεται σε νεαρή ηλικία (γύρω στα 14-17) και αποτελεί ένα είδος τελετής για την είσοδο στον κόσμο των ενηλίκων και μύησης στους κανόνες και τις αξίες της ομάδας-φυλής.

4. Ο ρόλος της οικογένειας

Η τσιγγάνικη οικογένεια είναι πατριαρχικά συγκροτημένη. Μερικά από τα έθιμα που τηρούνται ακόμη στη τσιγγάνικη κοινωνία και εκφράζουν τη πατριαρχική και παραδοσιακή της δομή, είναι ο έλεγχος της αγνότητας, η διατήρηση του εθμικού γάμου (χωρίς εκκλησία και παπά), η σύναψη γάμων κατόπιν συμφωνίας των γονέων, η εγκατάσταση του νιόπαντρου ζευγαριού στη οικογένεια του συζύγου, το έθιμο της εξαγοράς της νύφης (παροχή χρηματικού ποσού ή συμβολικών δώρων από τον πατέρα του γαμπρού στον πατέρα της νύφης), η έμφαση στην πατρική γραμμή συγγένειας.

Η οικογένεια των τσιγγάνων είναι συνήθως πολυμελής. Τα παιδιά αναλαμβάνουν από νωρίς ευθύνες στον καταμερισμό εργασίας της οικογένειας, είτε συμμετέχοντας ενεργητικά στις οικονομικές δραστηριότητες, κυρίως τα αγόρια είτε φροντίζοντας το σπίτι, τα μικρότερα σε ηλικία παιδιά και κυρίως τα κορίτσια. Η κατανομή των κοινωνικών ρόλων γίνεται από την παιδική ηλικία. Η τσιγγάνικη κοινωνία προετοιμάζει το νέο για τη δουλειά και το επάγγελμα και την κοπέλα για τη δημιουργία οικογένειας. Τα τσιγγανόπουλα κοινωνικοποιούνται μέσα στο ευρύτερο προστατευτικό περιβάλλον της ομάδας, που τους επιτρέπει την ελεύθερη κίνηση, την άμεση εμπειρία, την ενεργητική συμμετοχή στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή, σε ένα περιβάλλον που τους προετοιμάζει για μια μάλλον πρόωμη ενηλικίωση, αφού από πολύ νωρίς καλούνται να αναλάβουν τους κοινωνικούς τους ρόλους (γάμος, επάγγελμα).

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε να πούμε ότι η τσιγγάνικη κοινότητα διατηρεί παραδοσιακά χαρακτηριστικά της Ελληνικής κοινωνίας, τόσο σε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης όσο και εθίμων. Τα στοιχεία αυτά όμως, που μπορεί να είχαν λειτουργικό

χαρακτήρα σε ένα προβιομηχανικό στάδιο ανάπτυξης της Ελληνικής κοινωνίας και να εξασφάλιζαν συνθήκες ομαλής συμβίωσης και αλληλεπίδρασης με τους ντόπιους πληθυσμούς, σήμερα, δημιουργούν συνθήκες αυτοαπομόνωσης και περιθωριοποίησης κυρίως λόγω της ασυμβατότητας με τον αστικό τρόπο ζωής.

5. Συνθήκες διαβίωσης

Ο τρόπος και το επίπεδο διαβίωσης των τσιγγάνων εξαρτάται από το μοντέλο εγκατάστασης που ακολουθούν, το οποίο προσδιορίζεται από τη μονιμότητα της εγκατάστασης, τη συχνότητα των μετακινήσεων και το βαθμό ένταξής τους στις τοπικές κοινωνίες. Έτσι, παρά τη μεγάλη ανομοιογένεια των τσιγγάνικων πληθυσμών ως προς τον τύπο οικιστικής και στεγαστικής διαβίωσης (νομάδες, ημινομάδες, εγκατεστημένοι), αυτό που χαρακτηρίζει τις συνθήκες διαβίωσης τους, είναι η περιθωριοποίηση και η υποβάθμιση. Οι πολιτικές παρεμβάσεις για την στεγαστική αποκατάσταση και τη δημιουργία υποδομών στους τόπους εγκατάστασής τους, συναντούν συχνά τις αντιδράσεις των κατοίκων στους Δήμους όπου επιχειρούνται οι παρεμβάσεις αυτές.

Αν και υπάρχουν αστικοποιημένοι πληθυσμοί, όπως στην περιοχή της Αγίας Βαρβάρας, που ζουν εντός του οικιστικού και κοινωνικού ιστού της πόλης, οι τσιγγάνικοι πληθυσμοί στην πλειοψηφία τους ζουν στις πιο υποβαθμισμένες, περιφερειακές περιοχές, συχνά δίπλα στις πιο ασύμβατες προς την κατοικία χρήσεις γης (νεκροταφεία, σκουπιδότοπους, βιομηχανικές περιοχές). Οι συνθήκες διαβίωσης ιδιαίτερα των μετακινούμενων πληθυσμών, χαρακτηρίζονται άθλιες.

Οι κακές συνθήκες διαβίωσης, η διαμονή τους εκτός του κοινωνικού ιστού των πόλεων και οι συχνές μετακινήσεις τους δημιουργούν σοβαρές δυσκολίες σε κάθε προσπάθεια ένταξης των παιδιών στο σχολικό σύστημα και ανατροφοδοτούν τους μηχανισμούς απόρριψης, απομόνωσης και περιθωριοποίησής τους.

Οικονομική οργάνωση

1. Νομαδισμός - αυτοαπασχόληση

Η οικονομική επιβίωση των τσιγγάνων βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με την κοινωνική επιβίωση και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το νομαδισμό. Το φαινόμενο του νομαδισμού στους τσιγγάνους αποτελεί στρατηγική οικονομικής και κοινωνικής επιβίωσης και δομικό στοιχείο της κοινωνικής τους οργάνωσης και της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι όλες οι επαγγελματικές δραστηριότητες των τσιγγάνων εμπεριέχουν ή προϋποθέτουν την μετακίνηση, το ταξίδι. Με το ταξίδι παρέχεται η δυνατότητα διεύρυνσης της αγοράς εργασίας, αξιοποίησης ευκαιριών απασχόλησης ανάλογα με την εποχή του χρόνου και τις συγκυρίες, ενώ παράλληλα διατηρείται η προσαρμοστικότητα της φυλής στις κάθε φορά μεταβαλλόμενες συνθήκες και ενισχύεται το αυτοσυναίσθημα της ομάδας, τόσο μέσα από τη συνέντευξη με τους "δικούς", όσο και με τη διαφύλαξη της πολιτιστικής ετερότητας μέσα από την επαφή με τους "άλλους", τους Gaje (μη-τσιγγάνους).

Σήμερα ο πολυσυζητημένος νομαδισμός των τσιγγάνικων πληθυσμών τείνει να πάρει την μορφή εναλλαγής ανάμεσα στην μετακίνηση και την εδραιοποίηση⁸. Το είδος της επαγγελματικής δραστηριότητας είναι αυτό που καθορίζει, αλλά και καθορίζεται από το μοντέλο διαβίωσης (νομάδες, ημινομάδες, εδραιωμένοι). Η "επιλογή" της αυτοαπασχόλησης από τους τσιγγάνους αποτελεί μια μορφή αποποίησης του συστήματος καταμερισμού εργασίας των Gaje, που επιβάλλει και προϋποθέτει τυποποιημένες σχέσεις εργασίας, καθορισμένο χώρο και χρόνο άσκησης της εργασίας, ειδίκευση και εκπαίδευση έξω από τα όρια της οικογένειας.

Εδώ, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη, το μεγάλο ποσοστό αναλφαβητισμού στους τσιγγάνους και κατά συνέπεια την έλλειψη τυπικών προσόντων για τη διεκδίκηση άλλου τύπου θέσεων εργασίας. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι η επαγγελματική εκπαίδευση των Τσιγγανόπαιδων συντελείται κυρίως μέσα στα πλαίσια της οικογενειακής μονάδας, καθώς οι επαγγελματικές τους ασχολίες είναι συνυφασμένες με τον τρόπο ζωής τους και την πολιτισμική τους ταυτότητα. Η αυτοαπασχόληση, λοιπόν, τους εξασφαλίζει οικονομική αυτοδυναμία και κοινωνική - οικογενειακή συνοχή γεγονός που έχει εξαιρετική σημασία γι' αυτούς.

2. Εργασία - επαγγέλματα

Οι τσιγγάνοι πάντα προσαρμόζαν τις επαγγελματικές τους ενασχολήσεις ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες των περιοχών στις οποίες δραστηριοποιούνταν. Έτσι, ανέπτυσαν μια διαλεκτική σχέση με το περιβάλλον τους, έχοντας ένα ρόλο συμπληρωματικό στην οικονομία των τοπικών κοινωνιών.

Η άσκηση των παραδοσιακών τους χειρονακτικών επαγγελμάτων (σιδεράδες, γανωτήδες, χαλκοτέχνες, καλαθοπλέκτες, καρεκλάδες, ζωέμποροι, παλιατζήδες, πεταλωτήδες) ήταν συνυφασμένη με το χαρακτήρα και τις ανάγκες της αγροτικής κοινωνίας.

Ο μετασχηματισμός όμως της Ελληνικής οικονομίας, υπό τις συνθήκες της αστικοποίησης και της εκβιομηχάνισης, επέφεραν σταδιακά την εγκατάλειψη από τους τσιγγάνους των παραδοσιακών αυτών δραστηριοτήτων, λόγω του περιορισμού της ζήτησης των υπηρεσιών τους και της μη εξασφάλισης επαρκών πόρων.

Μπροστά στη νέα τάξη πραγμάτων οι τσιγγάνοι που μετακινήθηκαν στις πόλεις, έχουν ουσιαστικά να επιλέξουν ανάμεσα στο καθεστώς της εξαρτημένης - μισθωτής εργασίας ή του εμπορίου. Η ενασχόληση με το εμπόριο και μάλιστα το γυρολογικό, προσεγγίζει περισσότερο στον τρόπο ζωής τους και κυρίως στην ανάγκη τους για διαφύλαξη της κοινωνικής συνοχής.

Σήμερα, οι τσιγγάνοι ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο, τις εποχιακές γεωργικές εργασίες και τα καλλιτεχνικά επαγγέλματα (οργανοπαίκτες, τραγουδιστές). Η απασχόληση των Τσιγγάνων έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- αυτοαπασχόληση και μετακίνηση
- άτυπες μορφές απασχόλησης

---

8. Ο όρος εδραιοποίηση αντί του όρου εγκατάσταση χρησιμοποιείται για να τονίσει ότι η διαμονή σε μία περιοχή, έστω και για μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν σημαίνει και μόνιμη εγκατάσταση. J. P. Liegeois.

- άσκηση επαγγελματών, που δεν προϋποθέτουν απαραίτητα μόρφωση και επαγγελματική κατάρτιση

Η **αυτοαπασχόληση** αφορά κυρίως την άσκηση του **γυρολογικού εμπορίου**, επάγγελμα με το οποίο ασχολείται το μεγαλύτερο τμήμα του τσιγγάνικου πληθυσμού. Τα είδη που εμπορεύονται είναι φρούτα και λαχανικά, χαλιά, κουβέρτες, λευκά είδη, ρούχα, παλιά έπιπλα κ.ά. Η ενασχόληση αυτή αν και θεωρείται οικονομικά προσοδοφόρα, υφίσταται κρίση κάτω από τον ανταγωνισμό της μαζικής παραγωγής και του οργανωμένου εμπορίου, καθώς και της ανάπτυξης ανάλογων δραστηριοτήτων και από άλλες ομάδες πληθυσμού (παλιννοστούντες, μετανάστες, πρόσφυγες).

Επίσης, οι τσιγγάνοι αντιμετωπίζουν προβλήματα σε σχέση με την απόκτηση άδειας άσκησης επαγγέλματος μικροπωλητή, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να εργάζονται παράνομα, να υφίστανται διώξεις από την αστυνομία και να στερούνται ασφάλειας. Τα προβλήματα αυτά έχουν να κάνουν είτε με την άγνοια, είτε με την αδυναμία αντιμετώπισης - διεκπεραίωσης των γραφειοκρατικών διαδικασιών που απαιτούνται για την έκδοση της άδειας. Παρόλα αυτά, η αυτοαπασχόληση ακόμη και όταν δεν αφορά το πλανόδιο εμπόριο, όπως για παράδειγμα οι τσιγγάνοι έμποροι - καταστηματάρχες της Αγίας Βαρβάρας, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της τσιγγάνικης ταυτότητας.

Οι τσιγγάνοι ως **εργάτες γης** απασχολούνται κυρίως σε εποχιακές αγροτικές εργασίες, αποτελώντας φθηνό εργατικό δυναμικό, αφού καλύπτουν οι ίδιοι τα έξοδα μετακίνησης και διαμονής τους και εργάζονται χωρίς κοινωνική ασφάλιση (λίγοι είναι ασφαλισμένοι στον ΟΓΑ). Βρίσκονται σε μια κατάσταση ανασφάλειας λόγω της παροδικότητας της απασχόλησης, αλλά και του ανταγωνισμού με άλλες πληθυσμιακές ομάδες (π.χ. Αλβανοί) που διεκδικούν θέση στην ίδια αγορά εργασίας αποδεχόμενοι χαμηλότερα ημερομίσθια. Συνήθως στις αγροτικές εργασίες συμμετέχουν περισσότερα μέλη της ίδιας οικογένειας και κατά αυτό τον τρόπο η οικογενειακή μονάδα λειτουργεί και ως επαγγελματική μονάδα.

Συχνά οι τσιγγάνοι εναλλάσσουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα κατά την διάρκεια του χρόνου απασχολούμενοι με το γυρολογικό εμπόριο για μερικούς μήνες το χρόνο και ως εργάτες γης τους υπόλοιπους.

Στις πόλεις ένας μικρός αριθμός τσιγγάνων είναι εργάτες (αχθοφόροι σε φορτοεκφορτώσεις, οικοδόμοι), οι οποίοι εργάζονται συνήθως περιστασιακά χωρίς ασφάλιση, ενώ ελάχιστοι είναι αυτοί που απασχολούνται στο δημόσιο τομέα (π.χ. εργάτες καθαριότητας σε Δήμους)⁹.

Η φυσιογνωμία των τσιγγάνων έχει συνδεθεί με το παίξιμο λαϊκών οργάνων σε πανηγύρια και γάμους. Σήμερα πολλοί από αυτούς εργάζονται ως πλανόδιοι μουσικοί ή σε κέντρα διασκέδασης ως οργανοπαίκτες και τραγουδιστές.

Μικρός είναι ο αριθμός αυτών που καταγράφονται ως τεχνίτες σύγχρονων ειδικοτήτων, όπως υδραυλικοί, ηλεκτρολόγοι ή ως επιστήμονες, γιατροί,

9. Στοιχεία από το Πανελλαδικό Διαδημοτικό Δίκτυο για την υποστήριξη των Ελλήνων Τσιγγάνων.

κοινωνιολόγοι. Η επαιτεία, το μάζεμα μεταλλικών αντικειμένων, ή στην καλύτερη περίπτωση η συντήρηση από τα επιδόματα της Πρόνοιας, αποτελεί σε πολλές περιπτώσεις την "εναλλακτική" λύση στην ανεργία, στην υποαπασχόληση και στη φτώχεια και την εξαθλίωση που αυτή συνεπάγεται.

Τελικά, οι επαγγελματικές επιλογές των τσιγγάνων καθορίζονται από:

- Τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες που τους παρέχονται μέσα στα πλαίσια της ευρύτερης κοινωνικοοικονομικής κατάστασης.
- Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και την έλλειψη τυπικών επαγγελματικών προσόντων που ζητούνται στην αγορά εργασίας για θέσεις με σταθερό μισθό και ασφάλιση.
- Την προκατάληψη και την απορριπτική στάση της περιβάλλουσας κοινωνίας.
- Την αλληλεξάρτηση που υπάρχει στην τσιγγάνικη κοινωνία μεταξύ επαγγελματικής δράσης και οικογενειακής ζωής.
- Την ιστορική ταύτιση των τσιγγάνων με το νομαδικό τρόπο ζωής και επαγγελματικής δραστηριοποίησης.

Η εκπαίδευση των τσιγγάνων της Ελλάδας

Παρά το γεγονός ότι ο νόμος πλαίσιο (1566/85) καθορίζει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης για όλους τους Έλληνες πολίτες, η πραγματικότητα είναι διαφορετική για τα τσιγγανόπαιδα. Συνοπτικά η σχολική κατάσταση των τσιγγανοπαίδων χαρακτηρίζεται από:

- Μικρό ποσοστό εγγραφής στο σχολείο
- Έλλειψη προσχολικής αγωγής
- Ελλιπή παρακολούθηση και συχνές διαρροές
- Καθυστέρηση εγγραφής (υπάρχουν παιδιά που ξεκινούν τη φοίτησή τους στο δημοτικό σε ηλικία 12-16 ετών)
- Αδυναμία παρακολούθησης και αφομοίωσης των μαθημάτων
- Χαμηλή απόδοση (ιδιαίτερα στα μαθήματα γλώσσας)
- Πρόωρη διακοπή της υποχρεωτικής φοίτησης

Σύμφωνα με στοιχεία έρευνας του ΥΠΕΠΘ που αναφέρεται στο σχολικό έτος 1993-94, τα τσιγγανόπουλα σχολικής ηλικίας που φοιτούν στο δημοτικό είναι 2.422 ενώ ο αριθμός των τσιγγανόπουλων αντίστοιχης ηλικίας, που δεν φοιτούν στο δημοτικό, είναι περίπου 30.000 (Ντούσας, 1997).

Οι ίδιοι οι τσιγγάνοι, προβάλλουν ως κυριότερο λόγο διακοπής της παρακολούθησης του σχολείου τις συχνές μετακινήσεις της οικογένειας για επαγγελματικούς λόγους. Το 55% των ερωτηθέντων στα Άνω Λιόσια Αττικής, αναφέρει το νομαδισμό ως κυριότερη αιτία της μη φοίτησης των παιδιών τους στο σχολείο (Κοκκινάκη, 1983). Σύμφωνα με άλλη έρευνα στην περιοχή της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας, ως κυριότεροι λόγοι αναφέρονται: «οι μετακινήσεις», «βγήκαν για δουλειά», «προβλήματα στο σχολείο» (Παυλή και Σιδέρη, 1990).

Το σχολείο ως θεσμός δεν έχει παράδοση στην τσιγγάνικη κοινωνία. Έρευνες έχουν καταγράψει ότι ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών, μεγαλύτερο του 30% δεν εγγράφονται

ποτέ στο σχολείο (Τρέσσου, 1998). Το σχολείο αποτελεί μέρος του "έξω κόσμου", δηλαδή του συστήματος αξιών των Gaje, σύμφωνα με το οποίο η σχολική επιτυχία είναι ταυτόσημη με την κοινωνική και οικονομική επιτυχία. Στους κόλπους της τσιγγάνικης κοινωνίας όμως η αντιστοιχία αυτή όχι μόνο δεν υφίσταται, αλλά μπορεί να λειτουργεί και αντίθετα. Και αυτό γιατί η σχολική παρακολούθηση προϋποθέτει την ως ένα βαθμό απομάκρυνση του παιδιού από το στενό κύκλο της οικογένειας και της ομάδας και την αφομοίωση "ξένων" προς το τσιγγάνικο σύστημα αξιών και μορφών συμπεριφοράς, γεγονός που μπορεί να αποτελέσει απειλή για την διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και της πολιτισμικής ταυτότητας της ομάδας.

Εξάλλου, η εκπαίδευση ως διαδικασία που οδηγεί στην προετοιμασία για την επαγγελματική ένταξη, δεν ισχύει στην τσιγγάνικη κοινωνία, όπου η οικογένεια είναι αυτή που εκπαιδεύει το παιδί από πολύ μικρή ηλικία στο επάγγελμα που πρόκειται να ασκήσει, μέσα από την εμπειρία της συμμετοχής στην επαγγελματική δραστηριότητα των μεγάλων.

Οι τσιγγάνοι φαίνεται να μην συμερίζονται τις σχεδόν στερεοτυπικές αντιλήψεις των μη-τσιγγάνων γονέων σε σχέση με τη σημασία της σχολικής εκπαίδευσης και τις μελλοντικές επαγγελματικές επιλογές των παιδιών τους. Έτσι, σε σύγκριση με τους μη-Τσιγγάνους γονείς, οι οποίοι συσχετίζουν την εκπαίδευση με την απόκτηση πανεπιστημιακών πτυχίων, κοινωνικής αναγνώρισης και αποδοχής, υψηλού *status*, καλύτερου βιοτικού επιπέδου και ευρύτητας επαγγελματικών επιλογών, οι τσιγγάνοι γονείς εκφράζουν την άποψη ότι δεν υπάρχει σχέση μεταξύ σχολικής παρακολούθησης και οικονομικής επιτυχίας και ότι το σχολείο προσφέρει περιορισμένες ευκαιρίες - δυνατότητες για επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους (Dikaiou, 1990).

Αντίστοιχα, τα παιδιά των μη-τσιγγάνων βλέπουν το σχολείο ως μέσο κοινωνικής ανέλιξης και προόδου, ενώ για τα παιδιά των τσιγγάνων, το σχολείο αποτελεί έναν "ξένο" χώρο ο οποίος ακόμη και για αυτά που αποφοιτούν, δεν προσφέρει τίποτε περισσότερο από βασικές δεξιότητες (γραφή, ανάγνωση), ενώ ταυτόχρονα αποτελεί μια επίπονη διαδικασία αναφορικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην σχέση τους με τους δασκάλους και τη γλώσσα.

Τα τσιγγανόπουλα πηγαίνοντας στο σχολείο έχουν να αντιμετωπίσουν μία σειρά από δυσκολίες και προβλήματα που έχουν να κάνουν με:

1. το γεγονός ότι θα πρέπει να μάθουν να επικοινωνούν σε μια άλλη, "ξένη", γλώσσα από την μητρική τους, την Ρομανί, η οποία ως προφορική γλώσσα προϋποθέτει διαφορετικούς μηχανισμούς και τεχνικές εκμάθησης και φυσικά δεν έχει σχέση με την γραφή και την ανάγνωση. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η γλώσσα αποτελεί τον κύριο αυτοπροσδιοριστικό παράγοντα ως προς τη διαμόρφωση της τσιγγάνικης ταυτότητας, είναι δυνατό να κατανοήσουμε την εσωτερική σύγκρουση που βιώνει το νεαρό τσιγγανόπουλο με την είσοδό του στο σχολείο.
2. την προκατάληψη, αν όχι σε πολλές περιπτώσεις τον ρατσισμό απέναντί τους, ο οποίος πηγάζει και ανατροφοδοτείται από τις στερεοτυπικές αντιλήψεις χρόνων, που τους έχουν στιγματίσει με μια σειρά από ανεπιθύμητα χαρακτηριστικά, όπως

ταπεινή καταγωγή, μελανό δέρμα επιδερμίδας, ιδιάζουσα εκφορά του λόγου, καθώς και ιδιότητες (κλέφτης, βρωμιάρης κ.ά.).

Σε έρευνα δασκάλων σχετικά με την στάση των μαθητών του Δημοτικού σχολείου απέναντι σε συμμαθητές τους, τα τσιγγανόπουλα συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά απόρριψης (Ντούσας,1997). Από την άλλη μεριά, συχνά η στάση των γονέων μη-τσιγγάνων αναφορικά με την συνύπαρξη των τσιγγανόπουλων με τα δικά τους παιδιά μέσα στην σχολική τάξη συνοψίζεται στην φράση "Δεν θέλω ο γιος μου να κάθεται με τσιγγάνο"¹⁰.

Επίσης, στη συχνά απορριπτική στάση των συμμαθητών και των γονέων της πλειονότητας προς τα τσιγγανόπουλα έρχεται να συμβάλλει αρνητικά και η διακριτική μεταχείριση των δασκάλων, οι οποίοι βέβαια φέρουν τις προκαταλήψεις της ευρύτερης κοινωνίας, μέρος της οποίας αποτελούν, και στην πλειοψηφία τους δεν έχουν λάβει καμία ειδική εκπαίδευση ή επιμόρφωση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκύπτουν από τη συνύπαρξη ομάδων με διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο μέσα στη σχολική τάξη.

3. το εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο δεν λαμβάνει υπόψη τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες στην κατάρτιση των αναλυτικών προγραμμάτων, στη μέθοδο μάθησης, στην παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού και στην προετοιμασία των δασκάλων.

Με τα δεδομένα αυτά τα τσιγγανόπουλα καλούνται να ενταχθούν σε ένα περιβάλλον που έχει εθνοκεντρικό και μονοπολιτισμικό προσανατολισμό. Δηλαδή, το σχολείο ως χώρος εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής έρχεται να προτείνει μέσα από τη δομή και την οργάνωσή του, ουσιαστικά δύο επιλογές, αυτή της αφομοιωτικής ένταξης ή της περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Προγράμματα και μέτρα υποστήριξης της επαγγελματικής αποκατάστασης των νεαρών τσιγγάνων

Οι τσιγγάνοι συμπεριλαμβάνονται στις ομάδες που χρηματοδοτούνται μέσα από προγράμματα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και στοχεύουν στην άρση του αποκλεισμού των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων, δηλαδή στην κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη. Η υλοποίησή τους πραγματοποιείται από φορείς του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, ενώ η ευθύνη της έγκρισης των προγραμμάτων που προτείνονται ανήκει στο Υπουργείο Εργασίας. Τα προγράμματα που αφορούν την προώθηση των τσιγγάνων στην απασχόληση σήμερα είναι:

- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Καταπολέμησης του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας
- Κοινοτική Πρωτοβουλία Απασχόληση, άξονας «Integra»

Τα προγράμματα αυτά προβλέπουν δράσεις όπως:

---

10. Από αναφορά σε συνέντευξη εκπαιδευτικού στον «Κυριακάτικο Ριζοσπάστη» με τίτλο «Ο καιρός των Τσιγγάνων», 10 Μάρτη 1991.

- Προκατάρτιση και κατάρτιση σε κάποιο αντικείμενο επαγγελματικής δραστηριότητας
- Ενέργειες προώθησης στην απασχόληση
- Συνοδευτικές υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής υποστήριξης των καταρτιζομένων

Όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων αυτών σημαντικές είναι οι παρατηρήσεις που επεσήμανε η Κωστοπούλου στην εισήγησή της με θέμα: «Απασχόληση», την οποία έκανε στο πλαίσιο του 4^{ου} Συνεδρίου του Δικτύου ROM. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι:

- Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση Ευρωπαϊκών προγραμμάτων για τσιγγάνους, δεν σημαίνει πάντα ενδιαφέρον για αυτούς (μπορεί σκοπός να είναι μόνο η επιχορήγηση) ούτε είναι πάντα μελετημένα και αποτελεσματικά τα μέτρα που υλοποιούνται.
- Η ενασχόληση πολλών διαφορετικών δημόσιων και ιδιωτικών φορέων με προγράμματα προώθησης των τσιγγάνων στην απασχόληση από τη μία πλευρά είναι καλή, γιατί εξασφαλίζει πλούτο ιδεών και προτάσεων. Από την άλλη πλευρά όμως, αν δεν υπάρχουν ενιαία κρατική πολιτική και κατευθύνσεις, η ενασχόληση αυτή οδηγεί σε αποσπασματικότητα και αναποτελεσματικότητα.
- Οι τσιγγάνοι αποτελούν μία δύσκολα προσεγγίσιμη ομάδα-στόχο. Η εμπειρία των προηγούμενων ετών δείχνει ότι η συμμετοχή στα προγράμματα που σχεδιάζονται για αυτούς δεν είναι βέβαιη. Είναι όμως μεγαλύτερη όταν έχει προηγηθεί ανίχνευση των ενδιαφερόντων τους και καλή πληροφόρηση.

Όπως προαναφέρθηκε, πρωτοβουλίες που αφορούν την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη στην αγορά εργασίας των Τσιγγάνων πραγματοποιούνται κυρίως στα πλαίσια των Ευρωπαϊκών προγραμμάτων κατάρτισης και των δράσεων που συμπεριλαμβάνουν για την προώθηση στην αγορά εργασίας. Τα προγράμματα αυτά έδωσαν τη δυνατότητα σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς να αναπτύξουν συνεργασίες και να υλοποιήσουν δράσεις υπέρ των τσιγγάνων. Στους φορείς αυτούς συμπεριλαμβάνονται ΚΕΚ, ΚΕΣΥΥ, φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και μη κυβερνητικές οργανώσεις.

Στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε μια καταγραφή των κύριων φορέων που παρέχουν υπηρεσίες και υλοποιούν προγράμματα για τσιγγάνους.

- ♦ **Η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης (ΓΓΛΕ)**, αποτελεί την επίσημη κρατική παρέμβαση στο χώρο των τσιγγάνων. Από το 1984 οργανώνει προγράμματα αλφαριθμητισμού και ενισχύει με διάφορες δραστηριότητες τα πολιτισμικά στοιχεία των τσιγγάνων. Βασικός στόχος της ΓΓΛΕ είναι η κοινωνική ένταξη των τσιγγάνων με προϋπόθεση το σεβασμό στον τρόπο ζωής τους, στη διατήρηση της ταυτότητάς τους, στα ήθη και έθιμά τους. Τα προγράμματα της ΓΓΛΕ συμπεριλαμβάνουν προπαρασκευαστικά και φροντιστηριακά μαθήματα για τσιγγανόπαιδα, οργάνωση σεμιναρίων εκπαίδευσης επιμορφωτών τσιγγάνων, εκπόνηση μελετών και ερευνών, υλοποίηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης.
- ♦ **Το Πανελλαδικό Διαδημοτικό Δίκτυο για την υποστήριξη των Ελλήνων Τσιγγάνων (ΔΙΚΤΥΟ ROM)** αποτελεί μία σημαντική πρωτοβουλία παρέμβασης στα προβλήματα που αφορούν το πολύπλευρο θέμα της κοινωνικής ένταξης των

Ελλήνων τσιγγάνων. Το Δίκτυο ιδρύθηκε το 1995 και στις δραστηριότητές του συμπεριλαμβάνονται:

- Η ανάπτυξη συνεργασίας με εκπροσώπους της κυβέρνησης.
  - Η διοργάνωση ημερίδων ενημέρωσης.
  - Η υποβολή του επιχειρησιακού σχεδίου «MULTI-ROMA-ACTION-HELLAS». Το φιλόδοξο αυτό σχέδιο έχει αποκεντρωτικό χαρακτήρα, πολυδιάστατους στόχους (εκπαίδευση, υγεία, στέγαση, απασχόληση), επιδιώκοντας την άμεση και στενή συνεργασία Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Δημόσιων φορέων άσκησης της κυβερνητικής πολιτικής και κοινωνικών οργανώσεων των τσιγγάνων. Ειδικότερα στον τομέα της απασχόλησης προβλέπει τη δημιουργία κέντρων πληροφόρησης και επαγγελματικού προσανατολισμού και την εκπαίδευση και τοποθέτηση σε εργασία τσιγγάνων MEDIATORS, τη δημιουργία συνεταιριστικών μονάδων, καθώς και την υλοποίηση προγραμμάτων κατάρτισης.
- ◆ Η οργάνωση «**Σώστε τα παιδιά**» υλοποιεί προγράμματα κοινωνικής υποστήριξης τσιγγάνων στα Κοινωνικά Κέντρα Άνω Λιοσίων και Μεγάρων, με κύριους τομείς εργασίας:
    - Την παροχή στήριξης και συμβουλευτικής σε άτομα και οικογένειες που αντιμετωπίζουν προβλήματα οικονομικά, εκπαιδευτικά και υγείας.
    - Τη λειτουργία ομάδων με παιδιά τσιγγάνων (σε συνεργασία με την ΓΓΝΓ) - Δημιουργική απασχόληση με ψυχαγωγική και εκπαιδευτική έμφαση.
    - Την κοινωνική εργασία με την κοινότητα - συνεργασία με δασκάλους και οικογένειες μαθητών για την υποστήριξη των παιδιών στη συνέχιση της σχολικής παρακολούθησης και με άλλους φορείς υγείας και πρόνοιας.
  - ◆ Τα **Κέντρα Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων (Κ.Ε.Π.Υ.Τ.)** προσφέρουν υπηρεσίες ενημέρωσης των τσιγγάνων για τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματά τους, συμβουλευτικής σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, διαμεσολάβησης μεταξύ υπηρεσιών και τσιγγάνων προκειμένου να αξιοποιήσουν αποτελεσματικότερα παροχές και προγράμματα. Μέχρι στιγμής, έχουν ιδρυθεί τρία κέντρα στους Δήμους Αγίας Βαρβάρας, Ιλίου και κάτω Αχαΐας.
  - ◆ Η **Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς (ΓΓΝΓ)**, λειτουργεί **κέντρο νεότητας** στην περιοχή των Άνω Λιοσίων. Στόχοι του κέντρου είναι η δημιουργική απασχόληση των παιδιών με έμφαση σε ψυχαγωγικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες.
  - ◆ **Υπηρεσίες κοινωνικής υποστήριξης** των τσιγγάνων παρέχονται επίσης και από τις δομές κοινωνικής πολιτικής των δήμων στα όρια των οποίων κατοικούν τσιγγάνοι.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν κατά τη βιβλιογραφική διερεύνηση προκύπτει ότι τα άτομα της ομάδας – στόχου αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες στην κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη. Οι δυσκολίες αυτές οφείλονται: πρώτον, στην κουλτούρα και πολιτιστική ταυτότητά τους, που είναι σημαντικά διαφορετική από την επικρατούσα κουλτούρα των δυτικών κοινωνιών, και δεύτερον, στην ύπαρξη

διακρίσεων και προκαταλήψεων από την κοινωνία των τσιγγάνων για τους μη τσιγγάνους και το αντίστροφο. Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι νέοι αυτής της ομάδας – στόχου είναι τα εξής:

- ♦ **Περιορισμοί που θέτει το κλειστό σύστημα της κοινωνικής τους συγκρότησης**, αφού σε ηλικία 14-17 ετών έχουν ήδη αποκτήσει οικογένεια και έχουν αναλάβει ενήλικους ρόλους. Η συμπεριφορά αυτή, η οποία αποδίδεται στην ανάγκη να διατηρήσουν την κοινωνική τους συνοχή, έχει ως συνέπεια **να μην ολοκληρώνουν ούτε τη βασική εκπαίδευση**.
- ♦ **Αναλφαβητισμός:** Οι Τσιγγάνοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι οργανικά ή λειτουργικά αναλφάβητοι και δεν διαθέτουν επαγγελματικά προσόντα. Το σχολείο αντιπροσωπεύει ένα θεσμό ξένο προς τη τσιγγάνικη κουλτούρα, σύμφωνα με την οποία η οικογένεια είναι αυτή που εκπαιδεύει τα παιδιά.
- ♦ **Περιορισμός των επαγγελματικών τους επιλογών:** Η αναγκαιότητα για συμβατότητα του επαγγέλματος τους με την πολιτιστική τους ταυτότητα και την κοινωνική τους δομή, περιορίζουν τις επιλογές τους σε συγκεκριμένα μόνο επαγγέλματα, όπως εποχιακές αγροτικές εργασίες, καλλιτεχνικά επαγγέλματα, πλανόδιο εμπόριο. Τα επαγγέλματα αυτά συνδυάζουν την εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων για επιβίωση και τη διατήρηση του ύφους της ζωής τους. Οι απασχολήσεις τους είναι οικογενειακού τύπου ή σύμπραξη ατόμων τα οποία έχουν δεσμούς συγγένειας μεταξύ τους. Επίσης, το γεγονός ότι οι ίδιοι οι τσιγγάνοι έχουν υιοθετήσει τις προσδοκίες της υπόλοιπης κοινωνίας για τη μορφή απασχόλησής τους, είναι ένας παράγοντας που περιορίζει τις επαγγελματικές τους επιλογές (αυτοεκπληρούμενη προφητεία).
- ♦ **Ύπαρξη διαφορών σε επίπεδο αξιών**, όπως οι αντιλήψεις των τσιγγάνων για την παιδική εργασία, τον χρόνο και το χρήμα. Η συμμετοχή των παιδιών στις επαγγελματικές δραστηριότητες της οικογένειας, εκτός από οικονομική συνεισφορά, αποτελεί μέσο κοινωνικοποίησης στις αξίες και την κουλτούρα τους. Βασικά κριτήρια για την επιλογή του επαγγέλματος αποτελούν η μη δέσμευση από τον χρόνο και τον τόπο της εργασίας, η έλλειψη μονιμότητας και η δυνατότητα οικογενειακής συμμετοχής, η προσαρμοστικότητα της φύσης της εργασίας ανάλογα με την εποχή του χρόνου και τη ζήτηση στην αγορά εργασίας και η ευκολία μετακίνησης.
- ♦ **Περιορισμένη δυνατότητα επικοινωνίας με το ευρύτερο περιβάλλον** εξαιτίας άγνοιας ή ελλιπούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας. Αυτό συνεπάγεται **την ελλιπή ενημέρωση για τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και την ύπαρξη διαθέσιμων θέσεων**.
- ♦ **Χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, υποβαθμισμένες συνθήκες διαβίωσης (στέγαση - υγιεινή), φτώχεια.** Οι τσιγγάνοι υφίστανται τις συνέπειες της κοινωνικής ανισότητας που πλήττει τα χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα.
- ♦ **Ύπαρξη διακρίσεων:** Οι προκαταλήψεις σε βάρος των τσιγγάνων λειτουργούν με τη μορφή «φαύλου κύκλου». Οι αρχικές διακρίσεις οδηγούν σε αποκλεισμό και αυτός με τη σειρά του παράγει συμπεριφορές που δίνουν αφορμή για διακρίσεις.
- ♦ **Επιφυλακτικότητα, φόβος και δυσπιστία για το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα και τις δομές του**, τα οποία προέρχονται από την μακρόχρονη απόρριψη που υφίσταται αυτή η ομάδα από την υπόλοιπη κοινωνία. Ταυτόχρονα, αυτά αποτελούν τους αμυντικούς μηχανισμούς που ανέπτυξαν στην προσπάθεια κοινωνικής και πολιτιστικής επιβίωσής τους.

- ♦ **Ανεπάρκεια και αναποτελεσματικότητα των μέτρων που λαμβάνει η πολιτεία** για την ισότιμη ένταξη των τσιγγάνων στην ελληνική κοινωνία. Τα μέτρα αυτά είναι άλλοτε ενέργειες αφομοίωσης ή φιλανθρωπίας και άλλοτε αποσπασματικές ενέργειες που λόγω της ασυνέχειάς τους εντείνουν και αναπαράγουν την κοινωνική διάκριση.

Η κρατική πολιτική και τα μέτρα που αφορούν την ένταξη των τσιγγάνων στην αγορά εργασίας, είναι τα εξής: Η επίσημη κρατική παρέμβαση στο χώρο των Τσιγγάνων, μέχρι πρόσφατα, είχε γίνει από τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. Από το 1997, με την Υπουργική Απόφαση 111238, νομοθετούνται οι φορείς οι οποίοι επιτρέπεται να κάνουν προγράμματα για την καταπολέμηση του αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Με βάση αυτήν την απόφαση, τα κέντρα που νομιμοποιούνται να υλοποιούν ενέργειες για την καταπολέμηση του αποκλεισμού είναι:

- ❑ **Τα Κέντρα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.)** - Περιφερειακά ή Εθνικά
- ❑ **Τα Εξειδικευμένα Κέντρα**, τα οποία παρέχουν εξειδικευμένη επαγγελματική κατάρτιση και συνοδευτικές υποστηρικτικές υπηρεσίες (**Σ.Υ.Υ.**) και
- ❑ **Τα Κέντρα Παροχής Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών (ΚΕΣΥΥ)**

Όλοι οι προαναφερθέντες φορείς πρέπει να έχουν πιστοποιηθεί από το Υπουργείο Εργασίας. Οι πιστοποιημένοι φορείς που ασχολούνται με τα πολυποίκιλα προβλήματα των Τσιγγάνων μεταξύ των οποίων είναι το θέμα της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξής τους, μπορούν να υλοποιήσουν προγράμματα που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και αφορούν ενέργειες προκατάρτισης – κατάρτισης – προώθησης στην αγορά εργασίας και συνοδευτικές υπηρεσίες.

Η εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών προσέφερε τη δυνατότητα στους κοινωνικά αποκλεισμένους τσιγγάνους να βγουν από την απομόνωση και να αποδεχτούν να καταρτιστούν επαγγελματικά. Επιπρόσθετα, μέσω των προγραμμάτων αυτών, βοηθήθηκαν να προβληθούν στην ελληνική κοινωνία, με τρόπο διαφορετικό από το στερεότυπο που συνήθως προβάλλεται - κυρίως από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (τραγικές εικόνες στους καταυλισμούς, παραβατικές συμπεριφορές κ.ά.). Όμως, ο τρόπος υλοποίησής τους, η χρονική τους διάρκεια και το αντικείμενο κατάρτισης δεν είναι πάντα σχεδιασμένα με τον καλύτερο τρόπο. Το αποτέλεσμα είναι να μην επιτυγχάνεται, τις περισσότερες φορές, ο αρχικός τους σκοπός, που είναι η ένταξη στην αγορά εργασίας, ενώ η μακρόχρονη εφαρμογή τους μπορεί τελικά να αντιστρατεύεται την επιδίωξη της άρσης των διακρίσεων και της κοινωνικής ένταξης.

B. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

Η εμπειρική διερεύνηση του θέματος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αποτελεί το δεύτερο μέρος της συλλογής στοιχείων για την παρούσα μελέτη και πραγματοποιήθηκε σε δύο επίπεδα:

- A) σε επίπεδο **φορέων**

B) σε επίπεδο πληθυσμού-στόχου

I. Η εμπειρική διερεύνηση σε επίπεδο φορέων

Μέρος των δεδομένων της εμπειρικής διερεύνησης αποτέλεσε το υλικό, το οποίο συγκεντρώθηκε από τους εκπροσώπους φορέων, που ασχολούνται με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων. Για την αντικειμενική και πλήρη αποτύπωση του θέματος κρίθηκε αναγκαίο να καταγραφεί και να ληφθεί υπόψη η άποψη εξειδικευμένων επιστημόνων, οι οποίοι εργάζονται ή συνεργάζονται με αντίστοιχους φορείς.

Η μεθοδολογία και τα μέσα συλλογής στοιχείων

Η μεθοδολογική προσέγγιση των συγκεκριμένων ερευνητικών δεδομένων καταρχήν περιλαμβάνει, την καταγραφή των φορέων που επρόκειτο να συμμετάσχουν στην ερευνητική διαδικασία και στη συνέχεια τη διεξαγωγή συνεντεύξεων με εκπροσώπους των φορέων αυτών. Αναλυτικότερα, θα αναφερθούμε στην καταγραφή και επιλογή των φορέων, στην τεχνική συλλογής στοιχείων με τη διεξαγωγή δομημένων συνεντεύξεων και το υλικό που συγκεντρώθηκε από αυτές και τέλος, στην ανάλυση των δεδομένων και παρουσίαση των συμπερασμάτων αυτού του μέρους της παρούσας έρευνας.

Η έρευνα για τον εντοπισμό των φορέων που ήταν οι αρμόδιοι να δώσουν τις απαιτούμενες πληροφορίες για το θέμα της μελέτης, είχε ως στόχο να συμπεριλάβει, κατά το δυνατόν, όλες τις κατηγορίες φορέων που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των νεαρών τσιγγάνων.

Για την καταγραφή των φορέων που επρόκειτο να ερευνηθούν υιοθετήθηκαν τα παρακάτω κριτήρια: α) Ο φορέας να ειδικεύεται στην ομάδα στόχο και συγκεκριμένα στην ηλικιακή ομάδα 15 – 25 χρονών, β) Ο φορέας να έχει αρμοδιότητα ή άλλου είδους εμπλοκή στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη της ομάδας στόχου και γ) Ο φορέας να εξυπηρετεί διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες τσιγγάνων (Αγία Βαρβάρα, Ίλιον, Άνω Λιόσια, Μέγαρα και Ζεφύρι). Οι εκπρόσωποι των φορέων που έλαβαν μέρος στην έρευνα επιλέχθηκαν με τα παρακάτω κριτήρια: α) Την εμπειρία τους με την ομάδα στόχο και β) Την εμπειρία τους στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των ατόμων της ομάδας στόχου. Με βάση αυτά τα κριτήρια συντάχθηκε ένας κατάλογος με 10 φορείς και τους αντίστοιχους εκπροσώπους τους οι οποίοι εφόσον πληρούσαν τα κριτήρια αυτά, έδωσαν τις συνεντεύξεις. (Βλ. Παράρτημα I).

Η συλλογή των στοιχείων σχεδιάστηκε να γίνει με δομημένη συνέντευξη των εκπροσώπων των επιλεγμένων φορέων. Για τη διευκόλυνση της διεξαγωγής της συνέντευξης συντάχθηκε ένα ερωτηματολόγιο (Βλ. Παράρτημα II) με αυστηρή δομή και πλήθος ανοιχτών ερωτήσεων, το οποίο αποτέλεσε τον οδηγό της συνέντευξης. Η επιλογή αυτής της τεχνικής στηρίζεται σε δύο λόγους. Συγκεκριμένα η τεχνική αυτή:

i) επιτρέπει τη συλλογή πληροφοριών και στοιχείων που έχουν ως επίκεντρο την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων. Έτσι, υιοθετήθηκε ένα δομημένο ερωτηματολόγιο για τη διεξαγωγή της συνέντευξης του οποίου οι θεματικές κατηγορίες είναι επικεντρωμένες στα ζητήματα επαγγελματικής

προετοιμασίας και ένταξης. Στη δομή του ερωτηματολογίου συμπεριλαμβάνεται και η αποτύπωση κάποιων χαρακτηριστικών των ερωτωμένων (επαγγελματική θέση, εμπειρία σε σχέση με το αντικείμενο της έρευνας κλπ.).

ii) εμφανίζει ευελιξία, ώστε να επιτρέπει την όσο το δυνατό μεγαλύτερη συλλογή πληροφοριών και πέρα από τα προβλεπόμενα με βάση το σχεδιασμό της έρευνας. Έτσι, στο ερωτηματολόγιο συμπεριλαμβάνεται ένας μεγάλος αριθμός ανοιχτών ερωτήσεων που εξασφαλίζει ακριβώς την ευελιξία της τεχνικής που υιοθετήθηκε και επιτρέπει την ελεύθερη διατύπωση απόψεων και προτάσεων.

Για τη σύνταξη του ερωτηματολογίου – οδηγού συνέντευξης ελήφθησαν υπόψη το είδος του φορέα και το αντικείμενο δραστηριοποίησής του σε σχέση με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη της ομάδας στόχου. Ιδιαίτερη προσπάθεια έγινε να κατασκευαστεί ένα ερωτηματολόγιο σύντομο και περιεκτικό, ώστε να βοηθήσει στη γρήγορη διεξαγωγή της συνέντευξης και να μην κουράσει τους/τις ερωτώμενους/ες.

Πριν το ερωτηματολόγιο αποκτήσει οριστική μορφή, δοκιμάστηκε πιλοτικά με 4 συνεντεύξεις σε εκπροσώπους φορέων, ώστε να ελεγχθεί η παρουσίαση και η διεξαγωγή της διαδικασίας της συνέντευξης, καθώς και η λειτουργικότητα των ερωτήσεών του. Τέλος, για την σωστότερη και πιο αποτελεσματική διεξαγωγή των συνεντεύξεων, οι ερευνητές εκπαιδεύτηκαν στην χρήση του ερωτηματολογίου.

Η κυριότερη δυσκολία που αντιμετωπίστηκε στην κατασκευή και ανάλυση του ερωτηματολογίου ήταν η μεγάλη ανομοιογένεια των τσιγγάνικων πληθυσμών, η οποία διαμορφώνει ένα «μωσαϊκό» διαφορετικών ομάδων, γεωγραφικά διεσπαρμένων σε όλη την Ελλάδα. Η ανομοιογένεια αυτή και η έλλειψη επαρκών ερευνητικών δεδομένων για τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων, μας ανάγκασαν να προσεγγίσουμε συνολικά την ομάδα - στόχο και τα προβλήματά της, με αναφορά, όπου αυτό ήταν δυνατό, στις επιμέρους διαφοροποιήσεις.

Η έρευνα για τον εντοπισμό των φορέων και η διεξαγωγή των συνεντεύξεων ξεκίνησε στις αρχές Ιουλίου 1999 και ολοκληρώθηκε στα τέλη Σεπτεμβρίου 1999. Η μεγαλύτερη δυσκολία που παρουσιάστηκε κατά την φάση συλλογής του υλικού ήταν η δυσκολία επαφής με τους εκπροσώπους των φορέων. Ο φόρτος εργασίας και κατά συνέπεια ο περιορισμένος χρόνος που διέθεταν οι εκπρόσωποι των φορέων ήταν οι αιτίες της επανειλημμένης αναβολής, σε κάποιες περιπτώσεις, των προκαθορισμένων συναντήσεων. Τελικά, διεξήχθησαν 10 συνεντεύξεις, όπως είχαν προβλεφθεί με βάση τον κατάλογο των φορέων (βλ. παράρτημα II).

Παρουσίαση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν από τις συνεντεύξεις

Η επεξεργασία των στοιχείων της έρευνας, όπως δόθηκαν από τους εκπροσώπους των 10 φορέων που συμμετείχαν στην έρευνα, καθώς και η ποιοτική τους ανάλυση επικεντρώθηκε:

1. Στην παρουσίαση των χαρακτηριστικών και δυσκολιών που αντιμετωπίζουν στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη οι τσιγγάνοι.

2. Στην διατύπωση προτάσεων για τη βελτίωση της παρεχόμενης επαγγελματικής κατάρτισης και της προετοιμασίας της επαγγελματικής ένταξης των ατόμων της ομάδας - στόχου.

Με αυτόν τον τρόπο, διαμορφώθηκε το παρακάτω σχήμα ανάλυσης των στοιχείων και πληροφοριών, που αντλήθηκαν από τους εκπροσώπους των φορέων που επελέγησαν:

**ΣΧΗΜΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΠΟΥ ΠΡΟΕΚΥΨΑΝ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΕ ΦΟΡΕΙΣ**

ΕΙΔΟΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΩΣ ΠΡΟΣ:
Δεδομένα της έρευνας των φορέων	<ol style="list-style-type: none"> 1. Τα χαρακτηριστικά των φορέων και των εκπροσώπων τους 2. Τα χαρακτηριστικά των ατόμων της ομάδας στόχου σε: <ol style="list-style-type: none"> 2.1 Κοινωνικο/οικονομικό επίπεδο 2.2 Μορφωτικό / Εκπαιδευτικό επίπεδο 2.3 Επαγγελματικό επίπεδο 3. Τις δυσκολίες / τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι τσιγγάνοι στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη στην αγορά εργασίας 4. Το ρόλο της οικογένειας στην επαγγελματική πορεία 5. Το ρόλο του σχολείου σε αυτήν την πορεία 6. Το ρόλο του Σ.Ε.Π. σε αυτήν την πορεία 7. Τις προτάσεις των εκπροσώπων των φορέων

Στη συνέχεια, γίνεται η παρουσίαση, σύμφωνα με το παραπάνω σχήμα, των ευρημάτων που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις στους εκπροσώπους των φορέων.

1. Τα χαρακτηριστικά των φορέων και των εκπροσώπων τους

Στην έρευνα των φορέων, όπως ήδη αναφέρθηκε, συμμετείχαν 10 φορείς το αντικείμενο δραστηριοποίησης των οποίων σχετίζεται με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγάνων. Συγκεκριμένα, στην έρευνα αυτή συμμετείχαν:

- 1 εκπρόσωπος της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης (ΓΓΛΕ),
- 1 εκπρόσωπος από το Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων (ΚΕΠΥΤ) Αγίας Βαρβάρας,
- 1 εκπρόσωπος από το Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων (ΚΕΠΥΤ) Ιλίου,
- 1 εκπρόσωπος της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Συλλόγων Ελλήνων ΡΟΜ,
- 1 εκπρόσωπος του Κέντρου «Σώστε τα Παιδιά»,
- 1 εκπρόσωπος του Κέντρου Νεότητας Τσιγγάνων της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς (ΓΓΝΓ),
- 2 εκπρόσωποι του Δήμου Αγίας Βαρβάρας (Κοινωνική Υπηρεσία – Κέντρο Συνοδευτικών και Υποστηρικτικών Υπηρεσιών),
- 1 εκπρόσωπος του Κέντρου Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) - «Κέντρο Νέων Ευκαιριών και Υποστήριξης Γυναϊκών Αθήνας»,
- 1 εκπρόσωπος του Κέντρου Συνοδευτικών και Υποστηρικτικών Υπηρεσιών (ΚΕΣΥΥ) – «Εύξεινη Πόλη»,
- 1 εκπρόσωπος του Κέντρου Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) – «ΜΙΤ».

Οι περισσότεροι από αυτούς είναι φορείς εξειδικευμένοι στην εκπόνηση προγραμμάτων με στόχο την κοινωνική ένταξη των τσιγγάνων, ορισμένοι είναι εξειδικευμένοι στην πληροφόρηση και υποστήριξη (συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική) των τσιγγάνων και κάποιοι στην εκπροσώπηση και διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Επίσης, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων των περισσότερων φορέων συμπεριλαμβάνεται κάποια μορφή επαγγελματικού προσανατολισμού. Για παράδειγμα, το Κέντρο Νεότητας Τσιγγάνων της ΓΓΝΓ έχει κάνει προσπάθεια να οργανώσει ομάδες εφήβων για επαγγελματικό προσανατολισμό. Ακόμα, οι φορείς που συμμετείχαν στην έρευνα στη μεγάλη πλειοψηφία τους ήταν δημόσιοι.

Οι εκπρόσωποι των φορέων είχαν τις ακόλουθες ειδικότητες: υπεύθυνοι προγραμμάτων για Τσιγγάνους, κοινωνικοί λειτουργοί, υπεύθυνοι προώθησης της απασχόλησης, σύμβουλοι επαγγελματικού προσανατολισμού, εμψυχωτές και εκπαιδευτές. Όλοι τους χαρακτηρίζονταν από την πολύχρονη πείρα εργασίας όχι μόνο με τη συγκεκριμένη ομάδα στόχο, αλλά και με το συγκεκριμένο αντικείμενο (επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη).

2. Τα χαρακτηριστικά της ομάδας στόχου

2.1 Κοινωνικο/οικονομική κατάσταση

Οι εκπρόσωποι των φορέων υποστήριξαν ότι ο βαθμός ένταξης, η οικονομική κατάσταση και οι συνθήκες διαβίωσης των τσιγγάνων είναι διαφορετικά για την κάθε πληθυσμιακή ομάδα. Οπότε, τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν παρουσιάζουν την παρακάτω εικόνα:

Οι τσιγγάνοι που ζουν στην **Αγία Βαρβάρα** είναι ενταγμένοι σε ικανοποιητικό επίπεδο (αστικοποιημένος πληθυσμός). Φυσικά δεν μπορούμε να μιλήσουμε για πλήρη ένταξη, αλλά παρατηρούμε ότι τα σπίτια των τσιγγάνων είναι διάσπαρτα στην πόλη (χωροταξική ένταξη) και οι ίδιοι συναλλάσσονται και συναναστρέφονται χωρίς προβλήματα με τους μη τσιγγάνους (ένταξη στην τοπική κοινωνία). Επίσης, οι περισσότεροι δεν αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα και έχουν καλό βιοτικό επίπεδο.

Οι τσιγγάνοι που ζουν στο **Ίλιον** είναι μερικώς ενταγμένοι στην τοπική κοινωνία, ενώ όσοι ζουν στα **Άνω Λιόσια, στο Ζεφύρι και στα Μέγαρα** είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι, δηλαδή δεν εκπροσωπούνται στην τοπική κοινωνία και δεν επωφελούνται από τις κοινωνικές παροχές. Η οικονομική κατάσταση των τσιγγάνων των περιοχών που προαναφέρθηκαν είναι μέτρια, με εξαίρεση κάποιες οικογένειες που συντηρούνται αποκλειστικά από τα επιδόματα της Πρόνοιας και κάποιες που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν ούτε αυτά, γιατί δε «διαθέτουν» τα απαραίτητα έγγραφα για την επιδότηση. Ο νομαδικός τρόπος διαβίωσης χαρακτηρίζει αυτούς τους πληθυσμούς, αν και τείνει να γίνει ημινομαδικός. Η έλλειψη σταθερού εισοδήματος (επαγγελματική αστάθεια) και μόνιμης κατοικίας οδηγούν σε χαμηλή ποιότητα ζωής.

2.2 Μορφωτικό / εκπαιδευτικό επίπεδο

Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπροσώπων των φορέων υποστήριξε ότι το 80–85% του συνόλου του τσιγγάνικου πληθυσμού είναι αναλφάβητοι. Οι περισσότεροι τσιγγάνοι δεν ολοκληρώνουν την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και συχνά δεν τελειώνουν ούτε το δημοτικό (μόνο το 10% των τσιγγάνων ηλικίας 15 – 25 χρονών έχουν ολοκληρώσει το δημοτικό). Λίγοι είναι αυτοί που συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους. Χαρακτηριστικά, το 1998, στην Αγία Βαρβάρα, μόνο 1 παιδί έδωσε Πανελλήνιες εξετάσεις, ενώ στο Ίλιον, μόνο 2 παιδιά συνέχισαν στο Γυμνάσιο. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, τα τελευταία χρόνια μέσω των επιδοτούμενων προγραμμάτων κατάρτισης, ένας σημαντικός αριθμός τσιγγάνων εκπαιδεύεται σε σύγχρονα επαγγέλματα.

Η εκπαίδευση στην τσιγγάνικη κουλτούρα δε θεωρείται απαραίτητη. Τα παιδιά αρχίζουν να δουλεύουν με τους γονείς τους στο γυρολογικό εμπόριο από την ηλικία των 10 – 12 χρόνων, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται ή/και να επιθυμούν να διακόψουν το σχολείο. Άλλωστε, ο νομαδικός τρόπος ζωής δεν ευνοεί τη σταθερή φοίτηση των παιδιών στο σχολείο.

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι τα παιδιά στην Αγία Βαρβάρα προχωρούν περισσότερο στις εκπαιδευτικές βαθμίδες και οι γονείς τα ενθαρρύνουν περισσότερο να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους.

2.3 Επαγγελματική κατάσταση

Οι νέοι ηλικίας 15 – 25 χρονών, ως επί το πλείστον, έχουν ήδη παντρευτεί και εργάζονται για να συντηρήσουν οικονομικά τις οικογένειές τους. Στην πλειοψηφία τους ασχολούνται με το γυρολογικό εμπόριο (εμπόριο φρούτων, λαχανικών, λευκών ειδών κλπ.), τα καλλιτεχνικά επαγγέλματα (οργανοπαίκτες, τραγουδιστές), τις χειρωνακτικές εργασίες (καλαθάς, μαρμαράς, παλιατζής, κλπ.) και τις εποχιακές αγροτικές εργασίες. Λίγοι είναι αυτοί που έχουν δικά τους καταστήματα (κυρίως στην

Αγία Βαρβάρα), ορισμένοι ασχολούνται με την ανακύκλωση αλουμινίου και χαρτιού, κάποιοι εργάζονται σε πρακτικά επαγγέλματα (μηχανικοί αυτοκινήτων) και ελάχιστοι εργάζονται σε επιστημονικά επαγγέλματα (γιατροί, δικηγόροι κλπ.). Είναι φανερό ότι μία μεγάλη μερίδα του τσιγγάνικου πληθυσμού μετακινείται λόγω του εποχιακού χαρακτήρα της επαγγελματικής του απασχόλησης.

3. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη στην αγορά εργασίας

Σύμφωνα με την πλειοψηφία των εκπροσώπων των φορέων, οι βασικότερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην επαγγελματική τους αποκατάσταση οι τσιγγάνοι είναι:

- **Οι περιορισμοί που θέτει το κλειστό σύστημα κοινωνικής τους συγκρότησης:** Οι τσιγγάνοι σε ηλικία 14 – 17 χρονών έχουν ήδη αποκτήσει οικογένεια και έχουν αναλάβει ενήλικους ρόλους. Η συμπεριφορά αυτή, η οποία αποδίδεται στην ανάγκη να διατηρήσουν την κοινωνική συνοχή τους, έχει ως συνέπεια να μην ολοκληρώνουν ούτε τη βασική εκπαίδευση.
- **Η έλλειψη βασικής εκπαίδευσης/κατάρτισης:** Οι τσιγγάνοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι οργανικά ή λειτουργικά αναλφάβητοι, ένα μεγάλο ποσοστό δεν έχει ολοκληρώσει ούτε το δημοτικό. Η ελλιπής εκπαίδευση έχει σαν αποτέλεσμα την ανεπάρκεια επαγγελματικών προσόντων και κατά επέκταση, τον περιορισμό των επαγγελματικών επιλογών των τσιγγάνων και την απομόνωσή τους από την εξέλιξη.
- **Ο περιορισμός των επαγγελματικών τους επιλογών:** Η αναγκαιότητα για συμβατότητα του επαγγέλματος τους με την πολιτιστική τους ταυτότητα και την κοινωνική τους δομή περιορίζουν τις επιλογές τους σε συγκεκριμένα μόνο επαγγέλματα, όπως πλανόδιο εμπόριο, καλλιτεχνικά επαγγέλματα και εποχιακές αγροτικές εργασίες. Τα επαγγέλματα αυτά συνδυάζουν την εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων για επιβίωση και τη διατήρηση του ύφους της ζωής τους. Οι απασχολήσεις τους είναι οικογενειακού τύπου ή σύμπραξη ατόμων τα οποία έχουν δεσμούς συγγένειας μεταξύ τους.
- **Η ύπαρξη διαφορών σε επίπεδο αξιών (νοοτροπία):** Οι αντιλήψεις των τσιγγάνων για την παιδική εργασία, τον χρόνο και το χρήμα είναι διαφορετικές από αυτές της επικρατούσας κουλτούρας των δυτικών κοινωνιών. Για παράδειγμα, η συμμετοχή των παιδιών στις επαγγελματικές δραστηριότητες της οικογένειας, εκτός από οικονομική συνεισφορά, αποτελεί μέσο κοινωνικοποίησης στις αξίες και στην κουλτούρα τους. Βασικά κριτήρια για την επιλογή του επαγγέλματος αποτελούν η μη δέσμευση από τον χρόνο και τον τόπο εργασίας, η δυνατότητα οικογενειακής συμμετοχής και η προσαρμοστικότητα της φύσης της εργασίας ανάλογα με την εποχή του χρόνου και τη ζήτηση στην αγορά εργασίας.
- **Οι ανεπαρκείς κοινωνικές δεξιότητες:** Η έλλειψη δεξιοτήτων αναζήτησης πληροφορήσης, εργασίας, ακόμα και βοήθειας από τους αρμόδιους φορείς των κοινωνικών υπηρεσιών, περιορίζει τη δυνατότητα επικοινωνίας τους με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και κατά συνέπεια, περιορίζει τις πηγές πληροφορήσης για

εναλλακτικές λύσεις εκπαίδευσης/κατάρτισης, για τις συνθήκες αγοράς εργασίας, για τις κενές θέσεις εργασίας κλπ.

- **Η έλλειψη κοινωνικών διασυνδέσεων:** Τα κοινωνικά δίκτυα των τσιγγάνων περιορίζονται στο συγγενικό επίπεδο. Το γεγονός αυτό έχει σαν αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των πηγών πληροφόρησης και υποστήριξης. Κατά συνέπεια, οι τσιγγάνοι όχι μόνο δεν έχουν που να απευθυνθούν για να μάθουν πληροφορίες για θέσεις εργασίας, εκπαίδευση, κατάρτιση κλπ., αλλά και δεν έχουν στήριξη στην πορεία τους για επαγγελματική ένταξη. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι στην έλλειψη κοινωνικών διασυνδέσεων συμβάλλει η έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων.
- **Η αμοιβαία καχυποψία (ρατσισμός):** Η επιφυλακτικότητα και η δυσπιστία των τσιγγάνων για το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα και τις δομές του προέρχεται από τη μακρόχρονη απόρριψη που υφίσταται αυτή η ομάδα από την υπόλοιπη κοινωνία. Ταυτόχρονα, αυτά αποτελούν τους αμυντικούς μηχανισμούς που ανέπτυξαν στην προσπάθεια κοινωνικής και πολιτιστικής επιβίωσής τους.
- **Η ύπαρξη προκαταλήψεων και διακρίσεων:** Στο σημείο αυτό οι απόψεις των εκπροσώπων των φορέων δε συγκλίνουν. Κάποιοι ισχυρίστηκαν ότι ο στιγματισμός και τα κοινωνικά στερεότυπα υπάρχουν και λειτουργούν. Για παράδειγμα, οι εργοδότες, όταν είναι να προσλάβουν κάποιον, ανάμεσα σε ένα Τσιγγάνο και σε ένα μη τσιγγάνο προτιμούν τον δεύτερο, γιατί θέτουν ζήτημα εμπιστοσύνης, εμφάνισης, προσαρμογής στο ωράριο κλπ. Ενώ, κάποιοι άλλοι ισχυρίστηκαν ότι οι διακρίσεις δεν υφίστανται στον εργασιακό χώρο, γιατί εκεί αυτό που έχει ισχύ είναι τα επαγγελματικά προσόντα, οι ικανότητες του ατόμου για να ανταπεξέρθει στις απαιτήσεις της δουλειάς. Άρα, είναι φυσικό κάποιος με περισσότερες γνώσεις ή πλουσιότερη εμπειρία να προτιμηθεί έναντι κάποιου άλλου που υστερεί σε επαγγελματικά προσόντα.
- **Η προσωπική αδράνεια, αδιαφορία και παθητικότητα:** Η έλλειψη γνώσης για το που να απευθυνθούν και πώς να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους οδηγεί τους Τσιγγάνους σε απόσυρση, απογοήτευση (τίποτα δε θα αλλάξει) και αυξημένη δυσπιστία. Επίσης, η περιθωριοποίηση προκαλεί τη μοιρολατρία, με αποτέλεσμα οι τσιγγάνοι να προσπαθούν να επιβιώσουν μόνο μέσω των ήδη γνωστών τους τρόπων. Μερικοί από τους εκπροσώπους των φορέων ισχυρίστηκαν ότι οι τσιγγάνοι μη έχοντας συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα της δικής τους κινητοποίησης για να βελτιώσουν τη θέση τους, αδιαφορούν για ο,τιδήποτε καινούριο και με αυτόν τον τρόπο παραμένουν εκτός συστήματος. Σε αντίθεση, κάποιοι άλλοι είπαν ότι ο διαφορετικός τρόπος ζωής και σκέψης των τσιγγάνων παρερμηνεύεται στα πλαίσια της κυρίαρχης κουλτούρας.
- **Η έλλειψη πληροφόρησης:** Οι τσιγγάνοι, από τη μία πλευρά, λόγω αναλφαβητισμού, δε διαβάζουν εφημερίδες, φυλλάδια κλπ. και κατά συνέπεια, δεν έχουν εκπαιδευτική και επαγγελματική πληροφόρηση. Από την άλλη, δεν επιδιώκουν τουλάχιστον σε σχέση με την εργασία να ενημερώνονται, γιατί έχουν συγκεκριμένες διασυνδέσεις και εργασιακούς χώρους μέσα στους οποίους κινούνται (εμπόριο). Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι η έλλειψη πληροφόρησης συνδέεται με την προαναφερθείσα έλλειψη κοινωνικών δικτύων (αδυναμία πρόσβασης στις υπηρεσίες).

- **Η έλλειψη συμβουλευτικής, καθοδήγησης και επαγγελματικού προσανατολισμού:** Η έλλειψη καθοδήγησης από την οικογένεια προς κάτι διαφορετικό από τα παραδοσιακά επαγγέλματα και το γεγονός ότι τα τσιγγάνοπαιδα δε φτάνουν σε ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες, όπου τα παιδιά κάνουν επαγγελματικό προσανατολισμό στο σχολείο, μειώνουν σημαντικά τις ευκαιρίες τους για διερεύνηση ενδιαφερόντων, για πληροφόρηση, για διεύρυνση του πεδίου των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών επιλογών κλπ.
- **Η έλλειψη ειδικών κρατικών υπηρεσιών για ενημέρωση / εξυπηρέτηση, εκπαίδευση και επαγγελματικό προσανατολισμό:** Συνήθως υπάρχουν αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες για να εξυπηρετήσουν τους τσιγγάνους, αλλά δεν υπάρχει εξειδικευμένο προσωπικό που να ξέρει πώς να αντιμετωπίσει τα άτομα της συγκεκριμένης ομάδας. Για παράδειγμα, οι τσιγγάνοι κάνουν πολλές ερωτήσεις και καθυστερούν τον υπάλληλο που συνήθως δεν έχει υπομονή να τους εξηγήσει.
- **Η ανεπάρκεια και η αναποτελεσματικότητα των μέτρων που λαμβάνει η πολιτεία:** Τα μέτρα αυτά είναι άλλοτε ενέργειες αφομοίωσης ή φιλανθρωπίας και άλλοτε αποσπασματικές ενέργειες που λόγω της ασυνέχειάς τους εντείνουν και αναπαράγουν την κοινωνική διάκριση. Για παράδειγμα, τα προγράμματα κατάρτισης που προκηρύσσονται για τους τσιγγάνους δεν καλύπτουν τις επαγγελματικές τους ανάγκες, δε λαμβάνουν υπόψη τους τις ιδιαιτερότητές τους.
- **Μη συμμετοχή των ίδιων των τσιγγάνων σε αποφάσεις που τους αφορούν:** Δεν υπάρχουν τσιγγάνοι στα κέντρα που λαμβάνονται οι αποφάσεις για αυτούς σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.
- **Η ανεργία:** Η ανεργία δεν αποτελεί δυσκολία με την έννοια της μη απασχόλησης, γιατί οι τσιγγάνοι, όπως προαναφέρθηκε, ως επί το πλείστον, αυτοαπασχολούνται. Αφορά, όμως, τον έντονο ανταγωνισμό που υπάρχει με άλλες πληθυσμιακές ομάδες, όπως οι μετανάστες, οι πρόσφυγες και οι παλιννοστούντες, που ασχολούνται με παρόμοια επαγγέλματα.

4. Ο ρόλος της οικογένειας στην επαγγελματική πορεία

Οι εκπρόσωποι των φορέων τόνισαν το γεγονός της πατριαρχικής συγκρότησης της τσιγγάνικης οικογένειας που συνήθως είναι και πολυμελής. Τα παιδιά αναλαμβάνουν από νωρίς ευθύνες στον καταμερισμό εργασίας της οικογένειας, είτε συμμετέχοντας ενεργητικά στις οικονομικές δραστηριότητες, κυρίως τα αγόρια, είτε φροντίζοντας το σπίτι, τα μικρότερα σε ηλικία παιδιά και κυρίως τα κορίτσια. Η κατανομή των ρόλων γίνεται από την παιδική ηλικία. Η τσιγγάνικη κοινωνία προετοιμάζει το νέο για τη δουλειά και το επάγγελμα και τη νέα για τη δημιουργία οικογένειας. Τα τσιγγανόπουλα κοινωνικοποιούνται και εκπαιδεύονται μέσα στο ευρύτερο προστατευτικό περιβάλλον της ομάδας, που τους επιτρέπει την ελεύθερη κίνηση, την άμεση εμπειρία, την ενεργητική συμμετοχή στην κοινωνική και οικογενειακή ζωή, σε ένα περιβάλλον που τους προετοιμάζει για να αναλάβουν τους κοινωνικούς τους ρόλους. Η οικογένεια παίζει πρωταρχικό ρόλο στις επαγγελματικές επιλογές των παιδιών («*ακόμα και για τη συμμετοχή σε κάποιο σεμινάριο, χρειάζεται η έγκριση της οικογένειας*») και παρεμβαίνει στην επαγγελματική και προσωπική ζωή των παιδιών, ακόμα κι όταν αυτά δημιουργήσουν δικές τους οικογένειες.

Η τσιγγάνικη οικογένεια λειτουργεί σε τρία επίπεδα: α) Παππούς-γιαγιά που εκφράζουν τι πρέπει να γίνει, β) Γονείς που εκφράζουν τι πρόκειται να γίνει, γ) Αδέρφια και άλλοι συγγενείς που έχουν ρόλο συμβουλευτικό. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο καθορίζονται οι επαγγελματικές επιλογές των παιδιών.

Στο αξιακό σύστημα της τσιγγάνικης οικογένειας, η εκπαίδευση δε συνδέεται με την εργασία ούτε εξασφαλίζει κοινωνική καταξίωση. Άλλωστε επικρατεί η άποψη ότι η εκπαίδευση είναι *«άχρηστη»*, εφόσον *«ακόμα κι αν σπουδάσουν τα παιδιά δε θα προσληφθούν σε αντίστοιχες θέσεις»*. Επίσης, θεωρείται υποτιμητική η απασχόληση σε εξαρτημένη εργασία, με εξαίρεση την περίπτωση που ο εργοδότης είναι κι αυτός τσιγγάνος, ενώ υποστηρίζεται ότι ο εργασιακός χώρος αποτελεί το μέσο ωρίμανσης του νέου. Σαν φυσικό επακόλουθο, τα τσιγγανόπαιδα κατευθύνονται προς παραδοσιακά επαγγέλματα (πλανόδιο εμπόριο, καλλιτεχνικά επαγγέλματα, εποχιακές αγροτικές εργασίες).

Επιπρόσθετα, η συνέχιση της εκπαίδευσης των παιδιών εξαρτάται από την οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Συχνά η οικογένεια δεν έχει την οικονομική δυνατότητα για να στηρίζει τα παιδιά να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους, ενώ αντίθετα, ιδιαίτερα στις πολυμελείς οικογένειες, χρειάζεται τα παιδιά να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένεια. Η συμμετοχή *«στα οικογενειακά βάρη»* συνεπάγεται τον περιορισμό των επαγγελματικών επιλογών του παιδιού, που αναγκαστικά ακολουθεί το επάγγελμα του πατέρα.

Οι τσιγγάνοι παντρεύονται σε μικρή ηλικία, σε ηλικία 14 – 25 χρονών έχουν δημιουργήσει οικογένεια. Η πρόωγη δημιουργία οικογένειας συνεπάγεται δημιουργία νέων αναγκών και υποχρεώσεων που για την κάλυψή τους απαιτείται άμεση επαγγελματική απασχόληση. Κατά επέκταση, οι νέοι δεν έχουν τον χρόνο να *«επενδύσουν σε εκπαίδευση»*, ώστε να προετοιμάσουν τις συνθήκες για μία διαφορετική επαγγελματική αποκατάσταση από την παραδοσιακή.

Τέλος, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι νεώτερες γενιές τείνουν να αλλάξουν νοοτροπία. Πρώτα από όλα, φέρνουν στον κόσμο λιγότερα παιδιά και δεύτερον, θέλουν αυτά να *«έχουν καλύτερη ζωή από εκείνους»*. Για το λόγο αυτό, οι νέοι γονείς ωθούν τα παιδιά προς την επαγγελματική εκπαίδευση / κατάρτιση.

5. Ο ρόλος του σχολείου

Όλοι οι εκπρόσωποι των φορέων συμφώνησαν ότι ο ρόλος του σχολείου στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των νέων είναι πολύ σημαντικός, εφόσον το σχολείο αποτελεί ή θα έπρεπε να αποτελεί, μέσω των διαφόρων δραστηριοτήτων του, στοιχείο σύνδεσης με την κοινωνική πραγματικότητα. Το σχολείο αναφέρθηκε από τους εκπροσώπους των φορέων ως πηγή γνώσης, πηγή πληροφόρησης για εκπαιδευτικές ευκαιρίες και δομή της απασχόλησης, μα κυρίως ως χώρος που βοηθά στην ομαλή προσαρμογή και ένταξη του ατόμου στο *κοινωνικό γίγνεσθαι*.

Στην πραγματικότητα, όμως, επεσήμανε η πλειοψηφία των εκπροσώπων των φορέων, οι τσιγγάνοι αντιμετωπίζουν αρκετά προβλήματα στην παρακολούθηση του σχολείου. Τα προβλήματα αυτά μπορεί να πηγάζουν από το σχολείο και από τα παιδιά

(τσιγγανόπαιδα και μη τσιγγανόπαιδα). Σχετικά με τις δυσκολίες που προέρχονται από το σχολείο, αναφέρονται η αδυναμία της εκπαιδευτικής διαδικασίας να ενθαρρύνει τα παιδιά και να ασκήσει την απαιτούμενη πίεση, ώστε να μην εγκαταλείψουν το σχολείο και να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους. Συχνά, η αδιαφορία, η έλλειψη ευαισθησίας ή προσωπικής βούλησης των δασκάλων για την απουσία των μαθητών και την εκπαιδευτική τους πορεία ενισχύει την απομάκρυνση των παιδιών από το σχολείο.

Η οργάνωση του σχολείου και της εκπαιδευτικής διαδικασίας, λόγω του μονοπολιτισμικού τους χαρακτήρα, δε βοηθούν τους τσιγγάνους να παρακολουθήσουν το σχολείο. Η δομή του σχολείου δεν περιλαμβάνει ειδικούς επιστήμονες που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση δυσκολιών με μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς. Επιπρόσθετα, ο ΣΕΠ σα θεσμός που θα μπορούσε να ενισχύσει τα παιδιά να παραμείνουν στο σχολείο, εφαρμόζεται στο γυμνάσιο, όταν τα τσιγγανόπουλα έχουν ήδη εγκαταλείψει το σχολείο. Τέλος, πολλές φορές τα μέτρα που σχεδιάζονται για να βοηθήσουν τους μαθητές φέρνουν αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Για παράδειγμα, η ενισχυτική διδασκαλία απομονώνει τα παιδιά και εντείνει το φαινόμενο των διακρίσεων.

Παρόλα τα παραπάνω στοιχεία, αναφέρθηκαν οι περιπτώσεις των σχολείων της Αγίας Βαρβάρας και των Άνω Λιοσίων, όπου στο χώρο του σχολείου η ομάδα στόχος είναι πλήρως αποδεκτή και οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνουν παιδιά και γονείς για να συνεχίσουν το σχολείο. Η αλήθεια είναι ότι υπάρχουν ευαισθητοποιημένοι δάσκαλοι δεν είναι όμως αρκετοί και δεν μπορούν να αντισταθμίσουν το ρόλο του σχολείου στο σύνολό του.

Σχετικά με τις δυσκολίες που προέρχονται από τα παιδιά, αναφέρθηκαν η αντιμετώπιση των μη τσιγγάνων παιδιών προς τα τσιγγανόπαιδα και η νοοτροπία των τσιγγανοπαίδων προς την εκπαίδευση. Τα παιδιά των τσιγγάνων θεωρούν ότι το σχολείο δεν είναι απαραίτητο για την επαγγελματική αποκατάστασή τους. Συνήθως θεωρούν βαρετά όλα όσα διδάσκονται στο σχολείο, λόγω των εμπειριών που έχουν από μικρή ηλικία (εμπειρία στη δουλειά, στη ζωή στην ύπαιθρο κλπ.). Ακόμα βιώνουν το ρατσισμό των συμμαθητών τους και αντιμετωπίζουν προβλήματα με τη γλώσσα, ενώ δεν έχουν βοήθεια σε σχέση με τα μαθήματα από την οικογένεια.

6. Ο ρόλος του ΣΕΠ

Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπροσώπων των φορέων υποστήριξε ότι ο ΣΕΠ, όπως διδάσκεται σήμερα στα σχολεία, δεν είναι αποτελεσματικός. Πιστεύουν ότι δεν εφαρμόζεται σωστά και αναφέρονται στο πως οραματίζονται τη λειτουργία και εφαρμογή του. Θεωρούν ότι η συμβολή του ΣΕΠ είναι πολύτιμη στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη όχι μόνο των τσιγγάνων, αλλά όλων των νέων, γιατί είναι ο κατεξοχήν θεσμός που μπορεί να διαδραματίσει ουσιαστικό *«εξισορροπιστικό ρόλο για την άμβλυνση των υπαρχουσών ανισοτήτων»* μέσα στο χώρο του σχολείου (π.χ. αντιστάθμιση ευκαιριών που η οικογένεια αδυνατεί να προσφέρει, ευαισθητοποίηση των μαθητών σε θέματα ισότητας κλπ.). Επίσης, προσθέτουν ότι ο ΣΕΠ θα μπορούσε να βοηθήσει τους νέους μίας κοινωνικά αποκλεισμένης ομάδας, αν στα πλαίσια της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, εφαρμόζονταν με βάση τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και ανάγκες των νέων της συγκεκριμένης ομάδας.

Τη λειτουργία και εφαρμογή του ΣΕΠ, οι εκπρόσωποι των φορέων περιγράφουν ως εξής:

(Ο ΣΕΠ πρέπει να ...)

- εφαρμόζεται στο δημοτικό, ώστε να υπάρχει παρέμβαση πριν τα παιδιά εγκαταλείψουν το σχολείο.
- γίνεται από ειδικά εκπαιδευμένο προσωπικό.
- ενθαρρύνει τους νέους να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους (πρωταρχικός στόχος για τα άτομα της συγκεκριμένης ομάδας).
- υποστηρίζει την οικογένεια για να καταστεί ικανή με τη σειρά της να ενθαρρύνει τα παιδιά να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους.
- βοηθά στην εξερεύνηση των ικανοτήτων, ενδιαφερόντων και αδυναμιών των νέων (αυτογνωσία).
- ενισχύει την καλλιέργεια αυτών των ικανοτήτων.
- πληροφορεί για εναλλακτικές λύσεις στην εκπαίδευση και κατάρτιση.
- ενημερώνει για τα επαγγέλματα (πληροφόρηση για μη παραδοσιακά επαγγέλματα και για την εξέλιξη των παραδοσιακών επαγγελμάτων).
- δίνει την ευκαιρία για επισκέψεις σε διάφορους επαγγελματικούς χώρους.
- ενημερώνει για τη ζήτηση στην αγορά εργασίας.
- βοηθά στη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας για απόκτηση επαγγελματικών προσόντων και για δια βίου εκπαίδευση.
- ευαισθητοποιεί τους μαθητές σε θέματα διαφορετικότητας και ισότητας ευκαιριών.
- διδάσκει τεχνικές αναζήτησης εργασίας.

7. Οι προτάσεις των εκπροσώπων των φορέων

Οι προτάσεις των εκπροσώπων των φορέων, καθώς και οι ενέργειες τις οποίες -άμεσα ή έμμεσα- πρότειναν για τη βελτίωση της υπάρχουσας κατάστασης, όπως προέκυψαν από τις συνεντεύξεις, περιλαμβάνουν τα παρακάτω:

- ◆ **Απόκτηση επαγγελματικών προσόντων / εξειδίκευση:** Η επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των Τσιγγάνων θα πρέπει να περιλαμβάνει ευκαιρίες για εκπαίδευση και κατάρτιση καθώς και ευκαιρίες για απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Πειραματική λειτουργία του διαπολιτισμικού σχολείου.
- ❖ Ενίσχυση των παιδιών στο σχολείο για την ολοκλήρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης (π.χ. κατάργηση της ενισχυτικής διδασκαλίας και αντικατάστασή της με παράλληλη ή ταυτόχρονη διδασκαλία με τσιγγάνους βοηθούς δασκάλους).
- ❖ Οικονομικό βοήθημα στις πολύτεκνες οικογένειες των οποίων τα παιδιά πάνε σχολείο.
- ❖ Δημιουργία σχολείων δεύτερης ευκαιρίας.
- ❖ Επιδοτούμενα προγράμματα κατάρτισης που ο σχεδιασμός τους έχει γίνει με βάση τις έρευνες στην αγορά εργασίας και τις ιδιαιτερότητες της ομάδας στόχου,

χωρίς όμως αυτά να αναπαράγουν τις στερεότυπες επαγγελματικές ενασχολήσεις των τσιγγάνων, να περιλαμβάνουν μαθήματα γλώσσας και μαθηματικών (για την καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού), να έχουν μεγάλη διάρκεια και σταθερή μηνιαία ροή χρημάτων και να προσφέρουν την ευκαιρία για ουσιαστική πρακτική σε επαγγελματικούς χώρους.

- ❖ Ευκαιρίες για πρακτική άσκηση με τη στήριξη κρατικού φορέα.
- ❖ Χρηματοδότηση για οργάνωση δικών τους επιχειρήσεων – συνεταιρισμών – αυτοαπασχόληση (δημιουργία κινήτρων για εξέλιξη παραδοσιακών επαγγελμάτων, ώστε να γίνουν ανταγωνιστικοί στην αγορά εργασίας).
- ❖ Συνεργασία των εξειδικευμένων στην ομάδα στόχο ΚΕΚ και ΚΕΣΥΥ για την αποτελεσματική ενίσχυση των νέων και προώθησή τους στην απασχόληση.

- ◆ **Οργανωμένες κρατικές υπηρεσίες πληροφόρησης (για νομικά θέματα, επιδοτήσεις, πρόνοια, επαγγελματική ένταξη κλπ.), συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού:** Πολλοί τσιγγάνοι δε γνωρίζουν ούτε πού να απευθυνθούν για πληροφορίες ούτε πως να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους, επομένως, είναι απαραίτητες οι υπηρεσίες που θα έχουν ενημερωτικό και συμβουλευτικό χαρακτήρα, θα αποτελούν τη «γέφυρα» σύνδεσης με άλλες υπηρεσίες και θα είναι στελεχωμένες από ευαισθητοποιημένους επαγγελματίες στους οποίους θα συμπεριλαμβάνονται τσιγγάνοι.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Δημιουργία Κέντρων Πληροφόρησης και Υποστήριξης τσιγγάνων σε τοπικό επίπεδο (σε όλες τις περιοχές που υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση τσιγγάνικου πληθυσμού).
- ❖ Εφαρμογή προγραμμάτων ενημέρωσης νέων για τις δυνατότητες επαγγελματικής εκπαίδευσης.
- ❖ Ατομική υποστήριξη στο σχολείο.
- ❖ Παροχή επαγγελματικού προσανατολισμού σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο στο σχολείο ή στο πλαίσιο άλλων φορέων.
- ❖ Εργαστήρια τεχνικών αναζήτησης εργασίας (ομαδικό ή ατομικό επίπεδο).

Όλοι ανεξαιρέτως οι εκπρόσωποι των φορέων υποστήριξαν ότι οι ήδη υπάρχουσες δομές, για παράδειγμα ο ΟΑΕΔ, η ΓΓΛΕ, η ΓΓΝΓ, τα ΚΕΠΥΤ και άλλες, είναι αρκετές για να εξυπηρετήσουν τα άτομα της ομάδας στόχου. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει ιδιαίτερη ανάγκη δημιουργίας νέων δομών, αλλά οργανωμένης και συντονισμένης λειτουργίας αυτών που υπάρχουν, καθώς και στελέχωσής τους με ειδικά εκπαιδευμένο προσωπικό. Επίσης, θεωρούν ότι η δημιουργία νέων δομών που θα παρείχαν υπηρεσίες αποκλειστικά σε τσιγγάνους, θα ενέτεινε το φαινόμενο του αποκλεισμού και της «γκετοποίησης» της συγκεκριμένης ομάδας. Για να αντιμετωπίσουμε τον αποκλεισμό των τσιγγάνων χρειάζεται να ωθήσουμε προς τη διάχυση της ομάδας στο γενικότερο πληθυσμό. Η εξυπηρέτηση των τσιγγάνων από υπηρεσίες που απευθύνονται σε όλο τον πληθυσμό βοηθά να κινηθούμε προς αυτήν την κατεύθυνση.

- ◆ **Βελτίωση λειτουργίας του σχολείου:** Το σχολείο παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των νέων, γι' αυτό χρειάζεται να μπορεί να προσφέρει όχι μόνο τις απαραίτητες γνώσεις, αλλά και επαγγελματικό προσανατολισμό, συμβουλευτική και καθοδήγηση.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων σε θέματα αντιμετώπισης νέων με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες.
  - ❖ Εισαγωγή νέων ειδικοτήτων στο σχολείο, όπως σύμβουλος επαγγελματικού προσανατολισμού, ψυχολόγος και κοινωνικός λειτουργός.
  - ❖ Εισαγωγή του ΣΕΠ στο δημοτικό.
  - ❖ Εκπαίδευση εκπαιδευτικών για τη διεξαγωγή του ΣΕΠ.
  - ❖ Βελτίωση εφαρμογής του ΣΕΠ στο σχολείο (π.χ. ασκήσεις αυτογνωσίας, βιωματική μάθηση, κλπ.) και **προσαρμογή του στις ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης ομάδας.**
  - ❖ Δημιουργία οργανωμένου συστήματος επαγγελματικού προσανατολισμού που θα περιλαμβάνει την «εμπλοκή» της οικογένειας.
  - ❖ Συνεργασία συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού με την κοινότητα.
- ◆ **Αναβάθμιση Υπηρεσιών Επαγγελματικού Προσανατολισμού:** Στόχος αυτής της ενέργειας θα είναι η αποτελεσματική λειτουργία του επαγγελματικού προσανατολισμού σε άτομα που δεν έχουν πρόσβαση στο σχολείο είτε λόγω ηλικίας είτε γιατί δεν είναι για διάφορους λόγους ενταγμένοι στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Διεξαγωγή ερευνών με κύριο αντικείμενο τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών και του μεγέθους της ομάδας στόχου.
  - ❖ Καταγραφή, κατανόηση και ερμηνεία των προβλημάτων που οδηγούν τους τσιγγάνους στον κοινωνικό αποκλεισμό.
  - ❖ Οργανωμένη διάδοση αποτελεσμάτων ερευνών ή μελετών που έγιναν/γίνονται για τα άτομα αυτά, μέσω γραφείου που θα λειτουργήσει στα πλαίσια Εθνικού Κέντρου ΣΕΠ και Κέντρων ΣΕΠ που θα λειτουργήσουν στην περιφέρεια.
  - ❖ Αποκέντρωση Υπηρεσιών (δημιουργία δομών σε περιφερειακό επίπεδο).
  - ❖ Δραστηριοποίηση Τοπικών Φορέων.
  - ❖ Συνεχής αξιολόγηση προγραμμάτων κατάρτισης και επαγγελματικού προσανατολισμού για βελτίωσή τους και ενημέρωση κοινωνικών εταίρων για διάδοσή τους.
  - ❖ Συνεχής παρακολούθηση των προγραμμάτων αυτών (follow up) για τον έλεγχο της αποτελεσματικότητάς τους.
  - ❖ Συμμετοχή τσιγγάνων στο σχεδιασμό προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης.
  - ❖ Πληροφόρηση συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού γύρω από θέματα που αφορούν νέα άτομα που κινδυνεύουν από κοινωνικό αποκλεισμό, με σκοπό την άρση προκαταλήψεων που τυχόν έχουν οι ίδιοι οι σύμβουλοι απέναντι σε αυτές τις ομάδες.
  - ❖ Εκπαίδευση των συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού για θέματα που συνδέονται με την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη αυτών των ατόμων.
  - ❖ Δημιουργία ειδικών εργαλείων (ψυχοτεχνικό υλικό) για τη διευκόλυνση και ενίσχυση του έργου των συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού.
- ◆ **Στήριξη των άτυπων κοινωνικών δικτύων:** Στόχοι αυτής της ενέργειας θα είναι η πληροφόρηση και η στήριξη των ατόμων που επηρεάζουν και συμβάλλουν στην επαγγελματική ένταξη των νέων τσιγγάνων (οικογένεια, κοινότητα κλπ.) και η

καλύτερη κατανόηση των δυσκολιών και προβλημάτων που αντιμετωπίζουν αυτά τα άτομα.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Συνεργασία εκπαιδευτικών ή/και συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού με γονείς στο σχολείο, με απώτερο στόχο την αλλαγή νοοτροπίας της οικογένειας σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών.
  - ❖ Ενημερωτικές συζητήσεις με ομάδες γονέων οργανωμένες από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, με στόχο την παρουσίαση της χρησιμότητας για μόρφωση, της αναγκαιότητας για δια βίου εκπαίδευση και για ανάπτυξη των παραδοσιακών επαγγελμάτων.
  - ❖ Επισκέψεις δασκάλων στα σπίτια των μαθητών για τη δημιουργία προσωπικής σχέσης με τους γονείς των παιδιών (σχέση εμπιστοσύνης), ώστε να ενισχυθεί η οικογένεια για να στηρίζει το παιδί στην εκπαιδευτική του πορεία.
  - ❖ Ενημερωτικές συζητήσεις με εκπροσώπους των τσιγγάνων (π.χ. αρχηγός φυλής).
- ◆ **Πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των εργοδοτών:** Στόχος αυτής της ενέργειας θα είναι η ενημέρωση των εργοδοτών και η κατά επέκταση άρση των προκαταλήψεών τους.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Προβολή θετικών προτύπων (προβολή της κουλτούρας των Τσιγγάνων, ώστε να αναδειχθούν τα θετικά τους στοιχεία, με έμφαση στα κοινά σημεία και τις ομοιότητες τσιγγάνων και μη τσιγγάνων).
  - ❖ Ενημέρωση εργοδοτών από ειδικά στελέχη των διαφόρων φορέων που ασχολούνται με την ομάδα στόχο (π.χ. ΟΑΕΔ, ΓΓΛΕ, ΚΕΚ κλπ.).
- ◆ **Πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση του κοινωνικού συνόλου:** Ο βασικός στόχος της ενέργειας είναι η άρση των προκαταλήψεων απέναντι στους τσιγγάνους.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Εξειδικευμένες Υπηρεσίες Πληροφόρησης στους δήμους για την ενημέρωση των πολιτών.
  - ❖ Συνεργασία Δήμων, ΟΑΕΔ, ΓΓΛΕ, Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και των υπολοίπων φορέων για την έγκυρη πληροφόρηση του κοινού.
  - ❖ Προβολή της κουλτούρας των τσιγγάνων για την ανάδειξη των θετικών τους στοιχείων και την άρση της στερεοτυπικής εικόνας του τσιγγάνου.
  - ❖ Ημερίδες με στόχο την ενημέρωση γύρω από τις ιδιαιτερότητες αυτής της ομάδας.
- ◆ **Αποτελεσματικά συστήματα προώθησης στην απασχόληση:** Βασικός στόχος αυτής της ενέργειας είναι η άμεση επαγγελματική αποκατάσταση των νέων.

Προτεινόμενες ενέργειες:

- ❖ Καταγραφή διαθέσιμων θέσεων στην αγορά εργασίας.
- ❖ Εκπαίδευση των ειδικών στην προώθηση της απασχόλησης όχι μόνο σε κοινωνικά θέματα, αλλά και σε θέματα διοίκησης, οικονομίας, ανάπτυξης ανθρώπινου δυναμικού κλπ.
- ❖ Προετοιμασία εργοδοτών με ατομικές συναντήσεις που θα γίνονται από τους υπευθύνους της προώθησης στην απασχόληση.

- ❖ Σταθερή υποστήριξη τον πρώτο καιρό των εργοδοτών σε τυχόν προβλήματα που προκύπτουν.
- ❖ Διασφάλιση απασχολησιμότητας μέσω συνεχιζόμενης κατάρτισης, δια βίου εκπαίδευσης σε ανταγωνιστικά αντικείμενα.
- ❖ Συνεργασία και συντονισμός των φορέων που ασχολούνται με την επαγγελματική εκπαίδευση/κατάρτιση και προώθηση στην απασχόληση.
- ❖ Διασύνδεση των παραπάνω φορέων με μεγάλες οργανώσεις εργοδοτών.
- ❖ Συνεργασία των ΚΕΚ και ΚΕΣΥΥ που υλοποιούν προγράμματα για την ομάδα στόχο, ώστε να υπάρχει μέριμνα και μετά το τέλος των προγραμμάτων για την επαγγελματική ένταξη αυτών των ατόμων.
- ❖ Προσλήψεις Τσιγγάνων από τους φορείς που υλοποιούν προγράμματα για αυτήν την ομάδα, ώστε να δημιουργούνται θετικά πρότυπα.
- ❖ Προσλήψεις Τσιγγάνων στις δημόσιες υπηρεσίες.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Όλοι ανεξαιρέτως οι εκπρόσωποι των φορέων υποστήριξαν ότι οι υπάρχουσες δομές, για παράδειγμα ο ΟΑΕΔ, ο ΟΕΕΚ κλπ., είναι αρκετές για να εξυπηρετήσουν τα άτομα της ομάδας στόχου. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει ανάγκη δημιουργίας νέων δομών, αλλά καλύτερης οργάνωσης και περισσότερο συντονισμένης λειτουργίας αυτών που ήδη υπάρχουν. Επίσης, θεωρούν ότι η δημιουργία νέων δομών που θα παρείχαν υπηρεσίες ειδικά σε άτομα της τσιγγάνικης κοινωνίας θα ενέτεινε το φαινόμενο του αποκλεισμού και της «γκετοποίησης» της συγκεκριμένης ομάδας. Για να αντιμετωπίσουμε τον αποκλεισμό των ατόμων αυτών, χρειάζεται να προωθήσουμε την ανάμειξη κι αφομοίωση της ομάδας στο γενικότερο πληθυσμό. Αυτό που κρίνεται αναγκαίο είναι η βελτίωση των προσφερόμενων υπηρεσιών εκπαίδευσης, κατάρτισης, στήριξης, συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού των τσιγγάνων από τους δημόσιους φορείς που απευθύνονται στο γενικό πληθυσμό.

Η μελέτη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι τσιγγάνοι, όπως αναφέρθηκαν από τους εκπροσώπους αρμοδίων φορέων και κατεγράφησαν στην παρούσα έρευνα, κατέδειξε τα παρακάτω:

- Η οποιαδήποτε παρέμβαση θα πρέπει να γίνει με σεβασμό στην κουλτούρα και παράδοση των τσιγγάνων, γιατί η οποιαδήποτε αλλαγή στο αξιακό τους σύστημα βιώνεται σαν απειλή και ενισχύει την επιφυλακτικότητα, δυσπιστία και καχυποψία τους προς το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Κατά επέκταση, στόχος των παρεμβάσεων θα πρέπει να είναι η εισαγωγή νέων παραγόντων και διαστάσεων στο αξιακό τους σύστημα και όχι η αλλαγή του.
- Η προσωπική προσέγγιση και το γνήσιο ενδιαφέρον είναι τα απαραίτητα στοιχεία για μία αποτελεσματική παρέμβαση. Οι τσιγγάνοι, αν και είναι δύσπιστοι και επιφυλακτικοί προς τους μη τσιγγάνους, εμπιστεύονται τα άτομα που δείχνουν ότι τους αποδέχονται και ενδιαφέρονται ειλικρινά. Άρα, ακόμα και σε επίπεδο πληροφόρησης μεγάλη σημασία έχει ποιος θα δώσει την πληροφόρηση και με ποιον τρόπο (π.χ. τα φυλλάδια δεν είναι λειτουργικά, γιατί δεν ξέρουν να διαβάζουν).
- Οι παρεμβάσεις θα πρέπει να γίνονται από εκπαιδευμένα άτομα που γνωρίζουν τα προβλήματα, τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες των τσιγγάνων και θέλουν να εργαστούν με τα άτομα της ομάδας στόχου.
- Η συνέπεια και η συνέχεια των παρεμβάσεων είναι σημαντικές για την αποτελεσματικότητα των ενεργειών ένταξης των τσιγγάνων. Επίσης, λειτουργούν σαν θετικό μοντέλο και βοηθούν στην άρση των προκαταλήψεων που έχουν οι τσιγγάνοι για τους μη τσιγγάνους.
- Η οικογένεια χρειάζεται στήριξη και συμβουλευτική, γιατί παίζει σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση των παιδιών για να συνεχίσουν και ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους, καθώς και στην επιλογή επαγγέλματος των παιδιών.

Επομένως, τα κυριότερα σημεία στα οποία πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή κατά το σχεδιασμό ενεργειών για τη βελτίωση της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των Τσιγγάνων είναι τα εξής:

- Ο κοινωνικός και επαγγελματικός αποκλεισμός των Τσιγγάνων είναι πολυδιάστατο πρόβλημα και απαιτεί πολύπλευρη - ολιστική αντιμετώπιση.
- Η οποιαδήποτε παρέμβαση θα πρέπει να γίνεται με σεβασμό στις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της ομάδας.
- Η δημιουργία νέων δομών που θα προσφέρουν υπηρεσίες ειδικά στα άτομα αυτής της ομάδας δεν επιλύει το πρόβλημα του κοινωνικού αποκλεισμού της και του αποκλεισμού της από την απορρόφηση αγαθών, αλλά το εντείνει. Κατά συνέπεια, είναι αναγκαία και απαραίτητη η οργανωμένη και εύρυθμη λειτουργία των δομών που ήδη υπάρχουν και λειτουργούν για όλο τον πληθυσμό.
- Η σταθερή ύπαρξη και η οργανωμένη λειτουργία ενός δικτύου υπηρεσιών για τους Τσιγγάνους που θα βοηθά στη σφαιρική αντιμετώπιση των προβλημάτων τους είναι απαραίτητη.
- Όλες οι υπηρεσίες θα πρέπει να στελεχώνονται από εκπαιδευμένο και ευαισθητοποιημένο προσωπικό σε θέματα αντιμετώπισης ατόμων με πολιτισμικές, γλωσσικές και άλλες ιδιαιτερότητες.
- Η άσκηση κοινωνικής πίεσης σε τοπικό επίπεδο μπορεί να επιφέρει σταδιακή αλλαγή στη νοοτροπία των Τσιγγάνων σε σχέση με την εκπαίδευση.
- Η κινητοποίηση των Τοπικών Φορέων μπορεί να ενισχύσει την ένταξη των ατόμων σε τοπικό επίπεδο με υπηρεσίες παροχής πληροφόρησης και στήριξης.
- Η θετική προβολή των Τσιγγάνων (π.χ. αναφορές στον Τσιγγάνικο πληθυσμό της Αγίας Βαρβάρας που είναι σχεδόν ενταγμένος) βοηθούν στην άρση των προκαταλήψεων του κοινωνικού συνόλου.
- Η ύπαρξη συνέχειας των ενεργειών για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού των Τσιγγάνων ενισχύει την προσπάθεια ένταξής τους και βοηθά στην εξάλειψη της «καχυποψίας» των Τσιγγάνων προς το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο.
- Η λειτουργία του σχολείου πρέπει να βασίζεται στις αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.
- Η συμμετοχή των νέων Τσιγγάνων στο σχολείο πρέπει να ενισχυθεί.
- Η εισαγωγή βοηθητικών ειδικοτήτων (π.χ. σύμβουλοι επαγγελματικού προσανατολισμού, ψυχολόγοι και κοινωνικοί λειτουργοί) στο σχολείο είναι αναγκαία για τη στήριξη του έργου των εκπαιδευτικών και την προσφορά βοήθειας στους μαθητές.
- Η συμβολή του ΣΕΠ στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη όλων των νέων και όχι μόνο των νέων Τσιγγάνων, είναι πολύ σημαντική, για το λόγο αυτό

απαιτείται η βελτίωση της εφαρμογής του ΣΕΠ. Οι προτάσεις για την αναβάθμιση της εφαρμογής του θεσμού του ΣΕΠ είναι:

1. Εκπαίδευση εκπαιδευτικών/ συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού.
2. Ευαισθητοποίηση των συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού σε θέματα αντιμετώπισης ατόμων με πολιτισμικές, γλωσσικές και άλλες ιδιαιτερότητες.
3. Μεγαλύτερη διάρκεια εφαρμογής του ΣΕΠ.
4. Εισαγωγή του ΣΕΠ στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.
5. Ευκαιρίες για βιωματική μάθηση (ασκήσεις αυτογνωσίας, επισκέψεις σε επαγγελματικούς χώρους κλπ.).
6. Συνεργασία εκπαιδευτικών/συμβούλων Ε. Π. με γονείς.
7. Δημιουργία ειδικών εργαλείων για τη διευκόλυνση του έργου των συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού.

Τέλος, επισημαίνεται ότι σε ένα αναβαθμισμένο σύστημα επαγγελματικού προσανατολισμού δε θα πρέπει να αποκλείονται από τις προσφερόμενες υπηρεσίες άτομα που δε φοιτούν σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είτε λόγω ηλικίας (μαθητές δημοτικού, ενήλικες) είτε γιατί δεν είναι για διάφορους λόγους ενταγμένοι στο εκπαιδευτικό σύστημα. Κατά συνέπεια, **θα πρέπει να δημιουργηθούν υπηρεσίες εκτός σχολείου που θα προσφέρουν επαγγελματικό προσανατολισμό σε όλους τους πολίτες.**

II. Η εμπειρική διερεύνηση σε επίπεδο πληθυσμού – στόχου

Στο δεύτερο επίπεδο, **στο επίπεδο του πληθυσμού-στόχου**, η διερεύνηση αφορά τις απόψεις **των ίδιων των ατόμων** που ανήκουν στη τσιγγάνικη κοινότητα για την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξή τους, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν σε αυτές και τις προσδοκίες τους για βελτίωση της υπάρχουσας κατάστασης. Η διερεύνηση αυτή στηρίζεται σε στοιχεία που προκύπτουν από **τέσσερις μελέτες ατομικών περιπτώσεων** (case studies) και **μία ομαδική συζήτηση** (focus group).

Μελέτες ατομικών περιπτώσεων

Το τρίτο μέρος των πληροφοριών που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη, στηρίζεται σε στοιχεία που αντλήθηκαν από τη μελέτη τεσσάρων ατομικών περιπτώσεων (case studies) νεαρών τσιγγάνων, οι οποίοι βρίσκονται σε περίοδο επιλογών κι αποφάσεων για τη ζωή τους και τους προβληματίζει η είσοδός τους στην εργασία.

Η μεθοδολογία και τα μέσα συλλογής στοιχείων

Η μελέτη ατομικών περιπτώσεων επιλέχτηκε ως ένας ακόμα τρόπος συλλογής στοιχείων πληροφοριών για την παρούσα έρευνα, διότι συμβάλλει σημαντικά στην εις βάθος διερεύνηση ορισμένων θεμάτων, που σχετίζονται με την αποτύπωση της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των νέων τσιγγάνων. Για το λόγο αυτό κρίθηκε αναγκαίο να καταγραφούν, να αξιολογηθούν και να παρουσιαστούν στοιχεία, που έχουν συγκεντρωθεί με τη μέθοδο αυτή, η οποία ενδείκνυται, όταν πρόκειται για ειδικές κοινωνικές ομάδες.

Οι ατομικές περιπτώσεις επιλέχθηκαν με βασικό κριτήριο την ηλικία τους: έπρεπε να είναι νεαροί τσιγγάνοι, οι οποίοι βρίσκονται στην καμπή εκείνη της ζωής τους, όπου χρειάζεται να κάνουν επιλογές, εκπαιδευτικές και επαγγελματικές, και να πάρουν αποφάσεις για το μέλλον τους. Προσπάθεια έγινε ώστε να εκπροσωπούνται και τα δύο φύλα (δύο κορίτσια και δύο αγόρια). Επίσης επιλέχθηκαν ορισμένοι από τους συμμετέχοντες να έχουν κάνει επαγγελματικό προσανατολισμό και κάποιοι άλλοι όχι. Ταυτόχρονα, οι περιπτώσεις αντικατόπτριζαν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τον οποίο ακολουθούν τα περισσότερα άτομα της τσιγγάνικης κοινότητας, αλλά και κάποιες εξαιρέσεις του.

Για τον εντοπισμό των τεσσάρων ατομικών περιπτώσεων απευθυνθήκαμε σε νέους και νέες, 15 έως 25 ετών περίπου, της τσιγγάνικης κοινότητας που συμμετείχαν ως καταρτιζόμενοι ή/και εργαζόμενοι στο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης «NTPOM Ε΄ NTPAIMΑΣΚΕ: Κατάρτιση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων (mediators). Τα κύρια σημεία ενδιαφέροντος στη μελέτη και ποιοτική αξιολόγηση των συγκεκριμένων περιπτώσεων ήταν οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους επιλογές, η στάση του οικογενειακού περιβάλλοντος απέναντι στην εκπαίδευση και την επιλογή επαγγελματικής κατεύθυνσης, η επιρροή από τις πολιτισμικές τους παραδόσεις και η δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες επαγγελματικού προσανατολισμού.

Η προσέγγιση των περιπτώσεων έγινε από την Κοφινά Σταυρούλα, κοινωνική λειτουργό με εμπειρία στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη τσιγγάνων, στις 15,16, 17 και 18/11/99. Σε ατομική συνέντευξη που διήρκεσε μιάμιση ώρα, η ερευνήτρια κατέγραψε τις απαιτούμενες πληροφορίες σε ένα ερωτηματολόγιο, ειδικά διαμορφωμένο για τις ανάγκες της μελέτης (Βλ. Παράρτημα ΙΙΙ).

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν με τη μέθοδο αυτή, καταγράφηκαν, αξιολογήθηκαν ποιοτικά, ομαδοποιήθηκαν και παρουσιάζονται για κάθε ατομική περίπτωση, με βάση τις παρακάτω ενότητες:

- Το προφίλ της κάθε περίπτωσης
- Η εκπαιδευτική πορεία του κάθε ατόμου
- Η μέχρι σήμερα επαγγελματική πορεία του
- Πώς παρουσιάζεται η σημερινή κατάσταση: σχέδια, προβληματισμοί, αποφάσεις
- Σύνοψη όλων των παραπάνω
- Συμπεράσματα από την κάθε ατομική περίπτωση

Αφού παρουσιαστούν αναλυτικά οι τέσσερις ατομικές περιπτώσεις, γίνεται η συνολική εκτίμηση των στοιχείων και παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της ενότητας αυτής.

1. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ Κ.

Προφίλ / ταυτότητα Περίπτωσης 1

Ο Λευτέρης Κ., 20 ετών, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1979. Μένει στην Αγία Βαρβάρα μαζί με τους γονείς του και την μικρότερη αδελφή του. Είναι απόφοιτος της Β' Λυκείου. Σήμερα είναι καταρτιζόμενος στο επιδοτούμενο πρόγραμμα «ΝΤΡΟΜ Ε' ΝΤΡΑΙΜΑΣΚΕ: Κατάρτιση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων (mediators)» της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης. Το επάγγελμά του είναι δημοσιογράφος και αρθρογραφεί στην Τσιγγάνικη εφημερίδα ΛΑΤΣΟ ΓΚΙΕΣ που εκδίδει το Διαδημοτικό ΚΕΚ Ευρυπίδες. Παράλληλα εργάζεται ως πλανόδιος μικροπωλητής για βιοποριστικούς λόγους.

Με αυτά τα πρώτα στοιχεία ταυτότητας που δίνουμε για τον Λευτέρη είναι φανεροί οι λόγοι της επιλογής του ως μελέτη περίπτωσης. Έχει συνεχίσει την εκπαίδευσή του στο Λύκειο, κάτι που σπάνια συναντάται στα άτομα τσιγγάνικης καταγωγής, παρόλα αυτά την εγκατάλειψε, λίγο πριν την ολοκλήρωσή της, για να ακολουθήσει το παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα του πλανόδιου μικροπωλητή. Αργότερα ακολουθεί στη ζωή του «παράλληλους δρόμους», επαναπροσανατολίζεται επαγγελματικά, και φτάνει σήμερα να συνδυάζει το παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα (μικροπωλητής) με αυτό του δημοσιογράφου το οποίο και δηλώνει ως επάγγελμά του.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, στη συγκεκριμένη περίπτωση, παρουσιάζουν οι παράγοντες εκείνοι που οδήγησαν στον επαναπροσανατολισμό του Λευτέρη και στον τελικό συνδυασμό του «παραδοσιακού» (μικροπωλητής) και του «καινοτόμου» (δημοσιογράφος) επαγγέλματος και το αποτέλεσμα αυτού του συνδυασμού.

Η εκπαιδευτική του πορεία

Ο Λευτέρης σταμάτησε το σχολείο μία τάξη πριν αποκτήσει το απολυτήριο του Λυκείου. Στην διακοπή της εκπαίδευσής του επηρεάστηκε από φίλους, επίσης τσιγγάνους, οι οποίοι τότε είχαν διακόψει το σχολείο και εργάζονταν ως μικροπωλητές, κερδίζοντας αρκετά χρήματα. Μπήκε τότε στην λογική να αποκτήσει και αυτός αυτονομία και να μην εξαρτάται οικονομικά από τους γονείς του. Ο ίδιος δεν θεωρεί ότι η οικογένειά του επηρέασε την επιλογή του αυτή και χαρακτηριστικά αναφέρει ότι η κουλτούρα της οικογένειάς του ήταν πάντα *«έξω από τα στάνταρ των τσιγγάνων»*.

Οι γονείς του είναι βαθιά θρησκευόμενοι άνθρωποι και όντας πολύ κοντά στην εκκλησία, επηρεάζονται από μη τσιγγάνους στην ανατροφή των παιδιών τους. Αυτό, κατά τον Λευτέρη, τους οδήγησε να τον υποστηρίζουν στην εκπαιδευτική του πορεία. Δεν τον πίεσαν, όμως, να ολοκληρώσει το σχολείο, όταν αυτός αποφάσισε να διακόψει, αναγνωρίζοντάς του το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής, παρόλο που γνωρίζει ότι για αυτούς θα ήταν σημαντικό να έχει ο γιος τους κάποιο πτυχίο ή δίπλωμα.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που προσθέτει ο Λευτέρης στην αφήγησή του, είναι ότι ενώ οι γονείς του άφησαν μεγάλη ελευθερία στον ίδιο στην επιλογή της εκπαιδευτικής του πορείας, δεν φέρθηκαν με τον ίδιο τρόπο στην αδελφή του, που την πίεσαν να σταματήσει το σχολείο σε μικρή ηλικία, από φόβο μήπως «μπλέξει» με κακές παρέες. Ο Λευτέρης τοποθετεί την διαφορά αυτή στη θέση των γυναικών στην τσιγγάνικη κοινωνία και γενικότερα στη δομή της τσιγγάνικης κοινωνίας, η οποία είναι καταπιεστική προς τις γυναίκες και αναγνωρίζει το δικαίωμα επιλογής μόνο στους άντρες.

Για 3,5 περίπου χρόνια, η μόνη εκπαίδευση που δέχτηκε ο Λευτέρης, αφότου εγκατέλειψε το σχολείο, ήταν η εκμάθηση ηλεκτρονικού υπολογιστή σε ιδιωτικό φροντιστήριο. Το πρόγραμμα αυτό είχε διάρκεια 4 μήνες. Πέρσι, εντάχθηκε σε επιδοτούμενο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης (ΓΓΛΕ), 600 ωρών, με αντικείμενο τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Η κατάρτιση αυτή, καθόρισε την επιλογή του επαγγέλματος του δημοσιογράφου, που σήμερα ασκεί. Θεωρεί το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό αντικείμενο πολύ ενδιαφέρον, εφόσον του επιτρέπει να ασκεί ένα επάγγελμα με μεγάλο βαθμό ελευθερίας και προσωπικής έκφρασης, πολύ κοντά στις προσωπικές του αναζητήσεις και ανάγκες. Αυτό το οποίο θεωρεί αρνητικό, είναι ότι η κατάρτιση ήταν μικρή χρονικά και δεν του επέτρεψε υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης. Του άφησε αρκετά μαθησιακά κενά, περιορίστηκε στην αρθρογραφία και δεν περιλάμβανε γνώσεις γενικές γύρω από την λειτουργία μιας εφημερίδας, γνώσεις που τις ανακαλύπτει μόνος του τώρα που ξεκινά να στήσει τη δική του εφημερίδα.

Αυτό το διάστημα, το οποίο χαρακτηρίζει ως μεταβατικό, είναι πάλι καταρτιζόμενος στο επιδοτούμενο πρόγραμμα της ΓΓΛΕ «ΝΤΡΟΜ Ε'ΝΤΡΑΙΜΑΣΚΕ: Κατάρτιση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων (mediators)», διάρκειας 600 ωρών, το οποίο και θα ολοκληρώσει τον Δεκέμβριο του '99. Το συγκεκριμένο αντικείμενο κατάρτισης τον ενδιαφέρει, μόνο σε συνδυασμό με το επάγγελμα του δημοσιογράφου. Θεωρεί ότι, έτσι κι αλλιώς, ο ρόλος του τσιγγάνου ενδιάμεσου είναι «μέσα στη ζωή του» και τον ασκεί άτυπα, γι' αυτό δεν μπορεί να το δει ως μελλοντικό επάγγελμα.

Οι εκπαιδευτικές επιλογές των τελευταίων δύο χρόνων βρίσκουν αντίθετους τους γονείς του, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί να κάνει πολλά πράγματα ταυτόχρονα και ότι ο συνδυασμός αυτός είναι εις βάρος του βιοποριστικού του επαγγέλματος, του μικροπωλητή.

Όσον αφορά την εκπαιδευτική του πορεία, ο Λευτέρης πιστεύει ότι έκανε λάθος να εγκαταλείψει το Λύκειο χωρίς να αποφοιτήσει. Σκέφτεται σοβαρά την προοπτική να ολοκληρώσει στο μέλλον την εκπαίδευσή του και πιθανόν να συνεχίσει στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, σπουδάζοντας Νομικά. Επειδή, όμως, δεν μπορεί, για βιοποριστικούς λόγους, να σταματήσει να εργάζεται ως μικροπωλητής πιστεύει ότι αυτό θα αποτελέσει σοβαρό εμπόδιο στην πραγματοποίηση των σχεδίων του για το μέλλον.

Εδώ, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Λευτέρης, δεν έκανε επαγγελματικό προσανατολισμό κατά τη διάρκεια την εκπαιδευτικής του πορείας. Όπως, όμως, προαναφέρθηκε, η παρακολούθηση του προγράμματος Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ζωή του και οδήγησε τελικά στον επαγγελματικό επαναπροσανατολισμό του.

Η επαγγελματική του πορεία

Ο Λευτέρης, από 14 ετών, ξεκίνησε να εργάζεται περιστασιακά, στα διαστήματα των διακοπών από το σχολείο και κυρίως το καλοκαίρι, ως πλανόδιος μικροπωλητής. Αρχικά δούλευε μαζί με τους γονείς του, οι οποίοι είναι πλανόδιοι μικροπωλητές και μετακινούνταν συχνά στην επαρχία λόγω της εργασίας τους. Αρκετές φορές δούλευε μαζί με μεγαλύτερους σε ηλικία φίλους του. Στην ηλικία των 17 ετών, ο Λευτέρης αποφασίζει να εγκαταλείψει το σχολείο και να ασχοληθεί αποκλειστικά με το επάγγελμα του μικροπωλητή. Στην απόφασή του αυτή, επηρεάστηκε κυρίως από τους φίλους του, οι οποίοι είχαν επίσης εγκαταλείψει το σχολείο και κέρδιζαν αρκετά χρήματα από την δουλειά αυτή.

Για 3,5 περίπου χρόνια, ασχολήθηκε αποκλειστικά με το εμπόριο, όμως παράλληλα αναζητούσε άλλες επαγγελματικές διεξόδους, εφόσον το παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα που ασκούσε δεν του προσέφερε καμία άλλη ικανοποίηση πέραν του οικονομικού κέρδους. Έτσι, όταν κάποιοι φίλοι του, που είχαν συμμετάσχει σε επιδοτούμενα προγράμματα κατάρτισης παλαιότερα, τον ενημέρωσαν για το πρόγραμμα Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης της ΓΓΛΕ, έσπευσε να δηλώσει συμμετοχή. Πέρασε από συνέντευξη και τελικά επιλέχθηκε. Η συμμετοχή του σε αυτό το πρόγραμμα υπήρξε καθοριστική για την επαγγελματική του πορεία. Μέχρι τότε δεν είχε καμία επαφή με το επάγγελμα του δημοσιογράφου, όμως, κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής του, ανακάλυψε ότι το επάγγελμα αυτό ταιριάζει στις

ανησυχίες του και στην προσωπικότητά του, εφόσον του επιτρέπει αυτονομία, ελευθερία κινήσεων και έκφρασης. Επιπλέον, του δίνει την ευκαιρία, μέσω της αρθρογραφίας, να βοηθήσει την ομάδα καταγωγής του, προβάλλοντας την θετική εικόνα των τσιγγάνων και αναδεικνύοντας τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Αυτός ο συνδυασμός επαγγέλματος και κοινωνικής προσφοράς, συγκινεί τον Λευτέρη που από μικρός ασχολούνταν με τα κοινά και συμμετείχε σε δράσεις υπέρ της ομάδας του.

Τον τελευταίο 1,5 χρόνο εργάζεται ως δημοσιογράφος στην τσιγγάνικη εφημερίδα ΛΑΤΣΟ ΓΚΙΕΣ. Η εφημερίδα αυτή χρηματοδοτείται στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος «Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης» (Απασχόληση/ άξονας Integra), στο οποίο συμμετείχε ο Λευτέρης ως καταρτιζόμενος. Το πρόγραμμα προέβλεπε την πρόσληψη 2 από τους 15 καταρτιζόμενους τσιγγάνους, για την έκδοση της εφημερίδας. Ο Λευτέρης πέρασε τη συνέντευξη με επιτυχία, προσλήφθηκε και εργάζεται ως δημοσιογράφος 1,5 χρόνο τώρα.

Από την δουλειά του αυτή είναι ικανοποιημένος μισθολογικά, όμως διαφωνεί με τον τρόπο που εκδίδεται η εφημερίδα. Θεωρεί ότι εκμεταλλεύονται την τσιγγάνικη καταγωγή του για προβολή. Επιπρόσθετα, υποστηρίζει ότι δεν του επιτρέπουν να συμμετέχει σε σημαντικά, κατά την εκτίμησή του, κομμάτια της δουλειάς του, όπως στο στήσιμο της σελίδας, στην επιλογή του πρωτοσέλιδου, στην επιλογή των τίτλων κ.ά., και παρεμβαίνουν στο περιεχόμενο των κειμένων του. Για τον λόγο αυτό, αναζητά τους τελευταίους μήνες, μαζί με τον έτερο τσιγγάνο δημοσιογράφο της ΛΑΤΣΟ ΓΚΙΕΣ, λύσεις χρηματοδότησης για την ίδρυση της πρώτης «αυθεντικά» και «εξολοκλήρου» τσιγγάνικης εφημερίδας. Η προσπάθεια αυτή πηγαίνει καλά και ο Λευτέρης πιστεύει ότι σύντομα, αυτός ο στόχος ζωής γι' αυτόν, θα πραγματοποιηθεί.

Παράλληλα συνεχίζει, για βιοποριστικούς καθαρά λόγους, να ασκεί το επάγγελμα του πλανόδιου μικροπωλητή, εκτός της νόμιμης αγοράς εργασίας, όπως οι περισσότεροι Τσιγγάνοι. Ο συνδυασμός αυτός των δύο επαγγελμάτων βρίσκει αντίθετους τους γονείς του, οι οποίοι θεωρούν ότι γίνεται εις βάρος του επαγγέλματος του μικροπωλητή, το οποίο πιστεύουν ότι είναι το μόνο που μπορεί να του εξασφαλίσει τα «προς το ζην». Ο ίδιος δεν πτοείται από τις αντιδράσεις τους, αναγνωρίζει βέβαια ότι έχουν δίκιο, παρόλα αυτά η δημοσιογραφία τον συγκινεί και δεν προτίθεται να την εγκαταλείψει.

Τα εμπόδια που αναγνωρίζει, σε σχέση με την άσκηση του επαγγέλματος του δημοσιογράφου, είναι ότι δεν έχει ολοκληρώσει την εκπαίδευσή του και δεν έχει εξειδίκευση. Η ίδια η φύση του επαγγέλματος, θεωρεί ότι δύσκολα θα του επιτρέψει οικονομική ανεξαρτησία και σταθερότητα, εφόσον μάλιστα επιχειρεί να το ασκήσει μέσα σε τσιγγάνικη εφημερίδα, κάτι που πιστεύει ότι δύσκολα θα γίνει αποδεκτό τόσο από την τσιγγάνικη όσο και από την μη τσιγγάνικη κοινωνία.

Αν θα άλλαζε κάτι στην πορεία του, αυτό θα ήταν να είχε πάρει το απολυτήριο Λυκείου, για να μπορεί να φοιτήσει σε εργαστήριο Δημοσιογραφίας ή στη Νομική Σχολή. Αν όμως στο μέλλον έχει οικονομική άνεση και χρόνο θα προσπαθήσει να ολοκληρώσει την μόρφωσή του.

Σήμερα

Σήμερα, ο Λευτέρης απασχολείται σε τρία διαφορετικά αντικείμενα και στα τρία αμειβόμενος: αρθρογραφεί σε εφημερίδα, εργάζεται ως μικροπωλητής και είναι καταρτιζόμενος στο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης «ΝΤΡΟΜ Ε΄ΝΤΡΑΙΜΑΣΚΕ». Όσον αφορά το τελευταίο, συμμετέχει καθαρά για να εμπλουτίσει τις γνώσεις του, επειδή πιστεύει ότι θα τον βοηθήσει μελλοντικά στην άσκηση του επαγγέλματος του δημοσιογράφου και όχι με στόχο την ένταξή του στην αγορά εργασίας.

Την πορεία του στο μέλλον την έχει ήδη δρομολογήσει, αγωνίζεται, προκειμένου να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες, που θα του επιτρέψουν να εγκαταλείψει το βιοποριστικό επάγγελμα του μικροπωλητή και να ασκήσει αποκλειστικά το επάγγελμα του δημοσιογράφου. Επιπρόσθετα, έχει οργανώσει σε μεγάλο βαθμό την έκδοση της πρώτης εξολοκλήρου τσιγγάνικης εφημερίδας, στην οποία θα είναι και ιδρυτικό μέλος.

Στην διευκόλυνση της πραγματοποίησης των στόχων του, θεωρεί πολύ σημαντικές τις Δημόσιες Σχέσεις και την δικτύωση με τον δημοσιογραφικό, και όχι μόνο, χώρο. Εκτιμά ότι χρειάζεται να διευρύνει τις γνώσεις του στη δημοσιογραφία, να μάθει αγγλικά και να βελτιώσει τις δεξιότητες του στην επικοινωνία. Η συμμετοχή του σε ένα πρόγραμμα κατάρτισης στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, που θα έχει μεγάλη χρονική διάρκεια και «πλούσιο» εκπαιδευτικό περιεχόμενο, πιστεύει ότι θα βοηθούσε σημαντικά την ένταξή του στην αγορά εργασίας.

Συνοψίζοντας

Η μελέτη περίπτωσης του Λευτέρη παρουσίασε δυσκολίες, γιατί απασχολείται σε τρεις, διαφορετικούς μεταξύ τους, χώρους (δημοσιογράφος – μικροπωλητής – καταρτιζόμενος) και αμειβεται και από τους τρεις. Η επιλογή του βασικού άξονα ανάλυσης της επαγγελματικής του πορείας, έγινε από τον ίδιο, αφού δήλωσε ως επάγγελμά του τη δημοσιογραφία και τις άλλες δύο ασχολίες του ως «προσωρινές λύσεις για βιοποριστικούς λόγους».

Ο Λευτέρης είναι ένα άτομο με ανησυχίες, φιλοδοξίες, ήθος και άνεση στην ικανότητα έκφρασης, τα οποία τον κάνουν να διαφοροποιείται σημαντικά από τα μέλη της ομάδας καταγωγής του. Είναι φανερό ότι, στην κρίσιμη εκείνη στιγμή της ζωής του, που δεν είχε την απαραίτητη ωριμότητα να σκεφτεί το μέλλον του, δεν υπήρξε κάποιος να τον βοηθήσει, να τον υποστηρίξει και καθοδηγήσει. Τελικά, επηρεάστηκε από τις τετριμμένες επιλογές της ομάδας των συνομηλίκων του και ακολούθησε επαγγελματικούς δρόμους που δεν ταίριαζαν στα προσωπικά του ενδιαφέροντα και τις ικανότητές του. Η έλλειψη μα και η ανάγκη επαγγελματικού προσανατολισμού είναι αξιοσημείωτα στην περίπτωση του Λευτέρη.

Η παρακολούθηση του προγράμματος Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του έδωσε την ευκαιρία ν' ανακαλύψει δεξιότητες και ικανότητες τις οποίες δεν γνώριζε ότι είχε και πως μπορούσε να τις αξιοποιήσει στον επαγγελματικό τομέα.

Συμπεράσματα

Από τη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης προκύπτει ότι η πρόωμη ένταξη των τσιγγάνων στην παράνομη αγορά εργασίας δεν τους επιτρέπει να αξιοποιήσουν το προσωπικό τους δυναμικό, ώστε να μπορούν να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες απασχόλησης. Η επαγγελματική αποκατάσταση γίνεται χωρίς προγραμματισμό, με έμφαση στο «τώρα» και χωρίς τη γνώση άλλων επιλογών.

Στην πραγματικότητα, ο άνδρας τσιγγάνος (γιατί το μέλλον της γυναίκας προκαθορίζεται), είναι ελεύθερος να επιλέξει, ενώ ουσιαστικά δεν του προσφέρονται εναλλακτικές λύσεις σε σχέση με την εκπαίδευση και την επαγγελματική του αποκατάσταση. Είναι φανερό ότι το άτομο εγκλωβίζεται σε έναν κύκλο που επαναλαμβάνεται. Από αυτόν θα μπορέσει να βγει μόνον εάν του δοθούν εναλλακτικές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές λύσεις και εάν ο χαρακτήρας του δεν επιτρέπει τον εφησυχασμό, όπως στην περίπτωση του Λευτέρη.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, θα πρέπει να τονίσουμε ότι τα επιδοτούμενα προγράμματα κατάρτισης, αν και παρουσιάζουν αρκετά προβλήματα κατά την εφαρμογή τους, συμβάλλουν στον επαναπροσανατολισμό των εκπαιδευομένων. Συγκεκριμένα, προσφέρουν ολοκληρωμένη γνώση και επιπρόσθετα, δίνουν ερεθίσματα στους καταρτιζόμενους ώστε να ανακαλύψουν τα ενδιαφέροντά τους και να αναδείξουν τις κρυμμένες τους ικανότητες.

2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Τ.

Προφίλ / ταυτότητα Περίπτωσης 2

Ο Παναγιώτης Τ., 22 ετών, γεννήθηκε στην Αθήνα, το 1977. Είναι ανύπαντρος και μένει με τους γονείς του, την μικρότερη αδελφή του και τον γαμπρό του, στην Αγία Βαρβάρα.

Ο Παναγιώτης, μετά το Λύκειο, ακολούθησε την μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση και πριν 1 χρόνο αποφοίτησε από το Ιδιωτικό ΙΕΚ ΣΒΙΕ, με την ειδικότητα του βοηθού ραδιολόγου - ακτινολόγου. Αυτό το διάστημα είναι καταρτιζόμενος, στο επιδοτούμενο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης «ΝΤΡΟΜ Ε ΝΤΡΑΙΜΑΣΚΕ: Κατάρτιση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων (mediators)».

Η επιλογή του Παναγιώτη για την μελέτη περίπτωσης στηρίχθηκε στο γεγονός ότι έχει συνεχίσει την εκπαίδευσή του και μετά το Λύκειο, κάτι που σπάνια συναντάται στα άτομα τσιγγάνικης καταγωγής. Ενδιαφέρει, από αυτή την πλευρά, να γνωρίσουμε ποιοι ήταν οι παράγοντες εκείνοι που διαφοροποίησαν το συγκεκριμένο άτομο, από την ομάδα που ανήκει, όσον αφορά τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές του επιλογές. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Παναγιώτης, παρόλο που έχει υψηλό μορφωτικό επίπεδο και διαφορετική πορεία από τους άλλους τσιγγάνους, διατηρεί ισχυρούς δεσμούς, με την ομάδα καταγωγής του. Αναπτύσσει κοινωνική δράση και συμμετείχε στις εκλογές του Πανελληνίου Μορφωτικού Συλλόγου Τσιγγάνων Αγίας Βαρβάρας, όπου και εκλέχθηκε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου.

Η εκπαιδευτική του πορεία

Ο Παναγιώτης αποφοίτησε από το Λύκειο το 1995. Οι γονείς του, και κυρίως η μητέρα του, είχαν υψηλούς στόχους για τον ίδιο και την αδελφή του, παρόλο που οι ίδιοι είχαν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (απόφοιτοι Δημοτικού). Θεωρούσαν δεδομένο ότι τα παιδιά τους θα σπούδαζαν σε κάποια σχολή μετά το Λύκειο και τους πρόσφεραν την πλήρη υποστήριξή τους προς αυτήν την κατεύθυνση. Το εισόδημά τους ήταν ικανοποιητικό, γεγονός που τους επέτρεπε να παρέχουν στα παιδιά τους, ό,τι θεωρούσαν απαραίτητο στην εκπαιδευτική τους πορεία. Έτσι, και τα δύο παιδιά παρακολουθούσαν φροντιστήριο για μαθήματα του σχολείου που δεν είχαν καλή βαθμολογία και πήραν πτυχίο στην Αγγλική Γλώσσα LOWER. Ο Παναγιώτης ήταν ο μόνος που ικανοποίησε τους υψηλούς τους στόχους, αν και περίμεναν περισσότερα από αυτόν. Η αδελφή του, εγκατέλειψε το Λύκειο λίγο πριν την αποφοίτηση για να παντρευτεί. Το γεγονός αυτό απογοήτευσε τους γονείς τους και υποκίνησε σοβαρές οικογενειακές συγκρούσεις, οι οποίες, όμως, δε στάθηκαν δυνατές για να αποτρέψουν την αδερφή του από το να παντρευτεί και να εγκαταλείψει το σχολείο.

Ο Παναγιώτης, στην τελευταία τάξη του Λυκείου, άρχισε να αναζητά τον κλάδο που τον ενδιέφερε για να επιλέξει την αντίστοιχη σχολή φοίτησης (συμπλήρωση μηχανογραφικού). Ο ίδιος δηλώνει ότι υπήρξε αναποφάσιστος εκείνο το διάστημα και ότι έκλινε περισσότερο στο να ακολουθήσει τον κλάδο των Πολιτικών Επιστημών ή της Δημοσιογραφίας. Ο Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός (ΣΕΠ) που έκανε στο Λύκειο δεν τον βοήθησε στην λήψη αυτής της απόφασης.

Σύμφωνα με την άποψη του Παναγιώτη, ο ΣΕΠ περιορίζονταν στην αναφορά άλλων εκπαιδευτικών επιλογών εκτός της συμμετοχής στις Πανελλήνιες εξετάσεις για την εισαγωγή στα Ανώτατα και Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και στην ανάλυση ορισμένων επαγγελμάτων από έντυπο υλικό. Υποστηρίζει, επίσης, ότι ο στενός τρόπος προσέγγισης των λίγων επαγγελμάτων που παρουσιάστηκαν, δεν έκανε ελκυστική την παρακολούθηση του ΣΕΠ και δεν διαφώτιζε γύρω από ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για τα επαγγέλματα. Ακόμα, θεωρεί ότι η φιλόλογος που έκανε τον Σ.Ε.Π. δεν είχε τις απαραίτητες γνώσεις. Τέλος, εκφράζει την επιθυμία που είχε τότε για ουσιαστική επαφή με συγκεκριμένα επαγγέλματα, μέσα από επισκέψεις σε εργασιακούς χώρους και συζητήσεις με επαγγελματίες, ώστε να βοηθηθεί στις επιλογές του.

Τελικά, αποφάσισε ότι δεν θα συμμετείχε στις Πανελλήνιες Εξετάσεις, γιατί εκτίμησε ότι δεν θα πετύχαινε. Άλλωστε είχε σαν εναλλακτική επιλογή την φοίτηση σε μία ιδιωτική σχολή, εφόσον η οικογένειά του μπορούσε να αναλάβει το κόστος παρακολούθησης. Στο διάστημα που προσπαθούσε να αποφασίσει ποιος επαγγελματικός κλάδος και κατά επέκταση ποια ιδιωτική σχολή τον ενδιέφερε, παρακολούθησε ένα επιδοτούμενο σεμινάριο κατάρτισης για Στελέχη Κέντρων Πληροφόρησης Τσιγγάνων της Γ.Γ.Λ.Ε. διάρκειας 600 ωρών.

Καθοριστικό ρόλο στην τελική του επιλογή, έπαιξε ο θείος του, αδελφός της μητέρας του, ο οποίος είναι ραδιολόγος-ακτινολόγος και εργάζεται στο Νοσοκομείο Μεταξά. Τσιγγάνος και ο ίδιος, αποτελούσε θετικό πρότυπο για τον Παναγιώτη και αναπλήρωνε πάντα την έλλειψη του πατέρα του, ο οποίος εργάζεται ως λοστρόμος στο Εμπορικό Ναυτικό και απουσιάζει για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε ταξίδια.

Η επιλογή της εκπαιδευτικής του πορείας, όπως αναφέρει ο Παναγιώτης, δεν ήταν δική του, αλλά του θείου του και της μητέρας του. Και οι δύο, απέκλεισαν την επιθυμία του Παναγιώτη να σπουδάσει Πολιτικές Επιστήμες ή Δημοσιογραφία, επιχειρηματολογώντας ότι είναι επαγγελματικοί κλάδοι που έχουν υψηλή ανεργία και ελάχιστες προοπτικές. Ο θείος του, τον κατεύθυνε στο επάγγελμα που ο ίδιος ακολούθησε, ισχυριζόμενος ότι είναι «κοινωνικά αποδεκτό», επειδή έχει σχέση με τον ιατρικό χώρο. Επιπλέον, ο ίδιος θα μπορούσε να βοηθήσει τον Παναγιώτη στην επαγγελματική του αποκατάσταση με τις γνωριμίες του.

Η στάση αυτή της οικογένειάς του, τον οδήγησε να γραφτεί στο ΠΕΚ-ΣΒΙΕ, από όπου αποφοίτησε το 1998 μετά από 2ετή φοίτηση. Επίσης, συμπλήρωσε την εκπαίδευσή του παρακολουθώντας 7 σεμινάρια-διαλέξεις ιατρικής θεματολογίας.

Μετά την αποφοίτηση, παρακολούθησε 2 επιδοτούμενα προγράμματα κατάρτισης για Τσιγγάνους με αντικείμενο τα «Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης» (6 μήνες) και την «Εκπαίδευση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων – mediators» (600 ώρες), το οποίο θα ολοκληρώσει τον Δεκέμβριο του '99. Η επιλογή των δύο καταρτίσεων, έγινε με βάση τα ενδιαφέροντά του, τις προσωπικές του ανησυχίες και όχι με κριτήριο την επαγγελματική του αποκατάσταση. Ήταν άνεργος, αναζητούσε εργασία με το πτυχίο του και αποφάσισε να «σπαταλήσει» δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο του. Η συμμετοχή του στο πρώτο πρόγραμμα, ήταν η εκπλήρωση ενός «προσωπικού απωθημένου», όπως χαρακτηριστικά λέει ο Παναγιώτης, εφόσον η οικογένειά του δεν του επέτρεψε να σπουδάσει σε εργαστήριο Δημοσιογραφίας, όπως ήθελε ο ίδιος.

Όσον αφορά την εκπαιδευτική του πορεία, παρόλο που είναι ικανοποιημένος από την επιλογή ενός «πρακτικού» επαγγέλματος, που προσφέρει δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης και κοινωνικής καταξίωσης, λέει ότι εάν του δινόταν η ευκαιρία ξανά, θα επέλεγε να σπουδάσει Πολιτικές Επιστήμες ή Δημοσιογραφία, γιατί θεωρεί ότι ταιριάζουν περισσότερο στις «ανησυχίες» του και στην προσωπικότητά του.

Η επαγγελματική του πορεία

Το επάγγελμα του Παναγιώτη είναι Χειριστής Ιατρικών Συσκευών Απεικονίσεων (βοηθός ραδιολόγου-ακτινολόγου). Αποφοίτησε πριν 1 χρόνο από την ΣΒΙΕ και ακόμη δεν έχει ασκήσει το επάγγελμά του.

Τον χρόνο που ακολούθησε την αποφοίτησή του, εργάστηκε 3 μήνες στην γραμματειακή υποστήριξη του ΠΕΚ-ΣΒΙΕ. Η εργασία προτάθηκε στον Παναγιώτη από τον Διευθυντή του ΙΕΚ, ο οποίος τον επέλεξε για την συγκεκριμένη θέση μέσα από 10 αριστούχους του τμήματός του. Παρόλο που του δόθηκε η δυνατότητα να συνεχίσει να εργάζεται εκεί, ο ίδιος προτίμησε να σταματήσει, εφόσον δεν τον ενδιέφερε το αντικείμενο εργασίας.

Στη συνέχεια εργάστηκε, σε εταιρία Telemarketing με προϊόν πώλησης κινητά τηλέφωνα, γρήγορα, όμως, εγκατέλειψε αυτήν την δουλειά, γιατί δεν τον ενδιέφερε καθόλου. Από τότε βρίσκεται στην διαδικασία αναζήτησης εργασίας ως βοηθός ραδιολόγου-ακτινολόγου, που είναι και το επάγγελμα στο οποίο εκπαιδεύτηκε. Παρακολουθεί τις αγγελίες προσφοράς θέσεων εργασίας, στέλνει βιογραφικά

σημειώματα σε διαγνωστικά κέντρα και συμμετέχει σε διαδικασίες επιλογής προσωπικού, όποτε τον καλούν. Ο θείος του, που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην επιλογή του επαγγέλματός του, δεν μπόρεσε ακόμη να τον βοηθήσει στην επαγγελματική του αποκατάσταση, λόγω προσωπικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει αυτό το διάστημα.

Οι δυσκολίες που συναντά στην αναζήτηση εργασίας, κατά την άποψή του, σχετίζονται με το γενικότερο πρόβλημα ανεργίας που αντιμετωπίζουν οι νέοι επαγγελματίες, οι οποίοι δεν έχουν την απαραίτητη εμπειρία, προϋπηρεσία και εξειδίκευση, ώστε να προτιμηθούν από τους εργοδότες. Ως πρόσθετες δυσκολίες αναφέρει την έλλειψη διασυνδέσεων και γνωριμιών που θα τον προωθήσουν επαγγελματικά, καθώς και την προτίμηση των ιδιωτικών διαγνωστικών κέντρων στις γυναίκες βοηθούς ραδιολόγους-ακτινολόγους που τις χρησιμοποιούν παράλληλα για να υποστηρίξουν την γραμματεία του κέντρου.

Όσον αφορά την επαγγελματική ταυτότητα των μελών της οικογένειάς του, ο πατέρας του εργάζεται ως λοστρόμος στο Εμπορικό Ναυτικό. Η μητέρα του είναι απόφοιτος Δημοτικού και εργάζεται ως πλανόδια γυρολόγος. Η αδελφή του είναι απόφοιτος Λυκείου και δεν εργάζεται, γιατί πρόσφατα παντρεύτηκε και περιμένει το πρώτο της παιδί.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η μητέρα του, αρκετές φορές επιχείρησε να τον κατευθύνει στο γυρολογικό εμπόριο για να έχει ένα εισόδημα τώρα που είναι άνεργος, όμως ο ίδιος θεωρεί ότι δεν έχει τις απαραίτητες δεξιότητες για να ασχοληθεί με αυτό και ότι δεν ταιριάζει στην προσωπικότητά του.

Σήμερα

Ο Παναγιώτης αυτό το διάστημα είναι καταρτιζόμενος στο επιδοτούμενο πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης με τον τίτλο « NTPOM Ε ΝΤΡΑΙΜΑΣΚΕ: Κατάρτιση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων (mediators)», το οποίο υλοποιεί η Γ.Γ.Λ.Ε. Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα επιλέχθηκε λόγω του υψηλού - για Τσιγγάνο - μορφωτικού του επιπέδου, αλλά και της κοινωνικής δράσης που αναπτύσσει τα τελευταία χρόνια υπέρ των Τσιγγάνων, ως μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Πανελληνίου Μορφωτικού Συλλόγου Ελλήνων Τσιγγάνων. Ο ίδιος βρίσκει ενδιαφέρον το αντικείμενο κατάρτισης του σεμιναρίου, όμως δεν πιστεύει ότι η κατάρτιση αυτή θα του εξασφαλίσει μια θέση εργασίας.

Τα σχέδια του για το μέλλον, είναι να αποκατασταθεί επαγγελματικά ως ραδιολόγος-ακτινολόγος, παρόλα αυτά, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, δεν έχει τόσο «κλειστούς ορίζοντες». Εάν προκύψει κάποια άλλη εργασία, ανάλογη του μορφωτικού του επιπέδου, με ικανοποιητικές απολαβές, δεν θα την αρνηθεί. Αυτό το διάστημα έχει κάνει αίτηση στα προγράμματα σπουδών επιλογής (τομέας: Ναυτιλιακά) και περιμένει τα αποτελέσματα. Την συγκεκριμένη επιλογή δεν την συνδέει με την επαγγελματική του αποκατάσταση, προσωρινά τον ενδιαφέρει μόνο «σαν γνώση».

Οι δυσκολίες που πιστεύει ότι θα αντιμετωπίσει στην πραγματοποίηση των επαγγελματικών του σχεδίων, συνδέονται με το γενικότερο πρόβλημα ανεργίας (έλλειψη προηγούμενης επαγγελματικής εμπειρίας, μικρή προσφορά θέσεων

εργασίας, έλλειψη κοινωνικών διασυνδέσεων κ.ά.). Αξιολογεί ως σημαντικότερη δυσκολία την έλλειψη επαγγελματικής δικτύωσης.

Συνοψίζοντας

Ένα σημαντικό στοιχείο που προκύπτει από την μελέτη περίπτωσης του Παναγιώτη και επαληθεύει την βιβλιογραφική μελέτη, είναι ο *καταλυτικός ρόλος της εκτεταμένης τσιγγάνικης οικογένειας* στην εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία των μελών της.

Στην συγκεκριμένη περίπτωση, τα πρότυπα που προσέφερε η εκτεταμένη οικογένεια ήταν καινοτόμα και απέκλιναν από την ευρύτερη τσιγγάνικη νοοτροπία. Ο θείος του, όπως προαναφέρθηκε, έχει πολύ ισχυρή προσωπικότητα και μεγάλη κοινωνική επιρροή στην τσιγγάνικη κοινωνία. Χρόνια τώρα συμμετέχει στα κοινά και είναι ιδρυτικό μέλος και Πρόεδρος της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Τσιγγάνικων Συλλόγων και Σωματείων. Πρόκειται δηλαδή για ένα άτομο με μεγάλη κοινωνική δράση υπέρ της ομάδας του, που αποτέλεσε πρότυπο για τον Παναγιώτη και τους γονείς του. Ο θείος του, πάντα υποστήριζε ότι οι προκαταλήψεις που έχουν οι άλλοι γύρω σου, δεν πρέπει να επηρεάζουν την προσωπική σου πορεία και τους υψηλούς σου στόχους. Η κοινωνική καταξίωση που έχει κερδίσει, άμβλυσε την πεσιμιστική αντίληψη που είχε ο Παναγιώτης, ότι δηλαδή ως τσιγγάνος δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτός επαγγελματικά και κοινωνικά, αφενός από την κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα, λόγω προκαταλήψεων και ρατσισμού, αφετέρου από την ίδια την τσιγγάνικη κοινωνία, η οποία αντιμετωπίζει με δυσπιστία και χλευασμό τον τσιγγάνο, που επιζητά καταξίωση μέσα σε μια κοινωνία που τον απορρίπτει λόγω καταγωγής.

Κατά την άποψη της ερευνήτριας, η επιρροή του θείου του Παναγιώτη υπήρξε καταλυτική στην αλλαγή της αντίληψης του Παναγιώτη σχετικά με την επαγγελματική και κοινωνική ένταξη ενός τσιγγάνου, αλλά δεν στάθηκε ικανή να καταρρίψει τις προκαταλήψεις του και την ανασφάλειά του. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ήταν φανερό ότι ο Παναγιώτης αισθάνεται μειονεκτικά λόγω της τσιγγάνικης καταγωγής του. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι, όταν βρίσκεται σε περιβάλλον μη-τσιγγάνων, δεν αποκαλύπτει ότι ο ίδιος είναι τσιγγάνος, παρά μόνο όταν είναι πολύ σίγουρος ότι οι σχέσεις που έχει δημιουργήσει θα τον βοηθήσουν να μην απορριφθεί. Από την άλλη, όταν βρίσκεται με τσιγγάνους, αρκετές φορές έχει αντιληφθεί μία «εχθρότητα» από αυτούς, την οποία ερμηνεύει ως φθόνο για όσα παραπάνω αυτός έχει πετύχει στη ζωή του.

Αυτός ο «εγκλωβισμός στη μέση» που αισθάνεται ο Παναγιώτης, είναι χαρακτηριστικό αποτέλεσμα του φαινομένου του κοινωνικού ρατσισμού. Επιβεβαιώνει δε, μέσα από τη μελέτη της συγκεκριμένης περίπτωσης, ότι είναι αμφίδρομος και προκαλεί αμυντικές συμπεριφορές και αισθήματα μειονεξίας στα άτομα που τον δέχονται-βιώνουν.

Συμπεράσματα

Το σημαντικότερο στοιχείο που προκύπτει από την μελέτη περίπτωσης του Παναγιώτη, είναι ότι παρόλο που το συγκεκριμένο άτομο δέχτηκε κάποια μορφή Επαγγελματικού Προσανατολισμού, οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές του επιλογές καθορίστηκαν αποκλειστικά από την οικογένειά του. Μέσα από αυτή την

διαπίστωση, οι επαγγελματίες που μελλοντικά θα κάνουν επαγγελματικό προσανατολισμό σε τσιγγάνους, ίσως θα έπρεπε να διερευνήσουν τρόπους παρέμβασης όχι μόνο στα ίδια τα άτομα, αλλά και στις οικογένειές τους, ώστε να πετύχουν καλύτερα το στόχο τους, την επαγγελματική ένταξη των Τσιγγάνων.

3. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΤΕΛΛΑΣ Σ.

Προφίλ / ταυτότητα Περίπτωσης 3

Η Στέλλα Σ., 25 ετών, γεννήθηκε στην Αθήνα το 1974. Είναι παντρεμένη και μητέρα δύο παιδιών, 3 και 5 ετών. Ζει με την οικογένειά της στο Αιγάλεω. Είναι απόφοιτος Δημοτικού Σχολείου. Αυτό το διάστημα είναι καταρτιζόμενη στο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης «ΝΤΡΟΜ ΕΝΤΡΑΙΜΑΣΚΕ: Κατάρτιση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων (mediators)».

Η Στέλλα αποτελεί μία «κλασική» περίπτωση τσιγγάνας, η οποία εγκατέλειψε το σχολείο πολύ νωρίς και δημιούργησε δική της οικογένεια σε μικρή ηλικία. Με αυτά τα χαρακτηριστικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι εκπροσωπεί την πλειοψηφία των τσιγγάνων γυναικών, όσον αφορά τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές τους και για το λόγο αυτό επιλέχθηκε να μελετηθεί.

Η εκπαιδευτική της πορεία

Η Στέλλα μεγάλωσε στο Ηράκλειο της Κρήτης, όπου βρέθηκε τότε η οικογένειά της για επαγγελματικούς λόγους. Ο πατριός της (η μητέρα της Στέλλας ξαναπαντρεύτηκε όταν αυτή ήταν 8 ετών) απασχολούνταν σε διάφορες δουλειές (ναυτικός, εργάτης, μικροπωλητής κ.ά.), με αποτέλεσμα όλη η οικογένεια να μετακινείται ανάλογα με την εργασία του. Το εισόδημά του δεν επαρκούσε για τις ανάγκες της οικογένειας. Προκειμένου να μπορεί και η μητέρα της να εργάζεται στο γυρολογικό εμπόριο, η Στέλλα, ως το μεγαλύτερο παιδί της οικογένειας, είχε αναλάβει την ευθύνη της φροντίδας των μικρότερων αδερφών της.

Η φροντίδα των μικρών, δεν επέτρεπε στην Στέλλα να έχει συστηματική παρακολούθηση στο σχολείο. Παρόλα τα κενά, προσπαθούσε στα μαθήματά της, «αγαπούσε» το σχολείο και ήθελε πολύ να συνεχίσει στο Γυμνάσιο. Οι γονείς της, όμως, δεν την άφησαν. Η ίδια εξηγεί αυτήν τη στάση τους λέγοντας ότι οι γονείς της ήταν προκατειλημμένοι σε σχέση με το σχολείο και δεν είχαν εμπιστοσύνη στην ίδια. Είχαν, τότε, ακούσει κάποιες «κακές» φήμες για ναρκωτικά που διακινούνταν στο Γυμνάσιο του Ηρακλείου και φοβήθηκαν ότι το παιδί τους «θα μπλέξει». Η εικόνα που είχαν για τη Στέλλα ενίσχυσε τον φόβο τους. Πίστευαν ότι ήταν ευκολόπιστη και ότι θα μπορούσε χωρίς δυσκολία να την παρασύρει κάποιος.

Επίσης, το γεγονός ότι η μητέρα της Στέλλας ήταν ξαναπαντρεμένη έπαιξε σημαντικό ρόλο στην απόφασή των γονιών της να μην της επιτρέψουν να συνεχίσει στο Γυμνάσιο. Η Στέλλα αναφέρει ότι, για την τσιγγάνικη κοινωνία, θα ήταν κατακριτέο, εάν η κόρη μίας ξαναπαντρεμένης γυναίκας έμπλεκε με κακές παρέες, γιατί θα θεωρούνταν αυτόματα ότι δεν φρόντισε σωστά τα παιδιά της και κατά επέκταση ότι υπήρξε «ανίκανη» μητέρα.

Κατά συνέπεια, η Στέλλα δε συνέχισε στο Γυμνάσιο και απασχολούνταν με την φροντίδα του σπιτιού και των μικρότερων αδερφών της. Οι γονείς της δεν της έδωσαν καμία άλλη επιλογή. Την κατεύθυναν στην δημιουργία δικής της οικογένειας και θεωρούσαν τις δουλειές του σπιτιού και την φροντίδα των αδερφών της «εκπαίδευση» στο μοναδικό ρόλο που μπορεί να έχει μία γυναίκα, να γίνει σύζυγος και μητέρα.

Πριν 5 περίπου χρόνια παντρεύτηκε και δημιούργησε δική της οικογένεια. Μέχρι πρόσφατα ασχολούνταν αποκλειστικά με την φροντίδα της οικογένειάς της. Φέτος, έμαθε, από συγγενείς της που συμμετείχαν παλαιότερα σε επιδοτούμενα προγράμματα, για το πρόγραμμα της ΓΓΛΕ «ΝΤΡΟΜ Ε'ΝΤΡΑΙΜΑΣΚΕ: Κατάρτιση Τσιγγάνων Ενδιάμεσων». Έκανε αίτηση και τελικά έγινε δεκτή στο πρόγραμμα. Οι γονείς της, οι συγγενείς και οι φίλοι, αντέδρασαν έντονα στην επιλογή της αυτή. Θεωρούσαν ότι η συμμετοχή της στο πρόγραμμα, θα ήταν εις βάρος της φροντίδας της οικογένειάς της και προσπάθησαν να την αποτρέψουν. Ο μόνος που την στήριξε απόλυτα στην επιλογή της ήταν ο σύζυγός της. Αυτός ήταν ο μόνος που κατάλαβε την ανάγκη της να κάνει κάτι διαφορετικό στη ζωή της και την προστάτησε από τις αντιδράσεις του περίγυρού της. Η Στέλλα αναφέρει, ότι εάν ο σύζυγός της δεν είχε αυτή τη στάση, θα αναγκαζόταν να εγκαταλείψει το πρόγραμμα.

Η ίδια είναι πολύ ικανοποιημένη από την επιλογή της να συμμετέχει στο πρόγραμμα. Θεωρεί ότι κάνει κάτι «χρήσιμο», ότι αποκτά γενικές και ειδικές γνώσεις που μπορεί να αξιοποιήσει και η ίδια ως Τσιγγάνα για να βελτιώσει το βιοτικό της επίπεδο. Η ανθρωποκεντρικού περιεχομένου εργασία, την συγκινεί ιδιαίτερα και πιστεύει ότι της δίνει την ευκαιρία να βοηθήσει συνανθρώπους της, που αντιμετώπισαν παρόμοιες με αυτήν δυσκολίες στη ζωή τους.

Εάν είχε μία δεύτερη ευκαιρία στη ζωή της, θα επέλεγε να ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και να συνεχίσει τις σπουδές της, ώστε να αποκτήσει ένα πτυχίο στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Πιστεύει ότι η απόφαση που πήραν για κείνη οι γονείς της, να μη συνεχίσει το σχολείο, της στερεί σήμερα την δυνατότητα να έχει μία καλύτερη ζωή.

Επαγγελματική πορεία – Σημερινή κατάσταση

Η Στέλλα έχει εργαστεί μόνο για σύντομο χρονικό διάστημα (1 μήνα) ως πλανόδια μικροπωλητής. Η δημιουργία δικής της οικογένειας σε μικρή ηλικία, κάτι προς το οποίο την κατεύθυναν οι γονείς της, περιορίσε τις επαγγελματικές της επιλογές και κατά επέκταση, τις δυνατότητες της για επαγγελματική εξέλιξη.

Το επάγγελμα του μικροπωλητή την αφήνει αδιάφορη. Ο λόγος που ασχολήθηκε με αυτό ήταν γιατί πρώτα από όλα, είχε ανάγκη από χρήματα το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και αυτή η δουλειά της ήταν γνώριμη (οι γονείς της και ο σύζυγος της είναι μικροπωλητές). Δεύτερον, είχε βαρεθεί την καθημερινή ρουτίνα του σπιτιού και ήθελε να δοκιμάσει να ασχοληθεί με κάτι διαφορετικό από την φροντίδα των παιδιών και του σπιτιού.

Οι προσδοκίες της Στέλλας, μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος κατάρτισης που παρακολουθεί, είναι η ανεύρεση μιας σταθερής επαγγελματικής απασχόλησης

στο συγκεκριμένο αντικείμενο. Στα πλαίσια της πρακτικής άσκησης που περιλαμβάνει το πρόγραμμα, εργάστηκε σε διάφορους κοινωνικούς φορείς, υπό την εποπτεία επαγγελματιών του χώρου. Η ίδια χαρακτηρίζει την εργασία αυτή πολύ δημιουργική. Πιστεύει ότι της έδωσε την ευκαιρία να συναναστραφεί με άτομα που κάνουν κάτι «διαφορετικό» από τους ανθρώπους του κοινωνικού της περίγυρου, που έχουν άλλο τρόπο ζωής και άλλη νοοτροπία.

Επιπρόσθετα, θέλει πολύ να εργαστεί στο συγκεκριμένο αντικείμενο, γιατί πιστεύει ότι, μέσα από την δουλειά της, θα μπορέσει να συμβάλει στην αλλαγή νοοτροπίας της ομάδας καταγωγής της. Παρόλα αυτά είναι απαισιόδοξη σε σχέση με το αν θα τα καταφέρει. Τα εμπόδια, που προβλέπει ότι θα αντιμετωπίσει στην πορεία της για επαγγελματική αποκατάσταση, είναι η αρνητική στάση των συγγενών της απέναντι στη συμμετοχή της στο πρόγραμμα και οι αυξημένες ευθύνες που έχει αναλάβει, όσον αφορά το συνδυασμό παρακολούθηση του προγράμματος και ανατροφή των παιδιών της. Φοβάται, επίσης, ότι το συγγενικό της περιβάλλον μπορεί να καταφέρει να επηρεάσει αρνητικά το σύζυγο της. Πιστεύει ότι, αν και ο σύζυγός της τη στηρίζει στην επιλογή της να καταρτιστεί και να εργαστεί, μπορεί κάποια στιγμή να αρχίσει να έχει αντιρρήσεις, εφόσον παρατηρήσει ότι η Στέλλα δυσκολεύεται να ανταποκριθεί στις οικογενειακές της υποχρεώσεις λόγω της δουλειάς.

Για την διευκόλυνση της επαγγελματικής της ένταξης, θεωρεί σημαντικό την απόκτηση περισσότερων γραμματικών γνώσεων, την απόκτηση ειδικών γνώσεων, όπως Αγγλικά και Η/Υ και την απόκτηση εμπειρίας στο αντικείμενο εργασίας. Επειδή αντιλαμβάνεται ότι το αντικείμενο στο οποίο καταρτίζεται είναι καινοτόμο, πιστεύει ότι πρέπει να δημιουργηθούν προοπτικές απασχόλησης και να πειστούν οι διάφοροι κοινωνικοί φορείς που εργάζονται με Τσιγγάνους ότι άνθρωποι με την δική της ειδικότητα τους είναι απαραίτητοι.

Όσον αφορά τα σχέδιά της για το μέλλον, αναζητά σταθερότητα και θετικές αλλαγές στον τρόπο ζωής της (σταθερή απασχόληση για την ίδια και τον σύζυγό της, οικονομική άνεση κ.ά.). Στόχος ζωής για κείνη είναι να σπουδάσουν τα παιδιά της και η μικρότερη αδελφή της, η οποία είναι μαθήτρια Λυκείου. Πιστεύει ότι, μέσα από αυτούς, θα καταφέρει να ικανοποιήσει την δική της ανεκπλήρωτη επιθυμία να σπουδάσει.

Συνοψίζοντας

Η Στέλλα αποτελεί μία «κλασική» περίπτωση Τσιγγάνας, η οποία μεγάλωσε και ζει σε συνθήκες «διπλής καταπίεσης». Από την μία, η καταπίεση που υφίσταται από την κυρίαρχη πολιτισμικά ομάδα, η οποία δεν παρέχει στους Τσιγγάνους ευκαιρίες επαγγελματικής και προσωπικής εξέλιξης και από την άλλη, η καταπίεση που ασκεί η ίδια η ομάδα καταγωγής της, η οποία προδιαγράφει το μέλλον της.

Όπως προκύπτει από όλα τα στάδια της έρευνας, στην τσιγγάνικη κοινωνία η θέση της γυναίκας είναι συγκεκριμένη και προκαθορισμένη: να είναι καλή σύζυγος και μητέρα. Από μικρή μπαίνει στην διαδικασία μάθησης αυτών των δύο ρόλων και εκπαιδεύεται για να τους ασκήσει σωστά. Οι προσωπικές της φιλοδοξίες δεν

επιτρέπονται να εκφραστούν και οι ικανότητες σε άλλους τομείς, που θα μπορούσαν να την διαφοροποιήσουν, δεν καλλιεργούνται.

Αν για τον άντρα – τσιγγάνο οι δυνατότητες προσωπικής εξέλιξης είναι λίγες, για την γυναίκα – τσιγγάνα είναι ανύπαρκτες. Όσο εξαρτάται από την πατρική οικογένεια, η τσιγγάνα δεν έχει περιθώρια αντίδρασης και εναντίωσης στην προκαθορισμένη για αυτήν πορεία. Από την άλλη πλευρά, δημιουργώντας την δική της οικογένεια απελευθερώνεται, γιατί αποδεσμεύεται πρώτα από όλα, από την υποχρέωση να προστατεύει την ηθική της (την παρθενία), που σύμφωνα με τα τσιγγάνικα έθιμα είναι απαραίτητη για τη σύναψη ενός καλού γάμου, και δεύτερον, από την καταπίεση της πατρικής της οικογένειας. Μέσα στο δικό της σπίτι, είναι πλέον κυρίαρχος εκείνη, αποτελεί τον πυρήνα του οικογενειακού κυττάρου, έχει λόγο και άποψη, επιβάλλεται και ελέγχει. Ακόμη και η συνεισφορά της στο οικογενειακό εισόδημα γίνεται αποδεκτή, εφόσον απασχοληθεί στο παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα του γυρολόγου, που στην πλειοψηφία των περιπτώσεων ασκεί και ο σύζυγός της. Για το λόγο αυτό, η δομή της τσιγγάνικης οικογένειας θεωρείται *μητριαρχική*. Έξω, όμως, από την οικογένειά της, η τσιγγάνα δεν έχει υπόσταση.

Η εκτεταμένη τσιγγάνικη οικογένεια μπορεί να ασκεί έλεγχο στην ζωή των παιδιών ακόμα κι όταν αυτά παντρευτούν και απομακρυνθούν από την πατρική στέγη, όπως στην περίπτωση της Στέλλας. Η οποία μπορεί μεν να έκανε αυτό που ήθελε με την υποστήριξη του συζύγου της, φοβάται, όμως, ότι η αρνητική στάση των συγγενών της απέναντι στις πρόσφατες δραστηριότητές της, μπορεί στο μέλλον να τον επηρεάσει και να αλλάξει γνώμη.

Η Στέλλα, όπως και η πλειοψηφία των τσιγγάνων, ζει σε ένα περιορισμένο κοινωνικό περιβάλλον που ακολουθεί αυστηρή ηθική πρότυπα. Μέσα σε αυτό το κοινωνικό περιβάλλον, δεν υπάρχει κάποιο άτομο που να ξεχώρισε ακολουθώντας διαφορετική πορεία, ώστε να λειτουργήσει ως θετικό πρότυπο. Επιπρόσθετα, στην περίπτωση της Στέλλας, το γεγονός ότι είναι μητέρα θέτει περισσότερα εμπόδια στην προσπάθεια να χαράξει μία διαφορετική επαγγελματική και προσωπική πορεία.

Η συμμετοχή της στο πρόγραμμα αποτέλεσε μια μοναδική ευκαιρία να αξιοποιήσει τις προσωπικές της ικανότητες και δεξιότητες. Υπό αυτό το πρίσμα, ακόμη και αν δεν οδηγήσει στην επαγγελματική της αποκατάσταση, σίγουρα της προσέφερε πολλά, γιατί της έδωσε το ερέθισμα για να ανακαλύψει στοιχεία για τον εαυτό της και τη βοήθησε στην ενίσχυση της αυτοεικόνας της. Και μόνο γι' αυτόν το λόγο, τέτοιου τύπου παρεμβάσεις, φέρνουν τελικά θετικό αποτέλεσμα.

Η αρνητική στάση του περίγυρου, απέναντι στη συμμετοχή της Στέλλας στο πρόγραμμα, δεν είναι τυχαία. Αποτελείται από άτομα που δεν τους δόθηκαν ευκαιρίες, γι' αυτό δυσκολεύονται να καταλάβουν τη Στέλλα και να αντιληφθούν αυτό που κάνει ως μία διαδικασία προσωπικής ανάπτυξης. Σημαντικό ρόλο σε αυτή τους τη στάση έπαιξε η προσωπικότητα της Στέλλας, καθώς είναι άτομο «χαμηλών τόνων».

Αυτό, όμως, που είναι αξιοσημείωτο στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι η απουσία υποστήριξης από το σχολείο, ώστε η Στέλλα ως παιδί τότε, να μην το εγκαταλείψει. Δυστυχώς, η έλλειψη παρέμβασης από το σχολείο είναι ένα σύνθημα και όχι σπάνιο

φαινόμενο. Παιδιά, σαν τη Στέλλα, που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην παρακολούθηση των μαθημάτων, δημιουργούν ένα αίσθημα «ανακούφισης», όταν εγκαταλείπουν το σχολείο. Κανένας εκπαιδευτικός δεν αναζητά τους λόγους απομάκρυνσής τους από το σχολείο, δεν ενδιαφέρεται για την προσωπική τους πορεία και δεν προσπαθεί να τα επανεντάξει στο σχολικό περιβάλλον.

Συμπεράσματα

Η στάση της τσιγγάνικης οικογένειας αποτελεί τροχοπέδη στην επαγγελματική και εξελικτική πορεία των μελών της και κυρίως των γυναικών. Ταυτόχρονα, όμως, η απουσία κρατικής παρέμβασης για την αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής των τσιγγανοπαίδων ενισχύει και συντηρεί το φαινόμενο του επαγγελματικού και κοινωνικού τους αποκλεισμού. Είναι φανερό ότι από τη στιγμή που το τσιγγανόπαιδο εγκαταλείπει το σχολικό περιβάλλον, κοινωνικοποιείται και εκπαιδεύεται μόνο μέσα στην οικογένειά του και στο ευρύτερο περιβάλλον της ομάδας καταγωγής του. Κατά επέκταση, περιορίζονται οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές του επιλογές.

4. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ Δ.

Προφίλ / ταυτότητα Περίπτωσης 4

Η Σοφία Δ., 21 ετών, γεννήθηκε στον Πειραιά, το 1978. Είναι ανύπαντρη και ζει με τους γονείς της στην Αγία Βαρβάρα. Είναι απόφοιτος της Β' Γυμνασίου. Σήμερα εργάζεται στην γραμματειακή υποστήριξη προγραμμάτων της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης. Έχει πλούσια επαγγελματική εμπειρία στην υλοποίηση διαφόρων Κοινοτικών Προγραμμάτων που έχουν ως ομάδα στόχο τους τσιγγάνους. Επίσης, συχνά έχει χρησιμοποιηθεί ως ερευνήτρια ή εισηγήτρια από πανεπιστημιακούς και άλλους φορείς, οι οποίοι πραγματοποιούν προγράμματα για τσιγγάνους. Ακόμα, συμμετέχει στα συλλογικά όργανα των τσιγγάνων και αναπτύσσει σημαντική κοινωνική δράση υπέρ της ομάδας καταγωγής της.

Όλα όσα αναφέρονται παραπάνω για τη ζωή της αποτελούν τους λόγους που επιλέχθηκε για τη μελέτη περίπτωσης. Συγκεκριμένα, η Σοφία είναι ένα άτομο που όχι μόνο παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα προσωπική και επαγγελματική πορεία, αλλά χρησιμοποιείται συχνά από φορείς, που υλοποιούν εκπαιδευτικές και επαγγελματικές παρεμβάσεις στην ομάδα των τσιγγάνων, ως εκπρόσωπος της «τσιγγάνικης άποψης». Η συμμετοχή της αυτή στο σχεδιασμό και στην υλοποίηση παρεμβάσεων, δίνει στην κατάθεση της προσωπικής της εμπειρίας μία ιδιαίτερη αξία.

Η εκπαιδευτική της πορεία

Η Σοφία μεγάλωσε σε μία οικογένεια που επιθυμούσε και παρότρυνε τα παιδιά της να ολοκληρώσουν την βασική εκπαίδευση. Ο πατέρας της δουλεύει, από 14 χρονών, ως εργάτης στη λαχαναγορά και η μητέρα της ως γυρολόγος. Έχοντας βιώσει οι ίδιοι μία δύσκολη και κουραστική επαγγελματική πορεία, επιθυμούσαν τα παιδιά τους να σπουδάσουν, για να έχουν ένα καλύτερο μέλλον από το δικό τους.

Η μεγαλύτερη αδελφή της Σοφίας υπήρξε πάντα για κείνη και την οικογένειά της ένα θετικό πρότυπο μίμησης. Έχει τελειώσει Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο, με

ειδικότητα Επιμελήτριας Πρόνοιας και έχει πλούσια επαγγελματική εμπειρία σε Κοινοτικά Προγράμματα για τσιγγάνους. Συμμετέχει, επίσης, σε συλλογικά τσιγγάνικα όργανα, αλλά και σε όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης. Η κοινωνική καταξίωση που έχει πετύχει είναι τέτοια, ώστε να αποτελεί μία από τους λίγους τσιγγάνους που συμμετέχουν σε πανελλαδικές δράσεις υποστήριξης των τσιγγάνων. Σαν παράδειγμα αναφέρεται ότι συχνά κάνει ταξίδια σε καταυλισμούς Τσιγγάνων της επαρχίας, όπου συμμετέχει σε ομάδες κρούσεις για την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής τους. Επίσης, εκπροσωπεί την τσιγγάνικη άποψη στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και συνεργάζεται με φορείς που έχουν σημαντικό κύρος (πανεπιστήμια, υπουργεία κ.ά.). Παρόλο που σα γυναίκα δεχόταν πάντα έντονη κριτική και αντίδραση από την τσιγγάνικη κοινωνία για τον δυναμισμό της, εκείνη αντιπαρέρχονταν όλα τα εμπόδια. Κατάφερε μάλιστα, να αντισταθεί στις πιέσεις να δημιουργήσει δική της οικογένεια σε μικρή ηλικία. Παντρεύτηκε στα 25 της χρόνια, ηλικία μεγάλη για τα τσιγγάνικα πρότυπα (κυρίως για μία γυναίκα).

Η μαχητική αυτή στάση της αδελφής της και η αντίστασή της στο τσιγγάνικο κοινωνικό κατεστημένο επηρέασαν τη Σοφία, η οποία επιθυμούσε μία ανάλογη πορεία για τον εαυτό της. Μία οικογενειακή ατυχία, όμως, την εμπόδισε τελικά να εκπληρώσει τους εκπαιδευτικούς της στόχους. Όταν ήταν μαθήτρια στην Γ΄ Γυμνασίου, ο πατέρας της τραυματίστηκε σοβαρά σε τροχαίο ατύχημα. Ταυτόχρονα, η μητέρα της εμφάνισε προβλήματα υγείας με την καρδιά της. Η αδελφή της, τότε, είχε παντρευτεί και έμενε μόνιμα στην Θεσσαλονίκη. Τα δύο μεγαλύτερα αδέρφια της είχαν δικές τους οικογένειες. Έπρεπε, λοιπόν, να επωμιστεί εκείνη την ευθύνη της φροντίδας των άρρωστων γονιών της. Η ανακοίνωσή της ότι θα εγκατέλειπε το σχολείο, γιατί θεωρούσε ότι είχαν ανάγκη την φροντίδα της, προκάλεσε την έντονη αντίδραση των γονιών της. Παρόλα αυτά, δεν μπόρεσαν να την αποτρέψουν τελικά από το να πραγματοποιήσει αυτήν την απόφαση.

Όταν τα προβλήματα υγείας των γονιών της ξεπεράστηκαν, η Σοφία είχε ήδη προωθηθεί από την αδελφή της στην απασχόληση, σε Κοινοτικά Προγράμματα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης. Η εργασία της αυτή της πρόσφερε ικανοποίηση, έτσι ώστε να μην την απασχολήσει η επανένταξή της στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Σήμερα, μετανιώνει για την επιλογή της να διακόψει την εκπαίδευσή της. Πιστεύει ότι είχε τις ικανότητες και την υποστήριξη από την οικογένειά της, ώστε να μπορέσει να αποκτήσει ένα πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Θεωρεί ότι ήταν καθαρά δικό της σφάλμα να εγκαταλείψει το σχολείο, από την στιγμή που όλοι στην οικογένειά της την πίεσαν προς το αντίθετο και της πρόσφεραν εναλλακτικές λύσεις, σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τότε. Τονίζει ότι η έλλειψη ενός πτυχίου (εκπαίδευσης) της στερεί σήμερα τη δυνατότητα για καλύτερη ποιότητα ζωής και αποτελεί τροχοπέδη στην επαγγελματική της καταξίωση μέσα από μία σταθερή απασχόληση. Επιπρόσθετα, δηλώνει ότι αν είχε μία δεύτερη ευκαιρία, θα ολοκλήρωνε την υποχρεωτική εκπαίδευση και θα συνέχιζε τις σπουδές της στη Σχολή Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης ή Φωτογραφίας.

Παρόλο που η Σοφία εγκατέλειψε νωρίς την εκπαίδευση, προσπαθεί να αξιοποιεί όσες δυνατότητες της προσφέρονται, όσον αφορά την βελτίωση των επαγγελματικών της προσόντων. Κατά αυτόν τον τρόπο, παρακολούθησε επιδοτούμενο πρόγραμμα

επαγγελματικής κατάρτισης με αντικείμενο την Εκπαίδευση Στελεχών Κέντρων Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων (600 ώρες). Επίσης, εκπαιδεύτηκε στον χειρισμό ηλεκτρονικού υπολογιστή. Το συγκεκριμένο προσόν αξιοποιεί καθημερινά στην δουλειά της. Ακόμα, συμμετέχει σχεδόν σε όλες τις ημερίδες ή τα συνέδρια που διοργανώνουν φορείς στην Ελλάδα και το εξωτερικό για την ομάδα των τσιγγάνων και επιμορφώνεται σε θέματα που σχετίζονται με την εργασία της.

Τέλος, πιστεύει ότι τα επαγγελματικά προσόντα και οι ικανότητες που έχει αποκτήσει είναι αρκετά για τις απαιτήσεις της εργασίας της και δεν επιθυμεί, αυτή τη στιγμή, να συμπληρώσει τις γνώσεις της με άλλη μορφή εκπαίδευσης..

Η επαγγελματική της πορεία

Ο όρος «Τσιγγάνος Σύνδεσμος» είναι πιθανό να εκφράζει την επαγγελματική ιδιότητα της Σοφίας. Η ιδιότητά της αυτή είναι ο λόγος που έχει προτιμηθεί σε όλες τις επαγγελματικές συνεργασίες που είχε μέχρι σήμερα, οι οποίες είναι αριθμητικά πολλές και αξιόλογες, αν αναλογιστεί κανείς το νεαρό της ηλικίας της.

Συγκεκριμένα, έχει εργαστεί, για περισσότερο από 2 χρόνια, στην γραμματειακή υποστήριξη επιδοτούμενων προγραμμάτων για τσιγγάνους που υλοποιεί η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. Η επιλογή της για αυτήν την θέση έγινε με κριτήριο την επαγγελματική της ιδιότητα και την καταγωγή της. Ως τσιγγάνα με τη συγκεκριμένη εκπαίδευση, είναι ικανή να βοηθά στην επίλυση καθημερινών προβλημάτων που προκύπτουν στην κατάρτιση, να διατηρεί τη συνοχή της ομάδας των καταρτιζομένων και να εξασφαλίζει τη συνέπεια των εκπαιδευομένων στις υποχρεώσεις τους σε σχέση με το πρόγραμμα.

Επιπρόσθετα, συνεργάζεται από το 1996 με τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης στην αξιολόγηση και διοικητική παρακολούθηση προγραμμάτων, στην διοργάνωση συνεδρίων, σε ειδικές παρεμβάσεις που απαιτούν την αξιοποίηση τσιγγάνων συνδέσμων (π.χ. παρεμβάσεις σε καταυλισμούς). Η συνεργασία αυτή, όμως, δεν αποτελεί σταθερή απασχόληση.

Ακόμα, έχει εργαστεί για περισσότερο από 1 χρόνο ως στέλεχος στο Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων Αγίας Βαρβάρας. Επίσης, απασχολήθηκε ως ερευνήτρια σε πρόγραμμα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Τέλος, υπήρξε εισηγήτρια σε ημερίδες και συνέδρια που οργανώνονται από πανεπιστημιακούς φορείς με θέμα τους τσιγγάνους.

Από τις παραπάνω περιγραφές των επαγγελματικών δραστηριοτήτων της Σοφίας, συμπεραίνουμε ότι το επάγγελμά της είναι Τσιγγάνος Σύνδεσμος. Με αυτή την ιδιότητα έχει καταφέρει να συγκεντρώσει μία αξιόλογη επαγγελματική εμπειρία. Η ίδια δηλώνει ότι είναι πολύ ικανοποιημένη από όλα όσα της παρέχει η δουλειά της. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι αισθάνεται ότι είναι χρήσιμη, όταν συνεργάζεται με καταξιωμένους εκπαιδευτικούς και κοινωνικούς φορείς, γιατί καλείται να τους παρουσιάσει στοιχεία για την ομάδα καταγωγής της, τα οποία αγνοούν και με αυτόν τον τρόπο συμβάλλει στην αλλαγή της, παραμορφωμένης πολλές φορές, εικόνας που έχουν για τους τσιγγάνους. Ταυτόχρονα, συνεισφέρει σημαντικά και στην ομάδα καταγωγής της.

Παρόλα αυτά, αισθάνεται ότι είναι ανεπαρκής για την εργασία της, ειδικά όταν αυτή περιλαμβάνει εισήγηση ή έρευνα, πεδία στα οποία έχει μικρή εμπειρία. Για το λόγο αυτό, μετά το τέλος κάθε δουλειάς, κάνει την αυτοαξιολόγησή της και πάντα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι θα μπορούσε να έχει κάνει ή προσφέρει περισσότερα.

Η Σοφία αναγνωρίζει ότι χωρίς την βοήθεια της αδερφής της δεν θα είχε αυτήν την επαγγελματική εξέλιξη. Ουσιαστικά, εκείνη ήταν που την προώθησε στους συγκεκριμένους χώρους και στις δικές της γνωριμίες στηρίχθηκε, μέχρι σήμερα, για να δικτυωθεί επαγγελματικά. Διαπιστώνει, όμως, ότι τώρα αρχίζει να καθιερώνεται στον χώρο και πλέον οι επαγγελματικές της συνεργασίες γίνονται χωρίς καμία μεσολάβηση.

Αν και η δουλειά της την ικανοποιεί, δεν αποτελεί, όμως, σταθερή απασχόληση για τη Σοφία. Υπάρχουν κάποιες χρονικές περιόδους, που απασχολείται ταυτόχρονα σε δύο προγράμματα και άλλες που είναι άνεργη, γιατί δεν υλοποιείται κανένα πρόγραμμα. Επιπρόσθετα, στα προγράμματα αυτά, εργάζεται με το καθεστώς σύμβασης έργου. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχει σταθερό μηνιαίο εισόδημα. Ακόμα, είναι γνωστό ότι συχνά καθυστερεί η εξόφληση των εργαζομένων που δουλεύουν σε Κοινωνικά Προγράμματα, τα οποία συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο.

Σήμερα

Η Σοφία, αυτό το διάστημα, εργάζεται στην γραμματειακή υποστήριξη του προγράμματος NTPOM E NTPAIMΑΣΚΕ, της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης. Αυτό που επιθυμεί για το μέλλον είναι να αποκτήσει επαγγελματική σταθερότητα και να δημιουργήσει δική της οικογένεια. Θεωρεί, όμως, ότι αυτά τα δύο είναι *ασυμβίβαστα* στην τσιγγάνικη κουλτούρα. Ήδη, η οικογένειά της αντιδρά έντονα βλέποντας πως η Σοφία αφοσιώνεται όλο και περισσότερο στην δουλειά της και παραμελεί τον στόχο δημιουργίας δικής της οικογένειας και την πιέζει να παντρευτεί. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι σκέφτεται να αγοράσει Η/Υ για να μπορεί να δουλεύει στο σπίτι, η μητέρα της, όμως, αντιδρά, γιατί πιστεύει ότι με αυτό τον τρόπο, η κόρη της δείχνει να παραμελεί το στόχο δημιουργίας οικογένειας.

Ένας ακόμη σημαντικός λόγος, που ενισχύει την αντίδραση των γονιών της Σοφίας, είναι το παράδειγμα της αδελφής της. Η οποία, κατά την άποψή τους, είναι μεν επιτυχημένη στην δουλειά της, αλλά έχει καταλήξει να συντηρεί εκείνη οικονομικά την οικογένειά της αντί για το σύζυγό της. Οι γονείς της Σοφίας πιστεύουν ότι η τσιγγάνικη κοινωνία είναι κλειστή και περιορισμένη και μέσα σε αυτήν, από όπου αναγκαστικά η Σοφία θα επιλέξει τον μέλλοντα σύζυγό της, πολύ λίγοι είναι οι άντρες που έχουν σταθερή επαγγελματική απασχόληση και μπορούν να προσφέρουν οικονομική ασφάλεια. Δεν θέλουν, λοιπόν, ο μέλλοντας γαμπρός τους, να εκμεταλλευτεί οικονομικά τη Σοφία και να «βολευτεί» ο ίδιος φορτώνοντας σε κείνη όλες τις ευθύνες.

Η ίδια δηλώνει ότι θα αγωνιστεί για να εκπληρώσει και τους δύο μεγάλους στόχους της ζωής της: να εξελιχθεί επαγγελματικά και να δημιουργήσει οικογένεια. Αναγνωρίζει, όμως, ότι αυτή η μεγάλη πίεση που δέχεται από τον περίγυρό της να παντρευτεί την επηρεάζει, με αποτέλεσμα να φοβάται πως τελικά θα βιαστεί να

επιλέξει σύζυγο. Ακόμα, αφηγείται με ποιον τρόπο έχει διαλύσει ήδη δύο αρραβώνες, γεγονός που είναι κατακριτέο στην τσιγγάνικη κοινωνία και λέει ότι γι' αυτόν το λόγο πρέπει να αποκαταστήσει την «τιμή» της οικογένειάς της με «έναν καλό γάμο». Το αν θα συνεχίσει να εργάζεται μετά τον γάμο της, εξαρτάται πολύ από την γνώμη που θα έχει ο σύζυγός της για αυτό.

Συνοψίζοντας

Στην περίπτωση της Σοφίας, παρουσιάζεται χαρακτηριστικά η νοοτροπία της τσιγγάνικης κοινωνίας, όπου τα παιδιά αναλαμβάνουν ενήλικους ρόλους και ευθύνες από μικρή ηλικία, γεγονός που οδηγεί τα παιδιά στην «θυσία» προσωπικών στόχων για το καλό της οικογένειας. Συχνά παρατηρείται το φαινόμενο, όπως φαίνεται και στην υπόλοιπη έρευνα, τα παιδιά να εγκαταλείπουν το σχολείο είτε για να φροντίσουν τα μικρότερα αδέρφια τους, τους άρρωστους γονείς τους είτε για να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Οι ανάγκες του συνόλου - οικογένεια τοποθετούνται πάνω από τις ανάγκες του ατόμου και αυτό αποτελεί *αξία*, στην τσιγγάνικη κουλτούρα.

Βέβαια, στη συγκεκριμένη περίπτωση, η οικογένεια φάνηκε να ασπάζεται διαφορετικές αντιλήψεις, αφού αντέδρασε στην ιδέα της Σοφίας να εγκαταλείψει το σχολείο. Εντούτοις, τελικά, το *αίσθημα της ευθύνης απέναντι στην οικογένεια*, που καλλιέργησαν οι ίδιοι στη Σοφία από παιδί, κατεύθυνε τη Σοφία στο να πάρει την οριστική απόφαση να εγκαταλείψει το σχολείο. Επίσης, σημαντικό ρόλο στη λήψη αυτής της απόφασης έπαιξε ο φόβος της Σοφίας για την κατακραυγή της τσιγγάνικης κοινωνίας, αν δεν έμενε σπίτι να φροντίσει τους άρρωστους γονείς της.

Παρόλο που η Σοφία φαίνεται από την επαγγελματική της πορεία να έχει ξεχωρίσει, είναι φανερό στα λεγόμενά της ότι έχει ενστερνιστεί πλήρως τον *παραδοσιακό ρόλο της τσιγγάνας*. Οι ιδέες με τις οποίες έχει μεγαλώσει έχουν τόσο βαθιές ρίζες μέσα της, που αν και έρχεται σε συνεχή επαφή με άτομα άλλης κουλτούρας μέσω της δουλειάς της, παραμένουν ακλόνητες. Ταυτόχρονα, επιβεβαιώνουν τα ευρήματα της υπόλοιπης έρευνας, που παρουσιάζουν την καταπίεση που ασκεί η τσιγγάνικη κοινωνία στην γυναίκα, τα αυστηρά ήθη που της επιβάλλει και το αίσθημα ευθύνης που της καλλιεργεί απέναντι στην οικογένεια, ακόμη και εάν οι ανάγκες της είναι διαφορετικές. Παράδειγμα των προαναφερόμενων είναι η Σοφία, η οποία θεωρεί ότι στα 21 της χρόνια είναι πολύ μεγάλη για να βρει έναν καλό σύζυγο και ο περίγυρός της φροντίζει να της το υπενθυμίζει συνεχώς.

Επίσης, διαφαίνεται από την πορεία της Σοφίας η μεγάλη της αντίθεση με την αδελφή της, η οποία αντιστάθηκε πολλές φορές στην πίεση του «κατεστημένου». Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι και εκείνη τελικά, έκανε υποχωρήσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι παντρεύτηκε από συνοικέσιο έναν μικροπωλητή.

Συμπεράσματα

Όλες οι παραπάνω πληροφορίες είναι σημαντικές σε όσους εργάζονται με τσιγγάνους για την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους αποκατάσταση. Στις παρεμβάσεις τους θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη ότι η τσιγγάνικη κοινωνία είναι πολύ αυστηρή απέναντι στις γυναίκες και όλα τα ήθη και έθιμά της συνδέονται με την προστασία

της ηθικής. Επίσης, ο ρόλος της μητέρας και συζύγου θεωρείται *ιερό καθήκον*. Οι ριζοσπαστικές, λοιπόν, παρεμβάσεις στην εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία των τσιγγάνων γυναικών, δεν επιτυγχάνουν τους στόχους τους. Αντίθετα, θα πρέπει οι όποιες παρεμβάσεις να σχεδιάζονται με σεβασμό στον παραδοσιακό ρόλο της Τσιγγάνας και να την υποστηρίζουν στην *παράλληλη άσκηση του παραδοσιακού ρόλου με τον καινούριο επαγγελματικό*.

Για τον παραπάνω λόγο, όλες οι επαγγελματικές καταρτίσεις που απευθύνονται σε τσιγγάνες γυναίκες, θα πρέπει υποχρεωτικά να περιλαμβάνουν προγράμματα φύλαξης και δημιουργικής απασχόλησης των παιδιών τους, ώστε να μην θεωρείται η επαγγελματική κατάρτιση / εκπαίδευση ασυμβίβαστη με τον μητρικό ρόλο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Από την μελέτη των παραπάνω περιπτώσεων, προκύπτει ότι οι περισσότεροι νέοι τσιγγάνοι έχουν ελλιπή επαγγελματική εκπαίδευση / κατάρτιση κυρίως λόγω της πρώιμης ένταξής τους στην παράνομη αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα να μην αξιοποιούν το προσωπικό τους δυναμικό, ώστε να μπορούν να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες απασχόλησης. Η επαγγελματική ένταξη γίνεται χωρίς προγραμματισμό, με έμφαση στο παρόν και χωρίς επαρκή πληροφόρηση για εναλλακτικές λύσεις.

Ένα σημαντικό στοιχείο που προκύπτει και επαληθεύει την βιβλιογραφική μελέτη, είναι ο *καταλυτικός ρόλος της εκτεταμένης τσιγγάνικης οικογένειας* στην εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία των μελών της. Η τσιγγάνικη οικογένεια με τους στενούς δεσμούς που διατηρεί, επηρεάζει με τις προκαταλήψεις και τις στερεοτυπικές αντιλήψεις της ακόμα και τα νεότερά μέλη της, ώστε να τους δημιουργεί κοινωνικές αγκυλώσεις.

Η στάση της τσιγγάνικης οικογένειας αποτελεί τροχοπέδη στην επαγγελματική και εξελικτική πορεία των μελών της και κυρίως των γυναικών. Ταυτόχρονα, όμως, η απουσία κρατικής παρέμβασης για την αντιμετώπιση της σχολικής διαρροής των τσιγγανοπαίδων ενισχύει και συντηρεί το φαινόμενο του επαγγελματικού και κοινωνικού τους αποκλεισμού. Είναι φανερό ότι από τη στιγμή που το τσιγγανόπαιδο εγκαταλείπει το σχολικό περιβάλλον, κοινωνικοποιείται και εκπαιδεύεται μόνο μέσα στην οικογένειά του και στο ευρύτερο περιβάλλον της ομάδας καταγωγής του. Κατ' επέκταση, περιορίζονται οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές του επιλογές.

Η χαρακτηριστική νοοτροπία της τσιγγάνικης κοινωνίας, υπαγορεύει στα παιδιά να αναλαμβάνουν ενήλικους ρόλους και ευθύνες από μικρή ηλικία, γεγονός που τα οδηγεί στην «θυσία» προσωπικών στόχων για το καλό της οικογένειας. Συχνά παρατηρείται το φαινόμενο, τα παιδιά να εγκαταλείπουν το σχολείο είτε για να φροντίσουν τα μικρότερα αδέρφια τους, τους άρρωστους γονείς τους είτε για να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα. Οι ανάγκες του συνόλου - οικογένεια - τοποθετούνται πάνω από τις ανάγκες του ατόμου και αυτό αποτελεί *αξία*, στην τσιγγάνικη κουλτούρα.

Σημειώνεται ότι οι οποιοσδήποτε παρεμβάσεις γίνονται στο πλαίσιο της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού των τσιγγάνων, θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη ότι η τσιγγάνικη κοινωνία είναι πολύ αυστηρή απέναντι στις γυναίκες και όλα τα ήθη και έθιμά της συνδέονται με την προστασία της ηθικής. Επίσης, ότι ο ρόλος της μητέρας και συζύγου θεωρείται *ιερό καθήκον*. Οι ριζοσπαστικές, λοιπόν, παρεμβάσεις στην εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία των τσιγγάνων γυναικών, αποτυγχάνουν στην επίτευξη των στόχων τους. Αντίθετα, οι παρεμβάσεις που σχεδιάζονται με σεβασμό στον παραδοσιακό ρόλο της τσιγγάνας και υποστηρίζουν την *παράλληλη άσκηση του παραδοσιακού ρόλου της με τον καινούριο επαγγελματικό* μπορούν να οδηγήσουν στον επιθυμητό στόχο – την κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των τσιγγάνων.

Η ομαδική συζήτηση

Στο πλαίσιο της εμπειρικής διερεύνησης του θέματος της παρούσας μελέτης στο επίπεδο του πληθυσμού-στόχου, κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθεί και η διεξαγωγή μίας ομαδικής συζήτησης (focus group) με νεαρούς τσιγγάνους.

Η μεθοδολογία και τα μέσα συλλογής στοιχείων

Στην ομαδική συζήτηση συμμετείχαν οκτώ (8) άτομα, έξι (6) γυναίκες και δύο (2) άντρες. Οι ηλικίες τους είναι από 17 ως 25 χρονών. Από αυτούς πέντε είναι άγαμοι και τρεις παντρεμένοι με παιδιά. Όσον αφορά το μορφωτικό τους επίπεδο, δύο είναι απόφοιτοι Δημοτικού Σχολείου, τρεις Γυμνασίου, δύο Λυκείου και ένας απόφοιτος Μεταδευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η σημερινή τους επαγγελματική κατάσταση, έχει ως εξής: πέντε είναι καταρτιζόμενοι σε επιδοτούμενο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης, ένας εργάζεται στην γραμματειακή υποστήριξη επιδοτούμενων προγραμμάτων και δύο από τους συμμετέχοντες δεν εργάζονται. Οι δύο τελευταίες, πρόσφατα παντρεύτηκαν και ασχολούνται με τα οικιακά.

Η επιλογή των συγκεκριμένων ατόμων για την ομαδική συζήτηση έγινε με τα εξής κριτήρια:

- ❑ **Το μορφωτικό τους επίπεδο:** Εκπροσωπούνται σχεδόν όλες οι βαθμίδες της εκπαίδευσης (απόφοιτοι ΤΕΙ ή Πανεπιστημίου αποτελούν σπάνιες περιπτώσεις στην ομάδα των Τσιγγάνων).
- ❑ **Την επαγγελματική τους κατάσταση:** Υπάρχουν εκπρόσωποι από όλες τις χαρακτηριστικές καταστάσεις (άνεργοι, καταρτιζόμενοι, εργαζόμενοι σε μη παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα και εργαζόμενοι στο παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα).
- ❑ **Την κοινωνική δράση που αναπτύσσουν υπέρ της ομάδας καταγωγής τους:** Οι περισσότεροι συμμετέχουν ή συμμετείχαν σε συλλογικά όργανα των τσιγγάνων ή αναπτύσσουν μεμονωμένα «θετικές» δράσεις.
- ❑ **Τον τόπο διαμονής τους:** Όλοι μένουν στην Αγία Βαρβάρα, όπου δεν υπάρχει γκέτο ή καταυλισμός τσιγγάνων. Οι τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας αποτελούν πανελλαδικά πρότυπο για το υψηλό επίπεδο διαβίωσής τους και τον βαθμό κοινωνικής ένταξης που έχουν επιτύχει. Αν και έχουν εγκαταλείψει τη νομαδική ζωή, εντούτοις μετακινούνται το ίδιο συχνά με τους τσιγγάνους άλλων περιοχών για επαγγελματικούς λόγους. Γι' αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η καταγραφή των διαφορών και ομοιοτήτων τους με τους τσιγγάνους άλλων περιοχών, όσον αφορά την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους πορεία. Καθώς επίσης, η αξιοποίηση της διαφοροποίησής τους και το θετικό πρότυπο που προβάλλουν σε γενικές ή ειδικές παρεμβάσεις οι οποίες αποσκοπούν στην επαγγελματική ένταξη των τσιγγάνων.

Κατά την διάρκειά της συζήτησης ζητήθηκε από τα μέλη της ομάδας να σκεφτούν ο καθένας χωριστά και να καταγράψουν σε μία κόλλα χαρτί την προσωπική τους εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία. Με τη μέθοδο αυτή:

- ❑ Δόθηκε χρόνος στα μέλη να προετοιμαστούν για τη συζήτηση (το περιεχόμενό της).
- ❑ Διευκολύνθηκε η διεξαγωγή της συζήτησης, εφόσον αποφεύχθηκε η αναφορά λεπτομερειών που θα μπορούσαν να αποπροσανατολίσουν την κουβέντα.
- ❑ Δόθηκε έμφαση στους παράγοντες που επηρέασαν την εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία των ατόμων και στους προσωπικούς τους στόχους (θέματα που επιτρέπουν την έκφραση προσωπικών απόψεων).
- ❑ Αποφεύχθηκαν οι συγκρίσεις μεταξύ των μελών της ομάδας, που θα μπορούσαν να επιδράσουν ανασταλτικά στην ενεργό συμμετοχή τους, λόγω των διαφορών στο μορφωτικό επίπεδο και στον τρόπο ζωής.

Η συντονίστρια διευκόλυνε τη συζήτηση θέτοντας τις σωστές ερωτήσεις, συνοψίζοντας ώστε να μην ξεφεύγει η κουβέντα από τους σκοπούς της και ενισχύοντας όλους, ώστε να εκφράζουν την γνώμη τους. Αρκετές φορές, φάνηκε ότι η δυναμική της ομάδας ήταν τέτοια ώστε να επιτρέπει το συντονισμό της συζήτησης από τα ίδια τα μέλη της. Ήταν αξιοσημείωτο το γεγονός ότι τα μέλη της ομάδας παρουσίασαν ωριμότητα στην έκφρασή τους και στην διαχείριση των διαφωνιών τους. Στις περιπτώσεις αυτές, ο ρόλος του συντονευτή / διευκολυντή περιορίστηκε στην παρατήρηση των μελών, στην παρακίνηση όλων να εκφράσουν την άποψή τους και στην κατεύθυνση της συζήτησης, ώστε να τεθούν προς διερεύνηση όλα τα προσχεδιασμένα θέματα.

Τα δεδομένα συγκεντρώθηκαν στις 2/12/99, ύστερα από μια συνάντηση και ομαδική συζήτηση που διήρκεσε δύο ώρες, την οποία συντόνιζε η Κοφινά Σταυρούλα, κοινωνική λειτουργός με εμπειρία στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των Τσιγγάνων, με βάση τους άξονες: οικογενειακή κατάσταση, εκπαίδευση, επαγγελματική πορεία, στόχοι-σχέδια-προσδοκίες, ο ρόλος του επαγγελματικού προσανατολισμού και άλλων υποστηρικτικών υπηρεσιών. Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν με τη μέθοδο αυτή, καταγράφηκαν, αξιολογήθηκαν ποιοτικά, ομαδοποιήθηκαν και παρουσιάζονται στις παρακάτω ενότητες:

- Η εκπαιδευτική τους πορεία
- Η επαγγελματική τους πορεία
- Συμπερασματικά

Η εκπαιδευτική τους πορεία

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων στη συζήτηση είναι το ακόλουθο: Από τα οκτώ μέλη της ομάδας, δύο είναι απόφοιτοι Δημοτικού Σχολείου, τρεις απόφοιτοι Γυμνασίου, δύο απόφοιτοι Λυκείου και ένας απόφοιτος Μεταδευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Από τους δύο απόφοιτους Λυκείου, και οι δύο είναι γυναίκες. Η μία έχει τελειώσει Γενικό Λύκειο και η άλλη Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο με ειδικότητα Βοηθού Προγραμματιστή Η/Υ. Ο απόφοιτος Μεταδευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης έχει πτυχίο ιδιωτικής σχολής σε παραϊατρικό επάγγελμα (Βοηθός Ραδιολόγου – Ακτινολόγου).

Όσον αφορά ειδικές γνώσεις, 2 από τους συμμετέχοντες έχουν πτυχίο Αγγλικής Γλώσσας (LOWER) και 4 έχουν γνώσεις χειρισμού Η/Υ.

Από την ομάδα, επτά άτομα έχουν συμμετάσχει σε επιδοτούμενα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης για τσιγγάνους. Τα αντικείμενα κατάρτισης των προγραμμάτων ήταν: Στελέχη Κέντρων Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων, Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, Κοπτική – Ραπτική, Εκπαίδευση στην Τεχνική του Patchwork.

Στην αρχή της συζήτησης τέθηκε το ερώτημα για τους παράγοντες εκείνους που επηρέασαν και οδήγησαν στην διακοπή ή στην συνέχιση της εκπαίδευσης των συμμετεχόντων. Οι τρεις απόφοιτοι Λυκείου, ανέφεραν πως στην οικογένειά τους, ήταν φυσικό ή δεδομένο ότι θα ολοκλήρωναν την βασική εκπαίδευση. Η στάση των γονιών τους ήταν ενθαρρυντική και τους παρείχαν όλα τα απαραίτητα μέσα για να συνεχίσουν (φροντιστηριακά μαθήματα κ.ά.). Μάλιστα, μία από αυτούς ανέφερε ότι η απόφασή της κάποια στιγμή να εγκαταλείψει το σχολείο για να παντρευτεί προκάλεσε σοβαρές οικογενειακές συγκρούσεις. Οι γονείς της ήταν αντίθετοι στην απόφασή της και έδωσαν «πραγματική μάχη» προκειμένου να αποφοιτήσει από το Λύκειο.

Τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας ανέφεραν διάφορους λόγους, εξαιτίας των οποίων διέκοψαν την φοίτησή τους στην βασική εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, δύο μέλη επεσήμαναν ότι επηρεάστηκαν από φίλους, οι οποίοι είχαν επίσης διακόψει το σχολείο. Ο τρόπος ζωής των φίλων τους, που είχαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο για να κάνουν κοινωνικές σχέσεις και περισσότερα χρήματα, γιατί εργάζονταν στο γυρολογικό εμπόριο, τους επηρέασε καταλυτικά.

Ένα άλλο μέλος ανέφερε ότι αναγκάστηκε να διακόψει το σχολείο λόγω σοβαρών οικογενειακών προβλημάτων (εκείνο το διάστημα, οι γονείς της αντιμετώπιζαν προβλήματα υγείας). Παρόλο που οι γονείς της την ενθάρρυναν να ολοκληρώσει την βασική εκπαίδευση και να σπουδάσει, η ίδια τελικά αποφάσισε να εγκαταλείψει το σχολείο. Όταν τα προβλήματα υγείας των γονιών της ξεπεράστηκαν, εργάζονταν ήδη για περισσότερο από δύο χρόνια, ως γραμματέας σε Κοινοτικά Προγράμματα. Η δουλειά της, της προσέφερε οικονομικές απολαβές και ηθική ανταμοιβή, κατά συνέπεια, δεν θεώρησε ότι υπήρχε λόγος πλέον να επιστρέψει στο σχολείο.

Κάποιο άλλο μέλος εξαναγκάστηκε από τους γονείς του να σταματήσει. Η οικογένειά της είχε πολύ συντηρητικές απόψεις για τη θέση της γυναίκας. Προκειμένου, λοιπόν, να προστατεύσουν την κόρη τους από τις «κακές παρέες», που θα έθεταν σε κίνδυνο την «ηθική» της, αλλά και να βρουν λύση στο πρόβλημα φροντίδας των μικρότερων παιδιών τους, όσο αυτοί εργάζονταν, διέκοψαν την μεγαλύτερη κόρη τους από το σχολείο. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η συγκεκριμένη είναι η μεγαλύτερη σε ηλικία από τα μέλη της ομάδας (25 χρονών).

Αναφέρθηκε επίσης από ένα μέλος της ομάδας, ότι εγκατέλειψε το σχολείο λόγω της αρνητικής στάσης των δασκάλων και των συμμαθητών της. Θεωρεί ότι υπήρξε ο «αποδιοπομπαίος τράγος» της τάξης, γεγονός που επηρέαζε αρνητικά τη σχολική της απόδοση. Πιστεύει ότι το σκούρο δέρμα της και τα έντονα χαρακτηριστικά της εμφάνισής της προδιέθεταν τους δασκάλους και τους συμμαθητές της για την τσιγγάνικη καταγωγή της, οι οποίοι υιοθετούσαν, από την αρχή, μία απόμακρη

στάση. Αξίζει να σημειωθεί, ότι αυτή είναι η μικρότερη σε ηλικία από τα μέλη της ομάδας (17 χρονών).

Οι προσωπικές εμπειρίες των δύο τελευταίων μελών έστρεψαν το επίκεντρο της συζήτησης γύρω από τη στάση της τσιγγάνικης οικογένειας απέναντι στο εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς και το ερώτημα αν το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί ρατσιστικά απέναντι στους Τσιγγάνους.

Οι αντιλήψεις της τσιγγάνικης οικογένειας σε σχέση με την εκπαίδευση μπορούν να τοποθετηθούν πάνω σε έναν άξονα, όπου:

- ◆ Στο ένα άκρο, βρίσκονται οι οικογένειες που πιέζουν τα παιδιά να ολοκληρώσουν την βασική εκπαίδευση - τα παιδιά αυτών των οικογενειών συνεχίζουν το σχολείο.
- ◆ Στην μέση, βρίσκονται οι οικογένειες που έχουν ουδέτερη έως θετική στάση προς την εκπαίδευση - τα παιδιά αυτών των οικογενειών διέκοψαν το σχολείο. Οι οικογένειες αυτές επέτρεψαν στα παιδιά τους να διαλέξουν τι να κάνουν, χωρίς να το διαπραγματευτούν, όμως δεν είχαν να προσφέρουν εναλλακτικές λύσεις κατάρτισης ή απασχόλησης στα παιδιά μετά την διακοπή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Τα παιδιά (μέλη της ομάδας) ανέφεραν ότι το δίλημμα «σχολείο ή δουλειά» δεν τους τέθηκε ποτέ από την οικογένειά τους. Η μόνη προσδοκία των γονιών τους ήταν να έχουν τα ίδια καλύτερο μέλλον από αυτούς, όμως δεν τα πληροφόρησαν για διαφορετικούς τρόπους ή λύσεις ώστε να επιτύχουν αυτό το αποτέλεσμα.
- ◆ Στο άλλο άκρο, βρίσκονται οι οικογένειες που έχουν αρνητική στάση προς την εκπαίδευση - τα παιδιά αυτών των οικογενειών εξαναγκάστηκαν να διακόψουν το σχολείο και κατευθύνθηκαν προς την δημιουργία οικογένειας (από την ομάδα μας μόνο ένα μέλος βίωσε αυτήν την κατάσταση).

Η συζήτηση σχετικά με τον ρόλο της τσιγγάνικης οικογένειας στις εκπαιδευτικές επιλογές του ατόμου διάρκεσε αρκετά. Τα μέλη της ομάδας συμφώνησαν ότι η στάση της οικογένειας παίζει σημαντικό ρόλο στην απόφαση των παιδιών να συνεχίσουν το σχολείο. Πιστεύουν ότι όταν η οικογένεια δεν πιέζει προς αυτήν την κατεύθυνση, επιτρέπει στο φιλικό περιβάλλον του παιδιού να ασκήσει την επιρροή που η ίδια δεν ασκεί, με αποτέλεσμα, την απομάκρυνση του παιδιού από το σχολικό περιβάλλον. Η ομάδα έκρινε ότι *το φιλικό περιβάλλον στην τσιγγάνικη κοινωνία επηρεάζει έντονα τη στάση του ατόμου απέναντι στην μόρφωση*. Τόνισε, μάλιστα, ότι *η απουσία θετικών προτύπων προς μίμηση μέσα σε αυτό κατευθύνει προς συγκεκριμένες επιλογές (εγκατάλειψη εκπαίδευσης και απασχόληση στο παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα του μικροπωλητή)*.

Σε αυτό το σημείο, κάποιο μέλος της ομάδας εισήγαγε το θέμα *κατεύθυνσης των παιδιών και κυρίως των κοριτσιών, προς την δημιουργία οικογένειας σε μικρή ηλικία*. Η ίδια υποστήριξε ότι οι νέες τσιγγάνες πιέζονται να παντρευτούν, γιατί στην τσιγγάνικη κοινωνία μία γυναίκα ανύπαντρη μετά τα 20 της χρόνια θεωρείται «γεροντοκόρη» ή «προβληματική». Ακόμα, πιστεύει ότι ο προσανατολισμός των νέων να δημιουργήσουν οικογένεια, δεν τους επιτρέπει να θέσουν εκπαιδευτικούς στόχους. Τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας συμφώνησαν ότι η νοοτροπία αυτή αποτελεί πραγματικότητα για τους Τσιγγάνους και καλλιεργείται από πολύ μικρή ηλικία στις

νέες γενιές. Επίσης, αναγνώρισαν ότι στην κοινωνία τους η γυναίκα είναι περισσότερο καταπιεσμένη και έχει λιγότερες δυνατότητες επιλογής. Οι γνώμες διχάστηκαν, όμως, όσον αφορά την άποψη ότι η προσωπικότητα του καθενός παίζει σημαντικό ρόλο στο αν θα μπορέσει να αντισταθεί στην πίεση που ασκεί η παράδοση και αν θα καταφέρει να διαφοροποιηθεί.

Η κατάθεση της προσωπικής εμπειρίας ενός από τα μέλη της ομάδας, υπήρξε η αφορμή για έντονη συζήτηση σχετικά με το θέμα της ρατσιστικής αντιμετώπισης των τσιγγάνων μαθητών στο σχολείο. Σύμφωνα με την μαρτυρία του μέλους, η ίδια εγκατέλειψε το σχολείο, λόγω της ρατσιστικής στάσης των δασκάλων και συμμαθητών της. Κατά την άποψή της, η εξωτερική της εμφάνιση προκαλούσε αυτήν τους τη συμπεριφορά. Η πλειοψηφία της ομάδας δέχτηκε ότι υπάρχει ρατσισμός απέναντι στους τσιγγάνους μέσα στο σχολείο και συμφώνησε ότι αυτό επηρεάζει αρνητικά στη σχολική τους απόδοση.

Όλα τα μέλη είχαν να παρουσιάσουν κάποιες παρόμοιες αρνητικές εμπειρίες, όμως υπήρξαν μερικοί οι οποίοι ανέφεραν παραδείγματα «καλών» δασκάλων ή/και συμμαθητών, που τους αντιμετώπισαν χωρίς προκαταλήψεις, αλλά δεν τους προσέφεραν ιδιαίτερη βοήθεια. Μόνον ένα μέλος είχε να θυμηθεί έναν καθηγητή Γυμνασίου, ο οποίος ασχολήθηκε πολύ με την βελτίωση της απόδοσής της στο σχολείο, γιατί αντιλαμβανόταν ότι η οικογένειά της δεν μπορούσε να την βοηθήσει με τα μαθήματα. Για μία ακόμη φορά, το θέμα κατά πόσο αρκεί ο ρατσισμός σαν δικαιολογία εγκατάλειψης του σχολείου προκάλεσε σύγκρουση απόψεων στην ομάδα.

Ορισμένα άτομα, κυρίως εκείνα που συνέχισαν την εκπαίδευσή τους, υποστήριξαν ότι από την προσωπικότητα του καθένα εξαρτάται η επιλογή του για συνέχιση ή διακοπή του σχολείου. Επίσης, ισχυρίστηκαν ότι ένα παιδί που ενδιαφέρεται πραγματικά να συνεχίσει την εκπαίδευσή του, θα βρει τελικά τρόπο να αμυνθεί απέναντι στην προκατάληψη και να επιβληθεί στο αρνητικό σχολικό περιβάλλον, προβάλλοντας τα θετικά στοιχεία του χαρακτήρα του. Ανέφεραν, μάλιστα, προσωπικά τους βιώματα, όπου συμμαθητές τους που ήταν αρχικά διστακτικοί απέναντί τους, γνωρίζοντας ότι είναι τσιγγάνοι, άλλαξαν στάση και έγιναν φιλικοί, όταν γνώρισαν από κοντά τα θετικά στοιχεία της προσωπικότητάς τους.

Τρία από τα μέλη της ομάδας διαφώνησαν με αυτήν την άποψη. Υποστήριξαν ότι αυτό θα μπορούσε να ισχύει για τσιγγάνους που η εξωτερική τους εμφάνιση δεν «προδίδει» την καταγωγή τους. Αντίθετα, στην δική τους περίπτωση, όπου το «σκούρο δέρμα» τους φανερώνει αμέσως την καταγωγή τους, η προκατάληψη ήταν έντονη και δημιούργησε προβλήματα (οι συμμαθητές τους κρατούσαν σε απόσταση, οι δάσκαλοι αδιαφορούσαν). Ακόμα, θεώρησαν ότι οι δικές τους προσπάθειες για να αλλάξουν αυτήν τη στάση των συνανθρώπων τους υπήρξαν μάταιες. Μάλιστα, ανέφεραν ότι τις διακρίσεις δεν τις βίωσαν μόνο μέσα στο σχολείο, αλλά τις βίωσαν και βιώνουν στις καθημερινές συναναστροφές τους με μη τσιγγάνους, στην δουλειά τους, γενικά στην προσωπική, επαγγελματική και κοινωνική τους ζωή.

Τελικά, όλα τα μέλη της ομάδας συμφώνησαν ότι *οι Τσιγγάνοι με σκούρο δέρμα και διακριτά χαρακτηριστικά της καταγωγής τους αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες*

από τους υπόλοιπους στην εκπαιδευτική και επαγγελματική τους πορεία, μα και στις κοινωνικές τους σχέσεις.

Κάποιο μέλος της ομάδας με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ανέφερε ένα παράδειγμα από την σχολή που φοίτησε. Αφηγήθηκε πως ένας Τσιγγάνος συμφοιτητής του που ήταν φανερή η καταγωγή του λόγω των εξωτερικών χαρακτηριστικών του, έγινε ο αποδιοπομπαίος τράγος του τμήματος. Συγκεκριμένα, κανείς δεν τον επέλεγε για παρέα, οι καθηγητές έψαχναν αφορμές για παρατηρήσεις και τελικά, όλοι τον απομόνωσαν. Το μέλος της ομάδας μας, βλέποντας αυτή τη στάση απέναντι στον ομόφυλο του και νοιώθοντας ο ίδιος ευνοημένος από το γεγονός ότι δεν φαίνεται ότι είναι τσιγγάνος, επέλεξε να αποκρύψει από όλους την τσιγγάνικη ταυτότητά του. Το γεγονός ότι δεν φαίνεται ότι είναι τσιγγάνος «εκμεταλλεύεται» για να δημιουργεί σχέσεις με μη τσιγγάνους. Η «τακτική» που ακολουθεί στην προσέγγιση των συνανθρώπων του είναι η εξής: Αρχικά, διερευνά αν έχουν ρατσιστικές αντιλήψεις, στην περίπτωση που καταλάβει ότι είναι ανεκτικοί απέναντι στο διαφορετικό, αποκαλύπτει ότι είναι τσιγγάνος, στην αντίθετη περίπτωση το αποκρύπτει.

Τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, αντέδρασαν έντονα στο άκουσμα των απόψεών του. Θεώρησαν ότι δεν είναι σωστό να κρύβει την καταγωγή του. Πρόσθεσαν ότι είναι πιο ειλικρινές να αντιμετωπίζει τις ρατσιστικές αντιλήψεις και να μην αρνείται αυτό που πραγματικά είναι. Επίσης, πρότειναν να δίνει την ευκαιρία στους άλλους να γνωρίσουν τα θετικά στοιχεία του χαρακτήρα του.

Η έντονη διαφωνία που προέκυψε, ώθησε τη συντονίστρια να υποβάλλει το εξής ερώτημα στην ομάδα: Υπάρχει τελικά κάποια τακτική που οι ίδιοι ακολουθούν στις συναναστροφές τους με τους μη τσιγγάνους; Για παράδειγμα, επιλέγουν να αποκρύψουν την καταγωγή τους ή/και να την αποκαλύψουν συγκεκριμένη στιγμή; Όλοι, εκτός εκείνου που προκάλεσε τη συζήτηση, είπαν ότι δεν ακολουθούν κάποια συγκεκριμένη τακτική. Οποιαδήποτε στιγμή προκύψει το ερώτημα για την καταγωγή τους, το απαντούν ανεξάρτητα από το αν είναι στην αρχή ή όχι μίας γνωριμίας με μη τσιγγάνους. Η αποδοχή τους από τους μη τσιγγάνους και κατά επέκταση, η εξέλιξη της σχέσης, πιστεύουν ότι θα εξαρτηθεί και από την προβολή των θετικών πλευρών της προσωπικότητάς τους.

Όσον αφορά την εκπαιδευτική πορεία των μελών της ομάδας, κανένας δεν ήταν ικανοποιημένος/η από αυτήν. Όλοι υποστήριξαν ότι θα μπορούσαν να έχουν ανέβει σε υψηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες και εξέφρασαν την επιθυμία τους για απόκτηση πτυχίου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Και κατέληξαν ότι, αν και έχουν συνειδητοποιήσει τις ελλείψεις στην μόρφωσή τους, θα πρέπει να «πορευτούν» με αυτές στην επαγγελματική τους ζωή. Κατά συνέπεια, δε στοχεύουν να βελτιώσουν το μορφωτικό τους επίπεδο μέσω της «τυπικής διαδικασίας εκπαίδευσης». Όμως, ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τις προοπτικές απόκτησης ειδικών γνώσεων, που προσφέρουν τα Επιδοτούμενα Προγράμματα Κατάρτισης.

Θεωρούν ότι είναι ευνοημένοι που ζουν στην Αγία Βαρβάρα, γιατί η δημοτική αρχή υποστηρίζει πολλαπλά την αναπτυξιακή πορεία του τοπικού τσιγγάνικου πληθυσμού. Αντιπαραθέτουν την ρατσιστική πολιτική άλλων δήμων, οι οποίοι δεν διεκδικούν αναπτυξιακά προγράμματα για τους τσιγγάνους κατοίκους των περιοχών τους. Όλη η ομάδα συμφώνησε ότι η υλοποίηση προγραμμάτων κατάρτισης για τσιγγάνους

συντελεί στην βελτίωση του μορφωτικού τους επιπέδου, δίνει διέξοδο στην απραξία, βοηθά στο να ανακαλύψουν και αξιοποιήσουν το προσωπικό τους δυναμικό, προσφέρει την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με μία διαφορετική νοοτροπία και συμβάλλει στην βελτίωση του τρόπου ζωής τους. Μέσα από τα προγράμματα αυτά, τα οποία ξεκίνησαν να υλοποιούνται την τελευταία πενταετία, οι τσιγγάνοι που δεν κατάφεραν να ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους έχουν μία *δεύτερη ευκαιρία* να αποκτήσουν προσόντα και να κάνουν κάτι διαφορετικό από αυτό που η πλειοψηφία των τσιγγάνων κάνει (εγκαταλείπει το σχολείο και ακολουθεί το παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα).

Εντούτοις, κάποια από τα μέλη της ομάδας ανέφεραν ότι ο περίγυρός τους αντιλαμβάνεται τη συμμετοχή στα προγράμματα σαν προσωρινή λύση απασχόλησης. Για τον λόγο αυτό, όταν διαπιστώνουν αλλαγές στον τρόπο ζωής των συμμετεχόντων, αντιδρούν και προσπαθούν με διάφορους τρόπους να μειώσουν την αξία της συμμετοχής, καθώς και των προοπτικών που προσφέρει. Κατά συνέπεια, επηρεάζουν αρνητικά (αποθαρρύνουν) αυτούς που είναι διστακτικοί και αμφίθυμοι προς αυτά τα προγράμματα.

Η επαγγελματική τους πορεία

Η επαγγελματική εικόνα των μελών της ομάδας διαμορφώνεται ως εξής: δύο άτομα δεν έχουν καμία επαγγελματική εμπειρία, γιατί πρόσφατα αποφοίτησαν από το Λύκειο και δεν έχουν εργαστεί ακόμη. Ένα άτομο έχει εργαστεί μόνο για ένα μήνα στο γυρολογικό εμπόριο. Πέντε άτομα έχουν εργαστεί ως ιδιωτικοί υπάλληλοι, από αυτούς δύο δουλεύουν σε κατάσταση, δύο στην γραμματειακή υποστήριξη προγραμμάτων κατάρτισης και ένας ως δημοσιογράφος σε εφημερίδα.

Από όλη την ομάδα, μόνο δύο μέλη έχουν μακρόχρονη επαγγελματική εμπειρία. Ο ένας εργάζεται από 14 ετών στο γυρολογικό εμπόριο και ενάμιση χρόνο τώρα εργάζεται ως δημοσιογράφος σε εφημερίδα., ενώ ασκεί παράλληλα το επάγγελμα του γυρολόγου. Η άλλη έχει εργαστεί μέχρι σήμερα στην γραμματειακή υποστήριξη επτά προγραμμάτων για τσιγγάνους.

Όσον αφορά την επαγγελματική ταυτότητα των μελών της οικογένειας των συμμετεχόντων: τέσσερα μέλη ανέφεραν ότι και οι δύο γονείς τους εργάζονται στο γυρολογικό εμπόριο. Δύο μέλη είπαν ότι ο πατέρας είναι ναυτικός και η μητέρα γυρολόγος, ένα μέλος ότι η μητέρα είναι εργάτρια σε βιοτεχνία και ο πατέρας γυρολόγος και τέλος ένα ότι ο πατέρας είναι εργάτης και η μητέρα γυρολόγος. Συμπερασματικά, τουλάχιστον ένα μέλος της οικογένειας των συμμετεχόντων εργάζεται ως γυρολόγος.

Κατά συνέπεια, το επόμενο ερώτημα που εύλογα δημιουργήθηκε είναι: *«Ποια είναι η σχέση του κάθε μέλους της ομάδας με το παραδοσιακό τσιγγάνικο επάγγελμα του πλανόδιου μικροπωλητή;»* Από τη συζήτηση προέκυψε ότι μόνο τρία άτομα από την ομάδα έχουν ασκήσει το επάγγελμα του γυρολόγου. Οι υπόλοιποι ανέφεραν διάφορους λόγους για τους οποίους δεν το άσκησαν ποτέ, όπως ότι δεν τους άρεσε, δεν τέθηκε ποτέ θέμα από τους γονείς τους και δεν χρειάστηκε. Ένα άτομο ανέφερε ότι κάποια στιγμή που δεν είχε καμία ασχολία, η μητέρα του τον πίεσε να δουλέψει ως γυρολόγος, επειδή δεν του άρεσε όμως αυτή η εργασία αντιστάθηκε. Σε μία μόνο

περίπτωση, οι γονείς δεν επέτρεψαν να απασχοληθεί το παιδί τους στο γυρολογικό εμπόριο, γιατί δεν ήθελαν να έχει την ίδια μοίρα με αυτούς.

Τα μέλη της ομάδας πιστεύουν ότι, όταν ξεκινά κάποιος μαζί με συγγενείς ή φίλους «να ασχολείται με το γυρολογικό εμπόριο», το θεωρεί διασκεδαστικό. Όταν, όμως, η απασχόληση γίνεται καθημερινή υποχρέωση, τότε είναι κουραστική, απαιτεί μεγάλη σωματική και πνευματική προσπάθεια, χωρίς αντίστοιχα να προσφέρει οικονομική σταθερότητα ή να εξασφαλίζει καλές συνθήκες εργασίας. Χαρακτηριστικά, αναφέρουν ότι στο επάγγελμα αυτό «δίνεις πολλά και παίρνεις λίγα».

Ταυτόχρονα, μιλούν για την *ρατσιστική αντιμετώπισή τους στην εργασία* και αφηγούνται τις προσωπικές τους εμπειρίες. Συγκεκριμένα, κάποια κοπέλα ανέφερε ότι ο διευθυντής ενός καταστήματος καλλυντικών δεν την προσέλαβε, γιατί θεώρησε ότι μία τσιγγάνα δεν είναι κατάλληλη γι' αυτήν την θέση. Επίσης, όσοι έχουν εργαστεί ή εργάζονται στο γυρολογικό εμπόριο, τονίζουν ότι βιώνουν καθημερινά τις προκαταλήψεις.

Ακόμα, τρία από τα μέλη της ομάδας ισχυρίστηκαν ότι βίωσαν την *εκμετάλλευση της τσιγγάνικης ταυτότητάς τους ως μία άλλη μορφή ρατσιστικής αντιμετώπισης*. Αναφέρθηκαν σε εργοδότες που τους προτίμησαν επειδή ήταν τσιγγάνοι και προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν αυτήν τους την ιδιότητα για προσωπικό τους συμφέρον. Για παράδειγμα, ένα μέλος αφηγήθηκε πως, μετά την ολοκλήρωση επιδοτούμενου προγράμματος κατάρτισης στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, της έγινε πρόταση να εργαστεί σε ραδιοφωνικό σταθμό. Όμως, όταν έκριναν ότι το τσιγγάνικο πρόβλημα δεν «πουλούσε πια», διέκοψαν την συνεργασία μαζί της. Κάποιος άλλος, καταρτιζόμενος στο ίδιο πρόγραμμα, είτε ότι συνεργάστηκε με ένα ΚΕΚ στην έκδοση τσιγγάνικης εφημερίδας. Αυτόν τον περιόρισαν στην απλή αρθρογραφία θεμάτων που συχνά του επέβαλλαν και παρέμβαιναν σημαντικά στο περιεχόμενο των κειμένων του. Ο ίδιος πιστεύει ότι απλά τον προσέλαβαν, γιατί δεν μπορούσαν να έχουν τσιγγάνικη εφημερίδα, όπως προέβλεπε το πρόγραμμα, χωρίς τσιγγάνους εργαζόμενους σε αυτή.

Όσον αφορά την επαγγελματική πορεία των συμμετεχόντων, όλοι δήλωσαν ότι είναι ικανοποιημένοι από όσα έχουν καταφέρει, γιατί συνειδητοποιούν ότι η ελλιπής εκπαίδευση δημιουργεί πρόβλημα στην επαγγελματική αποκατάσταση. Οι πέντε που εγκατέλειψαν νωρίς το σχολείο θεώρησαν ότι τα επιδοτούμενα προγράμματα κατάρτισης τους άνοιξαν νέους επαγγελματικούς ορίζοντες και επιθυμούν την επαγγελματική αποκατάσταση μέσα από αυτά. Οι τρεις που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευση δεν προσδοκούν μέσα από τα προγράμματα να αποκατασταθούν επαγγελματικά, όμως αξιοποιούν αυτές τις γνώσεις στην παρούσα περίοδο που είναι άνεργοι για να απασχοληθούν περιστασιακά.

Ο στόχος όλων για το μέλλον είναι κοινός, δηλαδή η ανεύρεση μίας σταθερής εργασίας, με ικανοποιητικό εισόδημα, καλές συνθήκες και ενδιαφέρον αντικείμενο. Προβληματίζονται, όμως, κυρίως οι γυναίκες, για το αν θα καταφέρουν να *συνδυάσουν μία σταθερή εργασία με την δημιουργία δικής τους οικογένειας*. Θεωρούν ότι στην προσπάθεια να συνδυάσουν αυτά τα δύο, αναγκαστικά θα παραμελήσουν κάποιο από τα δύο. Επίσης, ανησυχούν για το αν οι σύντροφοί τους ή η οικογένειά

τους θα μπορέσουν να κατανοήσουν και να στηρίξουν την ανάγκη τους να εργαστούν.

Μια άλλη δυσκολία που αναγνωρίζουν είναι η τσιγγάνικη νοοτροπία για την εργασία. Συγκεκριμένα, έχουν μάθει να εργάζονται ανεξάρτητα (χωρίς σταθερό ωράριο ή την ανάγκη να λογοδοτούν σε κάποιο αφεντικό). Η στάση αυτή απέναντι στην εργασία πιστεύουν ότι θα τους δυσκολέψει στην προσαρμογή σε συνθήκες σταθερής απασχόλησης, όσο και στις σχέσεις με συγγενείς και φίλους, που δεν μπορούν να καταλάβουν και θα αντιδράσουν στην επιλογή τους αυτή. Κάποιος είπε χαρακτηριστικά για τους φίλους και συγγενείς που δημιουργούν προβλήματα σε αυτήν την πορεία ότι «απωθούν αυτά που κατά βάθος και οι ίδιοι θα ήθελαν».

Οι προτάσεις που κατέθεσε η ομάδα για την διευκόλυνση της εκπαιδευτικής και επαγγελματικής πορείας των τσιγγάνων είναι: α) αλλαγή στη νοοτροπία των Τσιγγάνων, β) καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στην εκπαίδευση από την οικογένεια και γ) αλλαγή προτύπων και αξιακού συστήματος. Όσον αφορά τις κρατικές παρεμβάσεις, εύχονται να συνεχιστεί η υλοποίηση προγραμμάτων κατάρτισης και εξειδίκευσης και να αυξηθεί η ποικιλία αντικειμένων κατάρτισης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Η εξαγωγή γενικών συμπερασμάτων υπήρξε ανάγκη και της ίδιας της ομάδας. Αρκετές φορές, περιγράφοντας τις προσωπικές τους εμπειρίες, τα μέλη επεδίωκαν να επαληθεύσουν την «γενική» αξία τους. Για παράδειγμα, ήθελαν να επιβεβαιώσουν αν μία γενική παρατήρηση που εξέφρασαν ίσχυε για την πλειοψηφία των τσιγγάνων ή αποτελούσε ένα μεμονωμένο περιστατικό. Σε αυτήν την διαδικασία σύνθεσης συμπερασμάτων ωθούσε την ομάδα ένα μέλος της, που εργάζεται ως δημοσιογράφος. Η συμμετοχή του στη συζήτηση υπήρξε καταλυτική. Με δημοσιογραφική «μαεστρία» έθετε ερωτήματα, διευκρίνιζε ασάφειες, κατεύθυνε την ομάδα στο να καταλήξει σε κάποιο συμπέρασμα γύρω από το θέμα, συντόνιζε τη συζήτηση, παρενέβαινε στον χειρισμό μίας διαφωνίας.

Με βάση τα παραπάνω, πιστεύουμε ότι τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε αυτή η ομάδα αντιπροσωπεύουν την πραγματική κατάσταση των τσιγγάνων, όσον αφορά την εκπαίδευση και την απασχόληση. Επίσης, επαληθεύουν τα ευρήματα που προκύπτουν από την υπόλοιπη έρευνα σχετικά με το θέμα της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των Τσιγγάνων.

Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των τσιγγανοπαιδών. Η τσιγγάνικη οικογένεια κατευθύνει τους νέους, κυρίως τις νέες, στην δημιουργία οικογένειας από μικρή ηλικία. Κάτι τέτοιο συνεπάγεται την πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου και τον περιορισμό των επαγγελματικών επιλογών των νέων. Επίσης, η επιρροή του κοινωνικού περιβάλλοντος, που παρεμβαίνει στο σημείο που η οικογένεια χαλαρώνει, καθώς και η χαμηλή τοποθέτηση της μόρφωσης στο τσιγγάνικο αξιακό σύστημα, που στερεί την τσιγγάνικη κοινωνία από θετικά πρότυπα τσιγγάνων με εκπαιδευτικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες, επιβάλλει τελικά την εξής, μοναδική επιλογή: πρόωμη ένταξη στην αγορά εργασίας, χωρίς τυπικά προσόντα.

Υπάρχουν βέβαια και οικογένειες με διαφορετικές αντιλήψεις, που κατευθύνουν τα παιδιά τους στην ολοκλήρωση της εκπαίδευσης. Όπως, όμως, φάνηκε σε αυτή την ομάδα, τα άτομα αυτά δέχονται από την μία πλευρά την δυσπιστία της ομάδας καταγωγής τους και από την άλλη την προκατάληψη της κυρίαρχης ομάδας. Χαρακτηριστικό ήταν το παράδειγμα ενός από τα μέλη της ομάδας, που νοιώθει εγκλωβισμένο ανάμεσα σε δύο κόσμους, το οποίο επέλεξε ως τρόπο επιβίωσης σε ένα ρατσιστικό περιβάλλον να αποκρύπτει την τσιγγάνικη ταυτότητά του.

Κατά συνέπεια, αποδεικνύεται ότι *ο ρατσισμός και η προκατάληψη γεννούν έναν κύκλο με αμφίδρομες αρνητικές αλληλεπιδράσεις*. Η κυρίαρχη ομάδα λειτουργεί ρατσιστικά και η διαφορετική ομάδα αμύνεται συσπειρώνοντας τα μέλη της γύρω από ένα κλειστό τρόπο ζωής. Ακόμα, η τελευταία δυσπιστεί απέναντι σε δικούς της ανθρώπους, που επιδιώκουν καταξίωση μέσα σε μία κοινωνία η οποία τους απορρίπτει.

Ο κοινωνικός ρατσισμός δείχνει το σκληρό του πρόσωπο, πρώτα από όλα στο σχολείο. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο ένα μέλος της ομάδας ανέφερε ότι δέχτηκε την βοήθεια ενός εκπαιδευτικού, ο οποίος έσκυψε πάνω στα προβλήματά του. Τα υπόλοιπα μέλη, που εγκατέλειψαν το σχολείο, δεν αναφέρουν καμία προσπάθεια επανένταξής τους σε αυτό. *Το εκπαιδευτικό σύστημα, λοιπόν, είναι πραγματικά αφιλόξενο απέναντι στο διαφορετικό*. Εάν κάποια παιδιά καταφέρνουν να προσαρμοστούν στους κόλπους του, το οφείλουν καθαρά στην προσωπική τους επίπονη προσπάθεια. Αυτή η συνεχής άμυνα, η οποία καταλήγει να γίνεται τρόπος ζωής, διαφαίνεται και στις προτάσεις της ομάδας. Αν και οι αρνητικές εμπειρίες των μελών της ομάδας από τον τρόπο λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος είναι αξιοσημείωτες, τα μέλη προτείνουν **μόνο** να αλλάξουν οι ίδιοι τη στάση τους απέναντί του και όχι να γίνει αυτό πιο φιλικό στην διαφορετικότητά τους.

Ο ρατσισμός αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα και στην επαγγελματική ένταξη των τσιγγάνων. Τους αποκλείει από επαγγελματικούς χώρους που θα μπορούσαν να ανταποκριθούν ή τους τοποθετεί στην θέση αντικειμένου εκμετάλλευσης. Οι ίδιοι αναγνωρίζουν την δική τους αδυναμία να προσαρμοστούν σε συνθήκες σταθερής απασχόλησης. Η εργασία χωρίς ωράριο και εργοδότη είναι για αυτούς *στάση ζωής*, αποτελεί ουσιαστικό κομμάτι της «κοσμοθεωρίας» τους.

Τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης εμφανίζονται σαν ένα από τα σημαντικότερα θέματα της συζήτησης. Είναι γεγονός ότι τα επιδοτούμενα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης προσφέρουν πολλά στη συγκεκριμένη ομάδα, όχι όμως με την έννοια που σχεδιάζονται, δηλαδή την επαγγελματική αποκατάσταση των τσιγγάνων. Συγκεκριμένα, δίνουν την ευκαιρία στα άτομα της ομάδας στόχου να έρθουν σε επαφή με μία άλλη κουλτούρα, αποτελούν διέξοδο στην απραξία και παρέχουν κάποια μορφή επαγγελματικού προσανατολισμού (π.χ. δίνουν ευκαιρίες για ανακάλυψη και αξιοποίηση ικανοτήτων και δεξιοτήτων).

Οι τσιγγάνοι, δηλαδή, αντιμετωπίζουν τα προγράμματα αυτά περισσότερο ως *πυροσβεστικές λύσεις*, παρά ως πραγματικές δυνατότητες για να χαράξουν διαφορετική επαγγελματική πορεία. Στις μεμονωμένες εκείνες περιπτώσεις, που η κατάρτιση συμπίπτει με τις προσωπικές δεξιότητες και τα ενδιαφέροντα των

συμμετεχόντων, εκπληρώνεται και ο βασικός στόχος των προγραμμάτων, δηλαδή η επαγγελματική ένταξη των τσιγγάνων.

Συμπερασματικά, η συμμετοχή των Τσιγγάνων στα προγράμματα δεν αποτελεί δείκτη επιτυχίας των προγραμμάτων. Αυτό θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη από αυτούς που σχεδιάζουν και αξιολογούν τα προγράμματα. Κανένα πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης δεν μπορεί να είναι επιτυχημένο, αν δε συμμετέχουν στο σχεδιασμό του άτομα από την ομάδα που στοχεύει να βοηθήσει.

Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και στις συνεντεύξεις με εκπροσώπους των φορέων. Συγκεκριμένα, η πλειονότητα των εκπροσώπων των φορέων αναφέρθηκε στην «δυσκαμψία» των προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης να «ικανοποιήσουν» τις πραγματικές ανάγκες των τσιγγάνων. Από τη στιγμή που οι ίδιοι οι τσιγγάνοι αποκλείονται από κέντρα λήψης αποφάσεων σχετικά με την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους προετοιμασία και ένταξη είναι λογικό ότι τέτοιες παρεμβάσεις θα εκπληρώνουν μόνο τους επιμέρους στόχους τους και όχι τον βασικό σκοπό.

Για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, τα τελευταία χρόνια, τα συλλογικά όργανα των τσιγγάνων προσπαθούν να συμμετέχουν σε κέντρα λήψης αποφάσεων σχετικά με εκπαιδευτικές και επαγγελματικές παρεμβάσεις, μα είναι απαραίτητο να βρουν περισσότερους υποστηρικτές.

Γ. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Από την μελέτη στο σύνολό της (βιβλιογραφική έρευνα, συνεντεύξεις με εκπροσώπους των φορέων, μελέτες περιπτώσεων και ομαδική συζήτηση) προέκυψε ότι οι περισσότεροι νέοι της τσιγγάνικης κοινότητας, αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες στην κοινωνική και επαγγελματική τους ένταξη, οι οποίες οφείλονται τόσο στην κουλτούρα τους, όσο και στην ύπαρξη διακρίσεων και προκαταλήψεων από την κοινωνία των τσιγγάνων για τους μη τσιγγάνους και το αντίστροφο.

Στην πλειοψηφία τους τα νέα άτομα της τσιγγάνικης κοινότητας:

- Είναι κοινωνικά απομονωμένα και αποκλεισμένα από την απορρόφηση κοινωνικών και δημόσιων αγαθών.
- Ζουν σε οικισμούς ή καταυλισμούς και το βιοτικό τους επίπεδο είναι υψηλό, μέτριο και χαμηλό ανάλογα με τον τρόπο ζωής τους (π.χ. εγκατεστημένοι, ημι-εγκατεστημένοι ή νομάδες).
- Παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά λειτουργικού αναλφαβητισμού και ελλιπούς γνώσης της Ελληνικής γλώσσας.
- Έχουν έλλειψη βασικών επαγγελματικών προσόντων, αλλά και δεξιοτήτων αναζήτησης εργασίας, ακόμα και βοήθειας από τους αρμόδιους φορείς των κοινωνικών υπηρεσιών, γεγονός που οφείλεται στην ανεπαρκή τους ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα.
- Εντάσσονται στην αγορά εργασίας σε μικρή ηλικία (μετά το δημοτικό), με αποτέλεσμα να μην έχουν επαγγελματικά προσόντα (εκπαίδευση/κατάρτιση, εμπειρία).
- Παρουσιάζουν έλλειψη εκπαιδευτικής και επαγγελματικής πληροφόρησης, αλλά και προετοιμασίας, γεγονός που οφείλεται στην προκατάληψη που έχει η δική τους κλειστή κοινωνία. Η εκπαίδευση και η επιλογή του επαγγέλματος, σύμφωνα με το δικό τους αξιακό σύστημα, αφορά μόνο την οικογένεια, με αποτέλεσμα οι νέοι Τσιγγάνοι να επιλέγουν αναγκαστικά συγκεκριμένες εργασίες, ίσως και υποδεέστερες των προσόντων τους.
- Απασχολούνται κυρίως στο γυρολογικό εμπόριο, στα καλλιτεχνικά επαγγέλματα και στις εποχιακές αγροτικές εργασίες.
- Συχνά δείχνουν μία δικαιολογημένη καχυποψία απέναντι στους κρατικούς φορείς και μία διάθεση παραίτησης στο να διεκδικούν τα δικαιώματά τους.
- Αντιμετωπίζουν τις διακρίσεις και τις προκαταλήψεις των εργοδοτών, γεγονός που δυσχεραίνει την ένταξή τους στην αγορά εργασίας.

Η επαγγελματική απασχόληση των τσιγγάνων παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- αυτοαπασχόληση
- ελεύθερο ωράριο
- μετακίνηση
- άσκηση επαγγελμάτων που δεν προϋποθέτουν απαραίτητα μόρφωση και επαγγελματική κατάρτιση

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι νέοι τσιγγάνοι στην επαγγελματική τους προετοιμασία και ένταξη είναι τα εξής:

- ♦ **Περιορισμοί που θέτει το κλειστό σύστημα της κοινωνικής τους συγκρότησης**, αφού σε ηλικία 14 - 17 ετών έχουν ήδη αποκτήσει οικογένεια και έχουν αναλάβει ενήλικους ρόλους. Η συμπεριφορά αυτή, η οποία αποδίδεται στην ανάγκη να διατηρήσουν την κοινωνική τους συνοχή, έχει ως συνέπεια **να μην ολοκληρώνουν ούτε τη βασική εκπαίδευση.**
- ♦ **Αναλφαβητισμός:** Οι Τσιγγάνοι στην συντριπτική τους πλειοψηφία είναι οργανικά ή λειτουργικά αναλφάβητοι και δεν διαθέτουν επαγγελματικά προσόντα. Το σχολείο αντιπροσωπεύει ένα θεσμό ξένο προς τη τσιγγάνικη κουλτούρα, σύμφωνα με την οποία η οικογένεια είναι αυτή που εκπαιδεύει τα παιδιά.
- ♦ **Περιορισμός των επαγγελματικών τους επιλογών:** Η αναγκαιότητα για συμβατότητα του επαγγέλματος τους με την πολιτιστική τους ταυτότητα και την κοινωνική τους δομή, περιορίζουν τις επιλογές τους σε συγκεκριμένα μόνο επαγγέλματα, όπως εποχιακές αγροτικές εργασίες, καλλιτεχνικά επαγγέλματα, πλανόδιο εμπόριο.
- ♦ **Ύπαρξη διαφορών σε επίπεδο αξιών**, όπως οι αντιλήψεις των τσιγγάνων για την παιδική εργασία, τον χρόνο και το χρήμα. Η συμμετοχή των παιδιών στις επαγγελματικές δραστηριότητες της οικογένειας, εκτός από οικονομική συνεισφορά, αποτελεί μέσο κοινωνικοποίησης στις αξίες και την κουλτούρα τους. Βασικά κριτήρια για την επιλογή του επαγγέλματος αποτελούν η μη δέσμευση από τον χρόνο και τον τόπο της εργασίας, η έλλειψη μονιμότητας και η δυνατότητα οικογενειακής συμμετοχής, η προσαρμοστικότητα της φύσης της εργασίας ανάλογα με την εποχή του χρόνου και τη ζήτηση στην αγορά εργασίας και η ευκολία μετακίνησης.
- ♦ **Περιορισμένη δυνατότητα επικοινωνίας με το ευρύτερο περιβάλλον** εξαιτίας άγνοιας ή ελλιπούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας. Αυτό συνεπάγεται **την ελλιπή ενημέρωση** για τις συνθήκες στην αγορά εργασίας και την ύπαρξη διαθέσιμων θέσεων.
- ♦ **Χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, υποβαθμισμένες συνθήκες διαβίωσης (στέγαση - υγιεινή), φτώχεια.** Οι τσιγγάνοι υφίστανται τις συνέπειες της κοινωνικής ανισότητας που πλήττει τα χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα.
- ♦ **Ύπαρξη διακρίσεων:** Οι προκαταλήψεις σε βάρος των τσιγγάνων λειτουργούν με τη μορφή «φαύλου κύκλου». Οι αρχικές διακρίσεις οδηγούν σε αποκλεισμό και αυτός με τη σειρά του παράγει συμπεριφορές που δίνουν αφορμή για διακρίσεις.

- ♦ **Επιφυλακτικότητα, φόβος και δυσπιστία για το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα και τις δομές του**, τα οποία προέρχονται από την μακρόχρονη απόρριψη που υφίσταται αυτή η ομάδα από την υπόλοιπη κοινωνία. Ταυτόχρονα, αυτά αποτελούν τους αμυντικούς μηχανισμούς που ανέπτυξαν στην προσπάθεια κοινωνικής και πολιτιστικής επιβίωσής τους.
- ♦ **Ανεπάρκεια και αναποτελεσματικότητα των μέτρων που λαμβάνει η πολιτεία για την ισότιμη ένταξη των τσιγγάνων στην ελληνική κοινωνία.** Τα μέτρα αυτά είναι άλλοτε ενέργειες αφομοίωσης ή φιλανθρωπίας και άλλοτε αποσπασματικές ενέργειες που λόγω της ασυνέχειάς τους εντείνουν και αναπαράγουν την κοινωνική διάκριση.

Δ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η επίλυση των πολύπλευρων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Τσιγγάνοι απαιτεί την ύπαρξη πολιτικού σχεδιασμού με σαφείς βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους και μέτρα για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, τη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου, την άρση των προκαταλήψεων σε βάρος των Τσιγγάνων και την ψυχοκοινωνική υποστήριξη ώστε να αναλάβουν οι ίδιοι πρωτοβουλίες στα θέματα που τους αφορούν.

Ειδικότερα σε ότι αφορά τη βελτίωση και ανάπτυξη δράσεων για επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη στην αγορά εργασίας φαίνεται να είναι αναγκαίο/α:

- Τα προγράμματα κατάρτισης για Τσιγγάνους, πρώτον, να λαμβάνουν υπόψη τις σύγχρονες ανάγκες της αγοράς εργασίας χωρίς προσκόλληση στα στερεότυπα. Δηλαδή, το αντικείμενο κατάρτισης να έχει επιλεγεί σε σχέση με τη ζήτηση στην αγορά εργασίας και να δίνεται έμφαση στην πρακτική άσκηση. Δεύτερον, να υπάρχει διασύνδεση με εργοδότες και επιχειρήσεις και τρίτον, εξασφάλιση εργασίας στους τομείς κατάρτισης.
- Η πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των εργοδοτών, πρωταρχικά σε τοπικό επίπεδο, με παράλληλη παροχή κινήτρων, ενέργεια που προϋποθέτει κατάλληλη προετοιμασία και συστηματική προσπάθεια. Τα προγράμματα κατάρτισης αποτελούν μια ευκαιρία προσέγγισης της τοπικής αγοράς εργασίας στα πλαίσια σύνδεσης της θεωρίας με την πρακτική άσκηση.
- Η ενεργητικότερη συμμετοχή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην αντιμετώπιση των προβλημάτων απασχόλησης των Τσιγγάνων. Η ένταξη θα ξεκινήσει από τις τοπικές κοινωνίες με ενέργειες που θα εντάσσονται σε ένα γενικότερο σχέδιο δράσης, με κοινό ιδεολογικό υπόβαθρο και φιλοσοφία, στη βάση των ιδιαίτερων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούν σε κάθε περιοχή και τις ιδιαίτερες ανάγκες των Τσιγγάνων. Η Τ.Α. μπορεί να συμβάλλει στην αποδοχή της διαφορετικότητας των Τσιγγάνων, στην ενδυνάμωση της επικοινωνίας και συνεργασίας Τσιγγάνων και μη Τσιγγάνων πολιτών, στην διαμόρφωση ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση και απασχόληση, στην κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη των περιοχών.
- Η δημιουργία κέντρων υποστήριξης και πληροφόρησης Τσιγγάνων σε όλες τις περιοχές που υπάρχει Τσιγγάνικος πληθυσμός, όπου θα μπορούν να ενημερώνονται, εκτός των άλλων, για θέματα εργασιακά, εκπαίδευσης και κατάρτισης. Θα πρέπει να γίνει σαφές ότι η ύπαρξη τέτοιων δομών δεν αποτελεί μέτρο θετικής διάκρισης υπέρ μιας μερίδας πολιτών, αλλά κοινωνική αναγκαιότητα, ώστε να πάρουν τα εφόδια που χρειάζονται για να ανταποκριθούν με όρους ισότητας στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας.
- Η προβολή της κουλτούρας των Τσιγγάνων, για να αναδειχθούν τα θετικά τους στοιχεία, με έμφαση στα κοινά σημεία Τσιγγάνων και μη Τσιγγάνων, ώστε να δημιουργηθούν συνθήκες επικοινωνίας με την ευρύτερη κοινωνία.

- Η προσπάθεια να παραμείνουν στο σχολείο και να ολοκληρώσουν τουλάχιστον την υποχρεωτική εκπαίδευση. Η εκπαίδευση, η επιμόρφωση και η επαγγελματική κατάρτιση αποτελούν σημεία κλειδιά στην διαδικασία της επαγγελματικής ένταξης.
- Η προσπάθεια αλλαγής της νοοτροπίας όσον αφορά τη δυνατότητα άσκησης και άλλων επαγγελμάτων πέραν των παραδοσιακών ή μετεξέλιξης και εκσυγχρονισμού των παραδοσιακών επαγγελμάτων, ώστε να γίνουν λειτουργικά στις παρούσες οικονομικο-παραγωγικές συνθήκες.
- Η κατασκευή ειδικού (πληροφοριακού, ψυχοτεχνικού) υλικού, για χρήση, στα πλαίσια εφαρμογής Επαγγελματικού Προσανατολισμού στα άτομα της ομάδας στόχου. Αυτό θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα φυσιολογικά χαρακτηριστικά της ομάδας (όπως αυτά παρουσιάστηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας μελέτης), σε συνάρτηση με τις δυσκολίες και τα εμπόδια που αντιμετωπίζει η ομάδα στην επαγγελματική της προετοιμασία και ένταξη. Είναι σαφές ότι η προσέγγιση της ομάδας αυτής δεν μπορεί να γίνει με τους όρους και τις διαδικασίες που ακολουθούνται στην περίπτωση του γενικού πληθυσμού, γιατί η συγκεκριμένη ομάδα αντιμετωπίζει ιδιαίτερα προβλήματα, που διαμορφώνονται λόγω της πολιτιστικής της διαφοροποίησης και του μακρόχρονου στιγματισμού της.

Τέλος, ολοκληρώνοντας αυτήν την αναφορά σε μέτρα/ενέργειες, που μπορούν να βοηθήσουν την επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των Τσιγγάνων, πρέπει να επισημάνουμε κάποια **ιδιαίτερα σημεία συμβουλευτικής παρέμβασης. Αυτά τα σημεία προκύπτουν από τις ιδιαιτερότητες της ομάδας και χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη στη διαδικασία του Επαγγελματικού Προσανατολισμού.** Πιο συγκεκριμένα:

Πρώτον, για να είναι αποτελεσματική μία παρέμβαση, θα πρέπει στο σχεδιασμό της να συμπεριλαμβάνεται **η προσέγγιση της οικογένειας**. Η τσιγγάνικη οικογένεια ασκεί καταλυτικό ρόλο στις αποφάσεις των νεαρών μελών της, ιδιαίτερα όσον αφορά τις επαγγελματικές τους επιλογές, τις οποίες κατά κανόνα προκαθορίζει. Θα ήταν λοιπόν λάθος να αγνοηθεί η δυναμική της οικογένειας στο σχεδιασμό ενός ατομικού σχεδίου επαγγελματικής ανάπτυξης.

Δεύτερον, η πρόωμη εξάσκηση σε επαγγελματική απασχόληση των νεαρών Τσιγγάνων, τους εφοδιάζει με δεξιότητες οι οποίες δεν θα πρέπει να αγνοούνται, αλλά να χρησιμοποιούνται ως βάση για περαιτέρω καλλιέργεια στα πλαίσια ενός σχεδίου προσωπικής ανάπτυξης. Δεδομένου μάλιστα ότι οι Τσιγγάνοι εγκαταλείπουν νωρίς την εκπαίδευση (σε ηλικία που τα υπόλοιπα παιδιά καλούνται να αποφασίσουν για την επαγγελματική κατεύθυνση που θα ακολουθήσουν, τα Τσιγγανόπαιδα έχουν ήδη αναλάβει ρόλους ενηλίκων), **οι όποιες παρεμβάσεις θα πρέπει να ξεκινούν από το δημοτικό.**

Τρίτον, οι επαγγελματικές επιλογές των Τσιγγάνων ενέχουν έντονα **το στοιχείο της συλλογικότητας** στα πλαίσια της φυλής. Η οικογενειακή και επαγγελματική ζωή είναι άμεσα συνυφασμένες και σε πολλές περιπτώσεις αδιαφοροποίητες. Το στοιχείο αυτό θα πρέπει να αξιοποιηθεί στη διαδικασία επαγγελματικής επιλογής, για

παράδειγμα, προσανατολισμός προς επαγγέλματα που ασκούνται σε συνεταιριστικό πλαίσιο.

Τέταρτον, οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις προς τη συγκεκριμένη ομάδα **δεν θα πρέπει να επιβάλλουν τα κριτήρια και τον κώδικα αξιών της πλειονότητας** αγνοώντας τις επιταγές του δικού τους «αξιακού» συστήματος, αλλά να θέτουν νέες διαστάσεις που θα "ανοίξουν" τον ορίζοντα των επιλογών τους.

Ολοκληρώνοντας τον προβληματισμό μας για το θέμα της παρούσας μελέτης, είναι σημαντικό να αναφερθούμε σε ένα ακόμη σημείο, που μπορεί να αποτελέσει βασικό άξονα των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών παρεμβάσεων οι οποίες σχεδιάζονται για τους τσιγγάνους. Συγκεκριμένα, εφόσον η εκπαιδευτική και επαγγελματική τους πορεία σημαδεύεται από την εγκατάλειψη της βασικής εκπαίδευσης, την πρόωπη ένταξη στην αγορά εργασίας, την λειτουργία της τσιγγάνικης οικογένειας ως μοναδικού φορέα κοινωνικοποίησης και επαγγελματικού προσανατολισμού, μόνη πρόληψη του φαινομένου μπορεί να αποτελέσει ο σχεδιασμός και η εφαρμογή παρεμβάσεων από την παιδική ακόμη ηλικία.

Τέτοιες παρεμβάσεις μπορεί να είναι:

- Η εφαρμογή μεθόδων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.
- Η προετοιμασία μαθητών που εγκαταλείπουν το σχολείο για επανένταξη σε αυτό.
- Η πραγματοποίηση ομάδων γονέων (συνεργασία εκπαιδευτικών / συμβούλων επαγγελματικού προσανατολισμού με γονείς).
- Η εφαρμογή προγραμμάτων δημιουργικής απασχόλησης.
- Η ευαισθητοποίηση της εκπαιδευτικής κοινότητας απέναντι στην πολιτισμική διαφορά με στόχο την αλλαγή στερεοτύπων και προκαταλήψεων.
- Η λειτουργία Κοινωνικών Υπηρεσιών μέσα στα σχολεία.
- Η εφαρμογή Επαγγελματικού Προσανατολισμού στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου.
- Η βελτίωση της εφαρμογής του θεσμού του ΣΕΠ.
- Η συμμετοχή Τσιγγάνων στο σχεδιασμό προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- 📖 Αζίζι-Καλατζή, Αναστασία, Ζώνιου-Σιδέρη, Αθηνά και Βλάχου Αναστασία (1996) Προκαταλήψεις και Στερεότυπα, Δημιουργία και Αντιμετώπιση, Αθήνα, Εκδόσεις ΓΓΛΕ.
- 📖 Βασιλειάδου, Μαρία (1995) «Προκαταλήψεις και Στερεότυπα», Καθημερινή, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Βασιλειάδου, Μαρία και Παυλή-Κορρέ, Μαρία (1996) Η Εκπαίδευση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα, Αθήνα, Εκδόσεις ΓΓΛΕ.
- 📖 Γεωργίου, Γ. (1995) «Η Ρομανί Γλώσσα», Καθημερινή, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Γεωργίου, Γ. (1995) «Έλληνες και όχι Μειονότητα», Καθημερινή, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Γκότοβος, Αθανάσιος (1996) Ρατσισμός, Κοινωνικές, Ψυχολογικές και Παιδαγωγικές Όψεις μιας Ιδεολογίας και μιας Πρακτικής, Αθήνα, Εκδόσεις ΓΓΛΕ.
- 📖 Διεθνές Συμπόσιο (1996) Εκπαίδευση Τσιγγάνων: Ανάπτυξη διδακτικού υλικού, Αθήνα, Εκδόσεις ΓΓΛΕ.
- 📖 Dikaiou, M. (1990) Illiteracy and Tsigani Minority Children in Northern Greece: an Exploration of Parents' and Children's Views, International Migration, No.1, pp 47-9.
- 📖 Έξαρχος, Γ. (1994) «Ρομ, θα πει Άνθρωπος», Ελευθεροτυπία, 26 Απριλίου.
- 📖 Ζανού Ταϊκόν, Ρόζα (1984) «Ο κύκλος των Παραδόσεων», Courier, Ουνέσκο, τεύχος Δεκεμβρίου.
- 📖 INTERFACE (1994) Gypsies and Travellers: Information file, The Current Situation, 13.
- 📖 Καβουνίδη, Τζένη (1996) Τα Χαρακτηριστικά του Κοινωνικού Αποκλεισμού, Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια Θέματα και Προσδιορισμός Προτεραιοτήτων Πολιτικής, Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινοτικό ταμείο. Τόμος Α, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- 📖 Καραθανάση, Ευθυμία (1996) Το Κατοικείν των Τσιγγάνων στην Ελλάδα: Η Περίπτωση της Θήβας, διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών.
- 📖 Καραθανάση, Ε. (1995) «Στο Περιθώριο της Κοινωνίας, στο Περιθώριο της Πόλης», Καθημερινή, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.

- 📖 Κάτσικας, Χ. (1998) «Εκπαιδευτικό...απαρτχάνιτ;», **Τα Νέα**, 12 Ιανουαρίου.
- 📖 Κοκκινάκη, Σταματίνα (1983) **Τα Κοινωνικά Χαρακτηριστικά των Τσιγγάνων της Περιοχής Άνω Λιοσίων Αττικής, τ.48**, σσ 110-121.
- 📖 Κολυβά, Βασιλική και Κουτσαύτη, Μαρία (1997) **Μελέτη Εφαρμογής για τη Δημιουργία Εθνικού Κέντρου Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΕΚΕΠ)**, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας.
- 📖 Κωστοπούλου, εισήγηση με θέμα: **Απασχόληση**, 4^ο Συνέδριο Δικτύου ROM.
- 📖 Λιάβας, Λ. (1995) «Κ' ήρθαν κ' οι γύφτοι οι λαλητάδες...», **Καθημερινή**, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Λυδάκη, Άννα (1998) **Οι Τσιγγάνοι στην Πόλη: Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα**, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη.
- 📖 Λυδάκη, Άννα (1998) **Μπαλαμέ και Ρομά: οι Τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων**, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη.
- 📖 Μάρκου, Γεώργιος (1996) **Προσεγγίσεις της Πολυπολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών**, Αθήνα, Εκδόσεις ΓΓΛΕ.
- 📖 Μηλακας, Δ. και Καλαμούκης, Θ (1991) «Ο Καιρός των Τσιγγάνων», **Κυριακάτικος Ριζοσπάστης**, 10 Μαρτίου.
- 📖 Μουχελή, Αδαμαντία (1996) **Τσιγγάνοι και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Διαστάσεις του Κοινωνικού Αποκλεισμού στην Ελλάδα: Κύρια Θέματα και Προσδιορισμός Προτεραιοτήτων Πολιτικής**, Έκθεση για το Ευρωπαϊκό Κοινοτικό ταμείο. **Τόμος Α**, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- 📖 Μουχελή, Α. (1995) «Θρησκευτικότητα και Λατρεία», **Καθημερινή**, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Μουχελή, Α. (1995) «Η Κοινωνική Οργάνωση», **Καθημερινή**, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Νόβιτς, Μ. «500.000 Θύματα της Ναζιστικής Θηριωδίας», **Courier, Ουνέσκο, τεύχος Δεκεμβρίου**.
- 📖 Ντούσας, Δημήτρης (1997) **ROM και Φυλετικές Διακρίσεις**, Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.
- 📖 Παυλή, Μαρία και Σιδέρη, Αθηνά (1990) **Οι Τσιγγάνοι της Αγίας Βαρβάρας και της Κάτω Αχαΐας**, Αθήνα, Εκδόσεις ΓΓΛΕ.

- 📖 Σοράβια, Τζούλιο (1984) «Η Γλώσσα και το Ταξίδι», **Courier, Ουνέσκο, τεύχος Δεκεμβρίου**.
- 📖 Σπανούλη, Ρ. (1995) «Ο Ρόλος της Τσιγγάνας», **Καθημερινή**, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Τερζοπούλου, Μ. (1995) «Οι Έλληνες Ρομ-Τσιγγάνου», **Καθημερινή**, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Τερζοπούλου, Μιράντα και Γεωργίου, Γιάννης (1996) **Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα: Ιστορία-Πολιτισμός**, Αθήνα, Εκδόσεις ΓΓΛΕ.
- 📖 Τρέσσου, Ε. (1998) **Αποκλεισμός Ειδικών Ομάδων από την Εκπαίδευση σε Συνθήκες Σχολικής Διαφοροποίησης και σε Συνθήκες Σχολικής Συνύπαρξης**, Εισήγηση στο 6^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα με θέμα: Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Αθήνα.
- 📖 Τσιάκαλος, Γ. (1995) «Οι Τσιγγάνοι και τα Γράμματα», **Καθημερινή**, 8 Ιανουαρίου, ένθετο: Ταξιδεύοντας με τους Τσιγγάνους.
- 📖 Τσιντήλα, Μ. (1994) «Ο Καιρός των Τσιγγάνων δεν Ήρθε Ακόμη», **Ελεύθερος Τύπος**, 30 Δεκεμβρίου.
- 📖 Φρανσουά ντε Βο Φολετιέ (1984) «Όπου Γης και Πατρίδα τους», **Courier, Ουνέσκο, τεύχος Δεκεμβρίου**.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

1. Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης – Υπεύθυνη Προγραμμάτων για Τσιγγάνους
2. Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων (ΚΕΠΥΤ) Δήμου Αγίας Βαρβάρας - Υπεύθυνος Κέντρου
3. Κέντρο Πληροφόρησης και Υποστήριξης Τσιγγάνων (ΚΕΠΥΤ) Δήμου Ιλίου - Υπεύθυνη Κέντρου
4. Πανελλήνια Ομοσπονδία Συλλόγων Ελλήνων ΡΟΜ - Πρόεδρος
5. "Σώστε Τα Παιδιά" - Υπεύθυνη Προγραμμάτων για Τσιγγάνους
6. Κέντρο Νεότητας Τσιγγάνων (Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς) – Κοινωνικός Λειτουργός - Υπεύθυνος Κέντρου
7. Κοινωνική Υπηρεσία - Κέντρο Συνοδευτικών και Υποστηρικτικών Υπηρεσιών Δήμου Αγίας Βαρβάρας - 2 Κοινωνικές Λειτουργοί - Υπεύθυνες Προγραμμάτων για Τσιγγάνους
8. «Κέντρο Νέων Ευκαιριών και Υποστήριξης Γυναικών Αθήνας» – Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΚΕΚ) – Προϊσταμένη ΚΕΚ Κοινωνικού Αποκλεισμού
9. "Εύξεινη Πόλη" - Κέντρο Συνοδευτικών και Υποστηρικτικών Υπηρεσιών (ΚΕΣΥΥ) – Αναπληρώτρια Διευθύντρια / Υπεύθυνη Προγραμμάτων για Τσιγγάνους
10. Ταμείο Υγείας Τράπεζας Ελλάδας (Κοινωνική Υπηρεσία) – Σύμβουλος Επαγγελματικού Προσανατολισμού / Υπεύθυνη Προώθησης της Απασχόλησης με εμπειρία εργασίας σε προγράμματα για Τσιγγάνους (συνεργασία με το ΚΕΚ – «ΜΙΤ» και την ΓΓΛΕ)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ ΣΕ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥΣ ΦΟΡΕΩΝ

ΟΝΟΜΑ-ΕΠΩΝΥΜΟ:-----

ΦΟΡΕΑΣ:-----

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΦΟΡΕΑ:-----

ΘΕΣΗ Ή ΤΙΤΛΟΣ:-----

ΧΡΟΝΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ:-----

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:-----

ΤΗΛΕΦΩΝΟ:-----

ΣΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΑΣ, ΘΑ ΗΘΕΛΑ ΝΑ ΣΑΣ ΤΟΝΙΣΩ ΟΤΙ ΜΑΣ ΕΝΔΙΑΦΕΡΕΙ Η ΑΠΟΨΗ ΣΑΣ ΜΟΝΟ ΓΙΑ ΑΤΟΜΑ 15 - 25 ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗΣ ΟΜΑΔΑΣ.

(ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑ: ΦΡΟΝΤΙΣΕ ΝΑ ΥΠΕΝΘΥΜΙΖΕΙΣ ΤΗΝ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΕΝΔΙΑΦΕΡΕΙ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΕΡΩΤΗΣΗ.)

1. Πώς θα χαρακτηρίζατε την κατάσταση της συγκεκριμένης ομάδας ατόμων σε επίπεδο:

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ (ένταξη - απομόνωση, κοινωνικές διασυνδέσεις, κλπ.)

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ / ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ

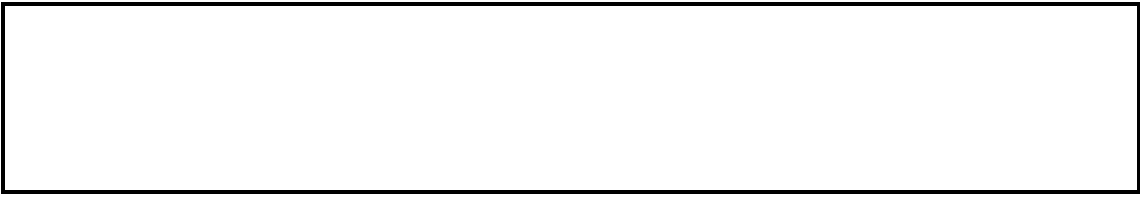
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ (ποιότητα ζωής – τρόπος διαβίωσης)

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ

2. Πώς διαλέγουν αυτά τα άτομα το επάγγελμά τους;

3. Ποιες πιστεύετε ότι είναι οι τρεις (3) πιο σημαντικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα αυτά της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας στην επαγγελματική αποκατάσταση (ένταξη στην αγορά εργασίας);

3 α. Για ποιο λόγο θεωρείτε σημαντικές αυτές τις δυσκολίες;

3 β. Εκτός από τις δυσκολίες που ήδη αναφέρατε, υπάρχουν κάποιες επιπλέον δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα συγκεκριμένα άτομα (15 - 25 χρονών) στην επαγγελματική αποκατάσταση; (ΔΕΙΞΕ ΚΑΡΤΑ)

(ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑ: ΔΕΝ ΘΑ ΕΡΩΤΗΘΟΥΝ ΓΙΑ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΠΟΥ ΕΧΟΥΝ ΗΔΗ ΑΝΑΦΕΡΕΙ)

- όχι επαρκή προσόντα (εκπαίδευση, κατάρτιση, εξειδίκευση)
- έλλειψη πληροφόρησης (για υπηρεσίες, κενές θέσεις εργασίας, κλπ.)
- έλλειψη κοινωνικών διασυνδέσεων (συγγενείς, γνωριμίες, φορείς, κλπ.)
- ύπαρξη διακρίσεων και προκαταλήψεων
- έλλειψη καθοδήγησης, συμβουλευτικής και Ε. Π.
- προσωπική αδράνεια /αδιαφορία /παθητικότητα
- παρεμβάσεις από την οικογένεια
- ανεργία
- έλλειψη ειδικών κρατικών υπηρεσιών για την ενημέρωση/εξυπηρέτησή τους

3 γ. Αναπτύξτε λίγο περισσότερο τη σημασία αυτών των δυσκολιών.

(ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑ: ΡΩΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΘΕΝΑ ΠΟΥ ΑΝΕΦΕΡΕ ΞΕΧΩΡΙΣΤΑ)

όχι επαρκή προσόντα (εκπαίδευση, κατάρτιση, εξειδίκευση)

έλλειψη πληροφόρησης (υπηρεσιών, φορέων, κενών θέσεων εργασίας, κλπ.)

έλλειψη κοινωνικών διασυνδέσεων (συγγενείς, γνωριμίες, φορείς, κλπ.)

ύπαρξη διακρίσεων και προκαταλήψεων

έλλειψη καθοδήγησης, συμβουλευτικής και Ε. Π.

προσωπική αδράνεια /αδιαφορία /παθητικότητα

παρεμβάσεις από την οικογένεια

ανεργία

έλλειψη ειδικών κρατικών υπηρεσιών για την ενημέρωση / εξυπηρέτησή τους

3 δ. Μήπως έχετε κάτι άλλο να προσθέσετε που δεν το έχουμε συμπεριλάβει;

(ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑ: ΕΑΝ ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΑΝΑΦΕΡΘΕΙ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΤΟ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΡΩΤΑΣ ΕΡ. 4 ΑΛΛΙΩΣ ΠΡΟΧΩΡΑΣ ΣΤΗΝ ΕΡ. 5)

4. Ποιος πιστεύετε ότι είναι **ο ρόλος** που παίζει η οικογένεια των ατόμων αυτών στην επαγγελματική τους ένταξη (θετικός, ουδέτερος/ αδιάφορος, αρνητικός); Διευκρινίστε.

5. Ποιος **ο ρόλος του σχολείου** στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των ατόμων αυτών (π.χ. ο δάσκαλος ενθαρρύνει/αποθαρρύνει να συνεχίσουν το σχολείο, δίνει/ δε δίνει πληροφορίες για εκπαίδευση και για επαγγέλματα, κλπ.); Σχολιάστε.

6. Με τι τρόπο νομίζετε ότι θα μπορούσε να βοηθήσει/ διευκολύνει το σχολείο μέσω του **Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού** στην επαγγελματική προετοιμασία και ένταξη των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας (π.χ. προσπάθεια να παραμείνουν και ολοκληρώσουν οι μαθητές τουλάχιστον την υποχρεωτική εκπαίδευση, πληροφόρηση για επαγγέλματα και σπουδές, εκπαίδευση σε τεχνικές αναζήτησης εργασίας, κλπ.);

7. Ποιο άτομο ή ομάδα ατόμων θεωρείτε ότι παίζει ή θα μπορούσε να παίξει καθοριστικό ρόλο στην επαγγελματική ένταξη των ατόμων αυτών (γονιός, οικογένεια, ειδικός σύμβουλος, δάσκαλος, κλπ.);

(ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑ: ΕΑΝ ΑΝΑΦΕΡΘΕΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΖΗΤΗΣΤΕ ΝΑ ΤΟ ΕΞΑΙΡΕΣΕΙ)

8. Τελικά, τι πιστεύετε ότι πραγματικά θα βοηθούσε στην επαγγελματική ένταξη των ατόμων αυτών;

9 α. Θα σας διαβάσω μερικά μέτρα/ ενέργειες που θα διευκόλυναν την επαγγελματική ένταξη αυτών των ατόμων και θα ήθελα να διαλέξετε τέσσερα (4) τα οποία θεωρείτε πιο **κατάλληλα**.

----- απόκτηση επαγγελματικών προσόντων/ εξειδίκευση

- οργανωμένες υπηρεσίες συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού (ενημέρωση, πληροφόρηση με υλικό – φυλλάδια, κ.ά., ατομική υποστήριξη, βοήθεια στην αναζήτηση εργασίας, κλπ.)
- χρηματοδότηση για δική τους δουλειά
- ευκαιρίες για απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας
- ενημέρωση και ευαισθητοποίηση εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων
- ενημερωτικές συζητήσεις με εκπροσώπους αυτών των ατόμων
- συζητήσεις με ομάδες γονέων (για την στήριξη των ατόμων που επηρεάζουν και συμβάλλουν στην επαγγελματική ένταξη αυτών των ατόμων)
- προγράμματα κατάρτισης ειδικά σχεδιασμένα για αυτήν την ομάδα
- πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των εργοδοτών και του κοινωνικού συνόλου με ενημέρωση γύρω από τις ιδιαιτερότητες αυτής της ομάδας
- παραγωγή πληροφοριακού υλικού για τη συγκεκριμένη ομάδα
- ειδικές υπηρεσίες πληροφόρησης για τη συγκεκριμένη ομάδα (για νομικά θέματα, επιδοτήσεις, πρόνοια, επαγγελματική ένταξη, κλπ.)

9 β. Εξηγήστε για καθένα από τα μέτρα αυτά πώς αντιλαμβάνεστε την υλοποίησή του (πώς θα το βλέπατε να υλοποιείται στην πράξη).

(ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑ: ΘΑ ΡΩΤΗΣΕΙΣ **ΜΟΝΟ** ΓΙΑ ΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΜΕΤΡΑ ΠΟΥ ΔΙΑΛΕΞΕ)

Απόκτηση επαγγελματικών προσόντων/ εξειδίκευση

Οργανωμένες υπηρεσίες συμβουλευτικής και επαγγελματικού προσανατολισμού (ενημέρωση, πληροφόρηση με υλικό – φυλλάδια, κ.ά., ατομική υποστήριξη, βοήθεια στην αναζήτηση εργασίας, κλπ.)
--

Χρηματοδότηση για δική τους δουλειά

Ευκαιρίες για απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας

Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων

Ενημερωτικές συζητήσεις με εκπροσώπους αυτών των ατόμων

Συζητήσεις με ομάδες γονέων (για την στήριξη των ατόμων που

επηρεάζουν και συμβάλλουν στην επαγγελματική ένταξη αυτών των ατόμων)

Προγράμματα κατάρτισης ειδικά σχεδιασμένα για αυτήν την ομάδα

Πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των εργοδοτών και του κοινωνικού συνόλου με ενημέρωση γύρω από τις ιδιαιτερότητες αυτής της ομάδας

Παραγωγή πληροφοριακού υλικού για τη συγκεκριμένη ομάδα

Ειδικές υπηρεσίες πληροφόρησης για τη συγκεκριμένη ομάδα (για

νομικά θέματα, επιδόματα, πρόνοια, επαγγελματική ένταξη, κλπ.)

10. Τέλος, μήπως έχετε να κάνετε κάποιες άλλες προτάσεις για τη βελτίωση της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης των ατόμων αυτών στην αγορά εργασίας;

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α Ι Ι Ι

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

A. ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ (για τον/την συνεντευξιζόμενο/η)

Το υλικό αυτής της συνέντευξης θα χρησιμοποιηθεί για τη μελέτη της επαγγελματικής προετοιμασίας και ένταξης στην αγορά εργασίας ατόμων ηλικίας 15-25 χρονών. Στόχος μας είναι να κατανοήσουμε και να καταγράψουμε όσο το δυνατόν καλύτερα την πορεία της επαγγελματικής σας εξέλιξης.

B. ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ (για την συνεντεύκτρια)

Οι βασικοί άξονες πάνω στους οποίους θα διεξαχθεί η συνέντευξη αυτή αφορούν:

- κάποια δημογραφικά στοιχεία,
- πληροφορίες και στοιχεία που σχετίζονται με την εκπαίδευση του ατόμου,
- πληροφορίες και στοιχεία που σχετίζονται με το επάγγελμά του,
- κάποια στοιχεία του οικογενειακού του περιβάλλοντος, όπως ο ρόλος της οικογένειας του στην επιλογή του επαγγέλματός του.

Γ. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Όνομα:-----

Επώνυμο:-----

Τόπος Γέννησης:-----

Ηλικία:-----

Οικογενειακή κατάσταση:-----

Παιδιά: ΟΧΙ -----	ΝΑΙ -----	Φύλο	Ηλικία
		1.-----	-----
		2.-----	-----
		3.-----	-----

Διεύθυνση κατοικίας:-----

Τηλέφωνο:-----

Επαγγελματική θέση σήμερα:-----

Δ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Θα ήθελα να συζητήσουμε για τις σπουδές που έχεις κάνει ή εξακολουθείς να κάνεις.

1. Ποια είναι η εκπαίδευσή ή/και επαγγελματική σου κατάρτιση;

	ΤΙΤΛΟΣ ΣΧΟΛΗΣ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΦΟΙΤΗΣΗΣ	ΠΤΥΧΙΟ
ΔΗΜΟΤΙΚΟ			
ΓΥΜΝΑΣΙΟ			
ΛΥΚΕΙΟ			
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙ ΚΗ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ			
ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ			
ΑΛΛΟ			

1α. Αν στην προηγούμενη ερώτηση απαντήσει ότι διέκοψε το σχολείο, ρωτάμε γιατί δε συνέχισε.

2α. Τι ρόλο έπαιξαν τα μέλη της οικογένειάς σου στην εκπαίδευσή σου;

2β. Ποιες είναι οι απόψεις και η τοποθέτηση των μελών της οικογένειάς σου σχετικά με το θέμα «σπουδές»; Προς ποια κατεύθυνση κυρίως σε ενίσχυσαν;

----- Πτυχίο/Δίπλωμα

----- Επαγγελματική αποκατάσταση

----- Ελεύθερη εκλογή

----- Άλλο

Εξηγήστε.

3α. Για ποιο λόγο ακολούθησες τη συγκεκριμένη ειδικότητα (από επιλογή, τυχαία, άλλο λόγο);

3β. Αν σου δινόταν η ευκαιρία να αλλάξεις κάτι στην εκπαιδευτική σου πορεία, τι θα ήταν αυτό (τι διαφορετικό θα έκανες);

4α. Κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής σου πορείας έκανες επαγγελματικό προσανατολισμό; Σε ποιο χώρο;

4β. Θεωρείς ότι ο επαγγελματικός προσανατολισμός σε βοήθησε; Αν ναι, με ποιόν τρόπο;

Ε. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ

Ας συζητήσουμε τώρα για την επαγγελματική σου εξέλιξη.

5. Έχεις δουλέψει μέχρι σήμερα;

Ναι (πήγαινε στην ερ. 5α)

Όχι (πήγαινε στην ερ. 5β)

5α. Τι δουλειές έχεις κάνει από τότε που άρχισες να δουλεύεις για πρώτη φορά μέχρι σήμερα;

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ	ΤΡΟΠΟΣ ΕΥΡΕΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	ΛΟΓΟΙ ΑΛΛΑΓΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

5β. Για ποιους λόγους δεν έχεις δουλέψει;

6. Τι ρόλο έπαιξαν τα μέλη της οικογένειάς σου στην επιλογή που έκανες; Πόσο σε ενίσχυσαν στην απόφασή σου για το επάγγελμα με το οποίο ασχολείσαι τώρα ή τι εμπόδια πρόβαλλαν; Είχαν γενικότερα θετική ή αρνητική στάση;

7. Ποια είναι τα επαγγέλματα των μελών της οικογένειάς σου;

	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ
ΠΑΤΕΡΑΣ	
ΜΗΤΕΡΑ	
ΣΥΖΥΓΟΣ	
ΑΔΕΛΦΟΣ/Η	
ΑΛΛΟ	

8. Ποια είναι η σχέση των μελών της οικογένειάς σου με το επάγγελμα σου (με την έννοια της άσκησης ίδιων επαγγελματιών, συναφών, βοηθητικού);

9. Ποιες δυσκολίες-εμπόδια συνάντησες στην πορεία της επαγγελματικής σου προετοιμασίας και αποκατάστασης;

10. Είσαι ικανοποιημένος/η από αυτό με το οποίο ασχολείσαι τώρα και γιατί;

11. Αν πίστευες ότι κάτι θα μπορούσες ή θα ήθελες να αλλάξεις, τι θα ήταν αυτό και πώς θα το άλλαζες;

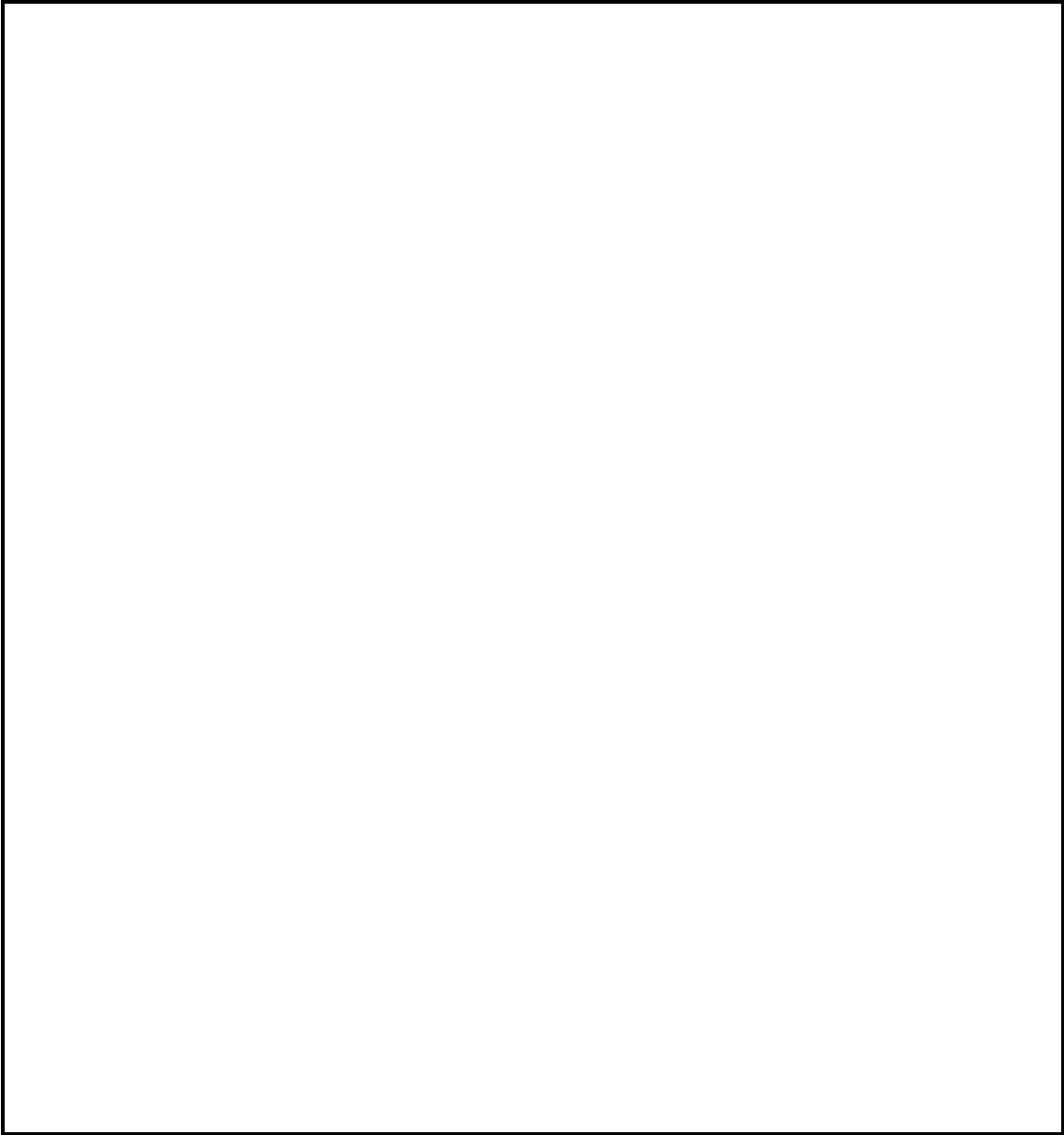
12. Ποια είναι τα σχέδια σου για το μέλλον;

13. Τι δυσκολίες φαντάζεσαι ότι θα αντιμετωπίσεις για την πραγματοποίηση αυτών των σχεδίων;

ΣΤ. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

14. Τι πιστεύεις ότι θα μπορούσε ή/και μπορεί να σε βοηθήσει/διευκολύνει στην επαγγελματική σου προετοιμασία και ένταξη;

15. Αν είχες τη «δύναμη» να αλλάξεις κάποια πράγματα, τι μέτρα θα λάμβανες για να διευκολύνεις την επαγγελματική σου προετοιμασία και αποκατάσταση;

EΥΧΑΡΙΣΤΩ